

Baeto

P.C. Hooft

editie F. Veenstra

bron

P.C. Hooft, *Baeto* (ed. F. Veenstra). Martinus Nijhoff, Den Haag 1980

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/hoof001baet01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / erven F. Veenstra

Voorwoord

De inleiding van deze uitgave geeft in het kort weer wat ik breder heb behandeld in die van de editie voor de Zwolse Drukken en Herdrukken.

De tekst is ook dezelfde, d.w.z. die van de eerste druk van de *Baeto* van 1626.

In de aantekeningen heb ik een aantal verbeteringen aangebracht dank zij de suggesties van de heren dr. B.H. Ern , dr. H. van Tricht, en prof. dr. C.A. Zaalberg.

Bij de tweede druk heb ik mij beperkt tot het verbeteren van een enkele passage. Van nut daarbij waren mij een aantal kritische aantekeningen van de heer prof. dr. A. Sassen.

Graag betuig ik mijn dank aan allen die op deze wijze van hun belangstelling blijken gaven, en ik houd mij aanbevolen voor op- en aanmerkingen.

In de derde druk zijn enige kleine correcties aangebracht.

Ook in de vierde druk is dat het geval. Bovendien zijn een aantal aantekeningen op pag. 119-144 toegevoegd. In de woordnotaties aan de voet van de pagina wordt hiernaar verwezen door middel van een asterisk voor het betreffende versnummer.

voorjaar 1980

F. VEENSTRA

Bij het omslag:

Franse titel met afbeeldingen van de *Gedichten vanden Heere P.C. Hooft* enz. t'Aemsteldam, Gedrukt by Iacob Lescaille. Voor Ioost Hartgers, enz. 1644.

De belangrijkste dramatische werken zijn hier afgebeeld.

Links *Granida*: Daifilo biedt Granida water uit de bron aan, vs. 274-275.

Midden *Geeraerd van Velsen*: Floris V opgebaard in de chapelle ardente. Wij zien hier het toneel van de Amsterdamse schouwburg. De troon is weggenomen, de deur is open, en in de ruimte daarachter staat de baar.

Rechts *Baeto*: blijkbaar de strijd aan de poort (vs 967). Verder af: de draak nadert Penta. (vs. 1100).

In de lucht Apollo met de negen muzen, links Pallas Athene, rechts Mercurius, symbool voor de dramatiek en de gedichten. Mercurius kijkt in de richting van Penta en wijst naar de hemel. Dat zou kunnen betekenen: niet gij, tovenaars, gesteund door uw demon, bepaalt de loop der gebeurtenissen, maar God doet dat.

Inleiding

I De dramatiek der zestiende eeuw

Wanneer Hooft even voor 1600 zijn eerste treurspel de *Achilles en Polyxena* schrijft, is er in West-Europa een brede stroom van dramatische werken van een even grote veelsoortigheid als het gecompliceerde cultuur-patroon van de zestiende eeuw ons te zien geeft. Zeker valt er een onderscheid te maken tussen het toneel dat vooral het volk behaagde en dat, wat genade vond in de ogen van de geestelijke elite uit deze tijd.

De kritiek der geletterden, de godsdiensttwisten en in verband hiermee maatregelen der overheid hebben de middeleeuwse dramatische vormen geleidelijk teruggedrongen - tenminste in de cultuurcentra, in de provincie werden b.v. in Frankrijk nog zeer lang mysterie-spelen opgevoerd, al had het Parlement van Parijs dit in 1548 voor de hoofdstad verboden - of gewijzigd in meer moderne zin. Het langst heeft de *moraliteit* het uitgehouden. Vooral in ons land leefde zij in de kringen der rederijders voort als *spel van sinne* met allegorische figuren. Nog Spiegel schrijft zijn *Numa ofte Ambtsweigeringe* in de trant van deze spelen, al zijn de optredende personen reëel, terwijl Coornherts *Comedies* een geleidelijke overgang naar het op klassieke leest geschoeide drama betekenen, in ieder geval wat de vorm betreft; zij blijven allegorisch. *De Spiegel der Minnen* van Colijn van Rijsssele sluit enigszins bij de abele spelen aan; dit spel is te vergelijken met wat men in Frankrijk een *moralité historique* noemt, waarin werkelijke personen optreden en dat het dichtst bij de hedendaagse dramatiek staat.

Ook voor het volk geschreven, om dit in zijn geloof te bevestigen, om de tegenstanders te bestrijden en propaganda te maken, waren de spelen van de militante hugenoten. Beza gaf in 1550 het voorbeeld met zijn *Abraham Sacrifiant*, dat een groot succes oogstte. In dezelfde lijn lag de *David*-trilogie van Des Masures. Deze stukken stonden dicht bij het middeleeuwse toneel, maar alles wat voor de protestant aanstotelijk kon zijn, was verwijderd en tevens was merkbaar dat de schrijvers het klassieke drama kenden.

Voor een bepaalde groep bestemd en alleen door deze te genieten, waren de zgn. Latijnse schooldrama's, die, geschreven door rectoren van Latijnse scholen, in het bijzonder de bedoeling hadden de jeugd een retorische scholing in de taal der humanisten te geven en die tevens de functie hadden Terentius en Plautus ter wille van de immorele situaties te vervangen. Deze spelen werden door de leerlingen voor leermeesters en ouders opgevoerd. De *Acolastus* en de *Asotus* - beide behandelen het gegeven van de Verloren Zoon - respectievelijk van de Nederlandse rectoren Gnapheus en Macropedius, hadden zeer veel succes. De klassieke invloed is hier vrij groot, al wijzen het verwaarlozen der drie eenheden en de religieuze strekking naar de middeleeuwen.

In de kringen der humanisten vinden wij bewuste pogingen een tragedie te scheppen die gelijk staat met die der klassieken. Seneca was hierbij het bewonderde en het meest nagevolgde voorbeeld, al waren Euripides en Sophocles niet onbekend. Vooral de latijnse treurspelen van de Schot Buchanan hadden groot succes. Jodelle schreef de eerste Franse tragedie naar klassiek model. Hem volgden Jean de la Taille en Garnier; de laatste was de belangrijkste dramaturg in de zestiende eeuw in Frankrijk.

Het is echter duidelijk dat deze 'geleerde' stukken slechts tot een culturele bovenlaag spraken en reeds tijdens Garniers schrijversperiode, in het laatste kwart van de zestiende eeuw, komt een spel naar voren, dat minder streng naar de klassieke regels luistert en feitelijk een voortzetting is van de moralité

historique. In Frankrijk is het Alexandre Hardy, die dit type vertegenwoordigt, in Engeland Shakespeare en in Spanje Lope de Vega. Pas het hof van Lodewijk XIV zal weer de sfeer scheppen voor een herleving van het klassieke drama.

Tragedie of tragi-comedie - de naam ligt niet vast - worden deze spelen genoemd. De eenheden van handeling, tijd en plaats zijn niet in acht genomen, het aantal spelers in één scène is vaak groot, gruwelijkheden worden niet aan de ogen van de toeschouwers onttrokken, de gepassioneerde liefde wordt uitvoerig behandeld, dit alles in tegenstelling tot het klassieke drama. Maar ook heel wat primitiviteit, verwardheid en overdrijving van het middeleeuwse toneel was over boord gezet.

Dit zijn ook de kenmerken van de eerste beide spelen van Hooft de *Achilles en Polyxena* en de *Ariadne*, het eerste treurspel genoemd en het tweede spel, al blijft de schrijver iets dichter bij het klassieke drama, inzoverre hij de indeling in vijf bedrijven handhaaft, koren laat optreden en de stof aan de Griekse mythologie ontleent. Tegenover de bestaande Nederlandse dramatiek betekenden deze stukken echter een radicale vernieuwing, het allegorische zinnespel van de rederijkers had afgedaan, maar ook: het treurspel naar klassiek model had Hooft hiermee niet geschapen. Verdere studie van de oudheid, de invloed van de Leidse hoogleraar Daniël Heinsius, die een latijnse tragedie *Auriacus, sive Libertas saucia* (1602) schreef en in *De tragoediae constitutione* (1611) de voorschriften der ouden uiteenzette, hebben waarschijnlijk de drost er toe gebracht met de *Geeraerdt van Velsen* (1613) en de *Baeto* (1617) in het voetspoor der klassieken te treden.

II De Baeto en het klassieke treurspel

De tragedie vertoont in de oudheid een ontwikkeling die voornamelijk loopt van de Griekse tragici Aeschylus, Sofocles, Euripides naar de Romein Seneca. We hebben al

gezien dat de laatste het voorbeeld was voor de renaissance, al kende men ook Sofocles en Euripides. Bij Seneca bestond het treurspel uit vijf bedrijven, al werd dat niet aangegeven, zoals wij dat gewend zijn. Horatius, die een theorie van de dichtkunst gaf, eiste dit aantal als norm; bij de Grieken vinden we een prologos, een aantal episodes (vaak drie) en een exodos. In de proloog werden de informaties gegeven over wat vroeger was voorgevallen, nodig om de handeling te begrijpen, daar het klassieke drama zijn lens richtte op een gebeuren op het ogenblik, dat het naar de ontknoping, naar de catastrofe snelde. Aristoteles, de grote Griekse theoreticus op litterair terrein, constateerde dan ook de eenheden van handeling, van tijd en van plaats. Deze proloog was bij Seneca en Euripides een monoloog, meestal door één der hoofdpersonen, soms echter ook door een godheid of geest, uitgesproken. Sofocles, die meer oog voor de werkelijkheid had, gaf de informaties in een dialoog, wat de levendigheid ten goede komt. Euripides, maar vooral Seneca maakten de monoloog dienstbaar aan het wekken van een sfeer van onheil en duistere dreiging. De verdeling in bedrijven of episodes stelde eisen. Natuurlijk kan men in een handeling enkele insnijdingen aanbrenge, maar het gaat er vooral om, mede in verband met het optreden van het koor, dat de handeling daar wordt onderbroken, waar een natuurlijke caesuur ligt. Hiertegen nu zondigde Seneca vooral, zijn indeling in bedrijven is niet steeds weloverwogen geschied: het koor treedt niet op, omdat een episode van de handeling is afgelopen, maar het vormt willekeurig de grens tussen twee gedeelten van de handeling.

Uit den aard der zaak berust het drama op de dialoog, deze geeft natuurlijkheid, doet de handeling verder schrijden en belicht de karakters. Bij de Griekse tragici vinden we dan ook een groot deel van hun treurspelen door de dialoog ingenomen. Dit is bij Seneca veel minder het geval, hij trekt zich van de realiteit weinig aan, waarschijnlijk omdat hij zijn drama's meer als lees- dan als speeldrama's heeft bedoeld. We vinden

dan ook een veel geringer aantal verzen voor de dialoog bestemd, hoogstens ongeveer een derde gedeelte. Bij hem nemen de monologen een belangrijke plaats in; natuurlijk komen deze ook bij de Grieken voor, maar ze zijn hier minder sterk geprononceerd en meer verantwoord, vooral ook, omdat bij hen het bewustzijn dat het koor voortdurend aanwezig is, sterker is. Zelfs wanneer bij Seneca een persoon zich tot het koor richt, vergeet hij dit spoedig en wordt de ontboezeming een zuivere monoloog. Intussen zou het onjuist zijn te menen, dat Seneca geen goede dialogen heeft geschreven, er zijn er voortreffelijke in zijn oeuvre te vinden.

De betekenis van het koor is in de oudheid geleidelijk gewijzigd. Bij Aeschylus trad het, vooral in zijn eerste stukken, nog sterk op de voorgrond, maar bij Sofocles, Euripides en vooral bij Seneca werd het steeds meer als persoon teruggedrongen en beperkt tot de opvulling van de caesuur tussen de bedrijven. Daarmee gepaard ging een wijziging van de inhoud, die in steeds minder rechtstreeks verband met de handeling kwam te staan. Seneca gebruikte het koorlied om zijn filosofische wijsheid te verkondigen, wat al weer niet inhoudt, dat zij dichterlijk mislukt zijn.

Bovennatuurlijke krachten speelden in de klassieke tragedie een vrij grote rol. Bij Aeschylus vinden wij wel het geloof aan bovennatuurlijke leiding, maar er is geen goddelijke interventie; éénmaal laat hij een geest optreden. Sofocles zet deze traditie voort, maar door Euripides wordt herhaaldelijk een godheid gebruikt om een handeling te motiveren en een ontknoping te bewerkstelligen, de zgn. *deus ex machina*. Voor hem hadden de goden geen realiteit meer. Dit is ook voor Seneca het geval; een enkele keer treedt een godheid op om de handeling op gang te brengen. Ook laat hij geesten optreden.

Een figuur die men in vele klassieke stukken aantreft, is de bode. Meestal komt hij in het laatste bedrijf op om te vertellen wat elders gebeurd is en daarom niet vertoond kon worden in verband met de eenheid van plaats. Vaak is het de

catastrofe die zo meegedeeld wordt en die soms de dood of de verminking van één der hoofdpersonen betekende, wat volgens de klassieke gewoonte niet vertoond werd in verband met de waarschijnlijkheid, die zo geschonden zou worden. De bode heeft in de klassieke literatuur de aanleg een stereotiepe figuur te worden, al vinden wij hem ook, vooral bij Euripides, als een levenswaar mens getekend. Bij Seneca, die steeds van deze figuur gebruik maakt, is hij geheel verstart. Dit is ook het geval met de nutrix - de min of de 'voester' zoals Hooft vertaalt - die hij plaatst naast hartstochtelijke vrouwenfiguren als Medea en Phaedra.

Bezien wij nu hoe de *Baeto* van Hooft zich verhoudt tot het klassieke treurspel, in het bijzonder tot dat van Seneca, dan merken wij vele overeenkomsten op, maar tevens afwijkingen die wel verklaard moeten worden als behorende tot de procédés van het vrijere drama, die hij misschien onbewust, of opzettelijk toepast, als ze zijn techniek ten goede komen. De handeling is verdeeld in vijf bedrijven, waarvan de eerste vier eindigen met het optreden van de rei. Deze vormt niet willekeurig de insnijding, maar komt daar voor, waar de handeling natuurlijk geleed is.

Het eerste bedrijf, de klassieke prologos, begint, evenals bij Seneca en Euripides, met een vrij lange monoloog van één der hoofdpersonen, Penta; dramatisch rechtvaardigt Hooft dit alleen-zijn van de koningin: immers zij zoekt de eenzaamheid om de helse geesten op te roepen, die haar een middel aan de hand moeten doen de door haar gehate stiefzoon en zijn vrouw te treffen. Verder licht de monoloog ons in over de situatie en geeft tevens een korte karakteristiek van de voornaamste personen. Zo beantwoordt deze dus geheel aan de gestelde eisen. Evenals bij de Griekse tragici gaat Penta's monoloog over in een dialoog met de opgeroepen tovenaressen en als het eerste koor optreedt, heeft de koningin het middel haar tegenstanders te treffen. Bij Seneca volgt op de monoloog meestal direct het eerste koorlied.

Het tweede bedrijf wordt ingenomen door een lange mo-

noloog van de priesteres Zeghemond, die een inleiding vormt voor de - van de zijde van Penta gehuichelde - verzoening. De tweede fase van de handeling is daarmee afgelopen en de rei treedt op. Het derde bedrijf brengt de dood van Rycheldin door het in het geschenk van de koningin verborgen vuur. Baeto meent aanvankelijk hierin de straf van de goden voor de geveinsdheid van zijn vrouw te zien, maar wanneer ook zijn hoofddeksel, dat hij nog niet heeft opgezet, vlam vat, begrijpt hij de ware toedracht der zaak en besluit tot tegenweer. In het vierde bedrijf behaalt Baeto de overwinning, terwijl Medea Penta verwittigt van haar onvermogen iets tegen het noodlot te ondernemen. Baeto besluit weg te trekken; bij hem voegt zich Zeghemond. Het vijfde bedrijf speelt aan de grenzen des lands. De geest van Rycheldin verschijnt aan Baeto, en wijst hem het land, omgeven door de oceaan, de Rijn en de Maas, dat hem en zijn volgelingen door de goden wordt toegewezen. Hier ook vindt de verheffing van Baeto tot vorst plaats. De handeling is dus een goed sluitend geheel, volkomen logisch in vijf bedrijven verdeeld, zoals dit in een klassiek treurspel hoorde. Er is dus zeker eenheid van handeling, al zou men bezwaren kunnen te berde brengen tegen de monoloog van Zeghemond. Toch moet men niet vergeten, dat zij hierin haar opvatting over de godsdienst uiteenzet, die haar later doet besluiten met Baeto mee te trekken. De handeling begint mediis in rebus en aan de eenheid van tijd wordt geen geweld aangedaan: het treurspel begint 'ontrent des middernachts' en eindigt de volgende nacht. De eenheid van plaats is wel zeer ruim opgevat. Hoofd zegt dat 'het tooneel is 't hof der Catten', maar moeilijk te rijmen hiermee is het feit, dat het laatste bedrijf aan de grenzen van het rijk speelt.

Van Seneca overgenomen zijn ongetwijfeld de lange speeches, die ondramatisch zijn. In het bijzonder is dat het geval met de monoloog van Zeghemond, een epische verhandeling over de religie. De andere langere toespraken worden enigszins gered, doordat zij steeds in een affectieve stemming

worden uitgesproken; in deze zin komen zij ook bij de Grieken voor. Wat betreft de dialoog, hierin is Hooft Seneca niet gevolgd en sluit hij meer bij de Griekse tragici aan. Zeker de helft van het aantal verzen van de *Baeto* is aan de dialoog gewijd, terwijl hierin bijna altijd de handeling verder wordt gevoerd en de karaktertekening tot haar recht komt. Wel neemt Hooft de typische eigenaardigheid van Seneca, die ook al bij Euripides en Sofocles aanwezig is, over, de dialoog te maken tot een spel van sententiae, waarbij rechtstreekse ontleening aan de Romein voorkomt.

Het koor neemt in de *Baeto* een geringer plaats in dan bij de Grieken, maar wordt toch niet alleen gebruikt om de breuk tussen de bedrijven op te vullen. In het vierde bedrijf treden twee en in het vijfde zelfs drie reien op. Deze, de Rei van Nonnen, van Joffren en van Soldaten, hebben geen uitgesproken individualiteit, maar de eerste beide ondersteunen de priesteres in haar klachten over het onrecht dat bedreven is en alle drie sympathiseren met Baeto. Ook de Rei van Joffrouwen die de caesuur tussen de bedrijven opvult, zingt liederen die niet steeds in onmiddellijk verband staan met de inhoud van wat voorafgaat of volgt. Dit alles is niet overeen te brengen met de klassieke traditie en is wel toe te schrijven aan het vrije drama, dat het normatieve immers verwierp.

Twee figuren, die bij Seneca en de Griekse tragici veelvuldig voorkomen, zijn de bode en de min. Noch van de één, noch van de ander heeft Hooft in zijn *Baeto* gebruik gemaakt en dus ook hier wijkt de drost van zijn klassieke voorbeeld af. Een zeer essentieel verschil tussen het drama der ouden en het vrije is daarbij aan de orde. Wat het eerste niet vertoonde nl. gevechten en dergelijke wordt door het tweede wel op het toneel gebracht. Hooft laat de strijd tussen Baeto en zijn aanhangers tegen de trawanten van Penta zich voor onze ogen afspelen. Daardoor werd het bodeverhaal overbodig. Seneca had tegenover vrouwen met heftige hartstochten: Medea, Phaedra, Deianira steeds de min geplaatst, maar zij was een stereotiepe figuur geworden. Waarschijnlijk heeft

Hooft dit gevoeld en haar daarom ter zijde geschoven.

In de *Baeto* spelen bovendien bovennatuurlijke krachten een belangrijke rol. Proserpina, Medea en Circe treden op en een draak brengt Penta een brief. In deze figuren ligt duidelijk affiniteit met de oudheid, maar daarnaast moeten wij bedenken dat tovenarij in Hoofts tijd een veel voorkomend - weliswaar omstreden - fenomeen was. Voor de handeling echter is dit alles van betekenis; immers, de tovenaressen maken het Penta mogelijk haar wraakplannen uit te voeren, terwijl de boodschap van Medea haar overtuigt van de nutteloosheid van verdere pogingen. Overigens betekende het optreden der opgeroepen voor Hooft niet anders dan dat Penta in eigen geest met de genii van het kwade te rade ging, waarvan zij dus de symbolen zijn.

III De Zin van de Baeto

De *Baeto* is het renaissancistisch-nationale drama, evenals de *Aeneis* het nationale Romeinse epos. Baeto is de nationale held, evenals Aeneas dat eens voor Rome was. Baeto is gesierd met de deugden die Hooft het Nederlandse volk toekent, evenals Vergilius het zijn held had gedaan tot opbouw van het imperium van Augustus. Beiden schreven in een tijd, toen deze ideële goederen, òf vertrappt waren in de Romeinse burgeroorlogen, òf gevaar liepen dat te worden gedaan in de twisten van het Bestand. Beiden projecteerden de hooggestemde idealen in de stichters van de rijken, dragers van de humanitas in een ver verleden, toen zij de grondslagen legden voor de zedelijke orde in de staat. Het was een vlucht uit eigen tijd, maar tevens werd een spiegel voorgehouden aan de tijdgenoten, want het heden reflecteert zich in het verleden en zet zich voort in de toekomst. Zo is de *Baeto* meer dan een historisch spel.

Groot is de Germaanse stichter van het Nederlandse gemenebest. Niet groot in macht, maar groot in zijn morele

persoonlijkheid en hierin doet hij niet onder voor Aeneas, die het rijk der oudheid had gevestigd, dat in de renaissance zo graag tot voorbeeld werd genomen en dat men trachtte te evenaren op alle levensgebieden. Zedelijke kwaliteiten waren het die de staat tot bloei konden brengen, niet macht alleen. Zonder middelen, slechts met enkele schepen, met een oude vader, een jonge zoon en de belofte der goden in het westen een nieuw rijk te zullen stichten, was de Trojaan zijn tocht begonnen. Evenzo aanvaardt de prins der Catten zijn trek: vergezeld van een gedeelte van het volk en van de priesteres die de uitoefening van de godsdienst onder hem veilig weet, meevoerend het lijk zijner vrouw en hun beider zoontje, tenslotte verzekerd van de bescherming der goden, op zoek naar het land aan de oceaan. De overeenkomst is treffend, ook dat beiden hun land moeten verlaten door het bedrog en geweld van de vijanden: zij ontvluchten de slavernij en zoeken de vrijheid voor zich en voor hen die meegaan. Vandaar dan ook dat hun heerschappij niet kon uitlopen op een tirannie, vandaar dat hun macht slechts gegrondvest kon zijn in de rechten hunner onderdanen.

Germaans was het Nederlandse volk en voor de renaissance-mens viel het, dank zij het wel wat geflatteerde beeld dat Tacitus hem in zijn *Germania* van zijn voorouders toonde, niet moeilijk zich hierop te laten voorstaan. Vooral was dit het geval voor hem die zich mocht rekenen tot de nazaten der Bataven, die immers volgens het oordeel van deze historicus - en zijn gezag was in de zeventiende eeuw en in het bijzonder voor de drost zeer groot - uitstaken boven alle andere stammen in deugd. Ook wist hij te vertellen dat deze Bataven eens deel hadden uitgemaakt van het volk der Catten, maar door binnenlandse moeilijkheden uitgeweken waren naar het later door hen bewoonde land. Geschiedschrijvers in de zestiende eeuw, hetzij het eigen opsiering was, hetzij zij putten uit oude kronieken, deelden de naam van de eerste vorst der Bataven mee: Baeto; die van zijn vrouw: Rycheldin en van hun zoontje: Hes; bovendien gaven zij een vleeiende karakteristiek van

deze koning en noemden onder de motieven voor het uitwijken de listen ener stiefmoeder. Echte historie dus in Hoofts *Baeto*? Geenszins, hij zelf wist wel beter, maar die had de dichter ook niet nodig, omdat het hem ging om andere zaken. De namen der andere personages zijn wel eigen vinding van de drost. De oude koning der Catten, Catmeer - waarin het tweede deel mere, mare beroemd betekent - Baeto's vrienden en familieleden Burgherhart en Luydewyck, de priesteres Zeghemond, ze zijn alle doorzichtig in bedoeling in een tijd, toen men graag met namen en letteromzettingen speelde. Penta, de tweede gemalin van Catmeer, de boze stiefmoeder, heeft haar naam vrij zeker ontleend aan het pentagram, een bekend toverteken, dat wij ook in Goethes Faust als zodanig ontmoeten. Wie zich in de ban van het pentagram bevindt, is in de macht van de ander en deze Finse - de Finnen stonden bekend om hun tovenarijen - trachtte ook haar omgeving door list en bedrog te beheersen, binnen de lijnen van haar macht in te sluiten.

Germaans is ook het optreden van de priesteres Zeghemond, de aanbidding van de goden in een woud, evenals de verheffing van Baeto tot koning. Hij zwerft de heerschappij te zullen uitoefenen 'nae wys en wetten' en 'bij raadt van d'edelst' en de best' der burgerije'. Tacitus vertelt dat de koning bij de Germanen uit de adel werd gekozen, dat over de minder gewichtige zaken de aanzienlijken beslisten, over de belangrijke het hele volk. Wel laat Hooft de verheffing van Baeto door het volk geschieden, maar in het bestuur moet de aristocraat niets van democratische invloed hebben.

Ligt nu in de *Baeto* opgesloten, dat de drost voor het koningschap was, dat hij tijdens het Bestand dit eenhoofdige gezag als de enige uitweg zag om de strubbelingen te boven te komen? Dit is verondersteld en daarbij is gewezen op verwantschap met de Franse Politiques, die in het laatst van de zestiende eeuw in dezelfde omstandigheden tot deze aanvaarding kwamen. Naar het mij voorkomt is dat niet het geval. Historisch toch was voor Frankrijk het koningschap

gegroeid, evenals het statengezag dat voor ons land was naar Hoofts opvattingen, zoals duidelijk blijkt uit de *Geeraerd van Velsen*. Niet om de keuze van de drager van de staatsmacht ging het in die tijd allereerst, maar wel om de verhouding van politiek en moraal, vooral door Machiavelli's *Il principe* in het geding gebracht.

De *Baeto* is dan ook geen pleidooi voor het koningschap, wel is de morele fundering van het gezag aan de orde. De drost heeft in dit treurspel willen weergeven, welke de grondbeginselen zijn, die steeds gerespecteerd moeten worden in een geordende staat, of dat nu onder een koningschap is, als in de grijze voortijd, of onder een statenregiem, zoals dat in eigen tijd het geval was. En hij geeft van deze beginselen een dichtelijke verwerkelijking in een spel, dat de oorsprong van de staat behandelt, terwijl hij de hoge idealen tracht bewust te maken in een tijd, waarin zij dreigden onder te gaan. Zij zijn vrijheid, orde, gematigdheid, gehechtheid aan traditie, afkeer van oorlog en geweld, het hoogstellen van de godsdienst, die echter aan het staatsgezag onderworpen moet zijn.

Een moeilijk probleem schijnen de godsdienstige voorstellingen in de *Baeto* op te leveren. Immers, deze worden hier blijkbaar met voorliefde geschilderd en men zou kunnen twijfelen aan de werkelijke christelijke gezindheid van de schrijver. Toch moeten wij zeer voorzichtig zijn en niet te gauw aan paganistische neigingen der renaissance denken of aan pantheïstische, zoals die spoedig daarna door Spinoza hun omschrijving vonden. Het was natuurlijk niet anders mogelijk dan dat Hooft deze Germanen een godsdienst toekende, die zij gehad zouden kunnen hebben en het ligt voor de hand dat dit een natuur-godsdienst was. De godin des vuurs is het symbool voor de natuur; dit blijkt duidelijk, daar zij immers geboren is, zodra van dit heelal 'de schets ontworpen was'. Zij was dus geschapen, onaantastbaar boven haar staat de Schepper, staat God. En hier kunnen wij verband leggen met wat de natuurlijke godsdienst, de theologica

naturalis werd genoemd, die evenwijdig liep met het *ius naturae*, het natuurrecht. Deze opvattingen vinden hun rechtvaardiging in Rom. 2:4, 15, waar we lezen dat ‘de heidenen, die de wet niet hebben, van nature de dingen doen, die der wet zijn’ en ‘die betonen het werk der wet geschreven in hun harten’. Hiervan had men steeds in apologetisch-propagandistische zin gebruik gemaakt om het vanzelfsprekende van de geopenbaarde godsdienst ook langs andere weg te bewijzen. Montaigne verdedigt in zijn grootste essay, de *Apologie de Raymond Sebond*, de *Theologia Naturalis* (1484) van deze Spanjaard, en hoe groot was niet de betekenis van dit complex van denkbeelden voor Hugo de Groot, vriend van Hooft, toen hij het internationaal recht zijn fundamenten gaf. En al mag de Gascogner een slecht apologeet voor Sebond zijn, daar hij de kwestie uit het abstract-theologische vlak overbengt in dat der concrete vraagstelling, toch is het merkwaardig dat de monoloog van Zeghemond duidelijk affiniteit met dit essay vertoont. Wij zullen het dus zo moeten zien: deze Germanen waren inderdaad heidenen die ‘de dingen der wet’ doen, wat wel culmineert in de stelling dat God niets beter bevalt dan een eerlijk en oprecht gemoed.

Wij kunnen nog de vraag stellen: hoe kwam de *drost* aan de *godin des vuurs*? Hiermede betreden wij dan het gebied van de klassieke invloed, al is het natuurlijk onmogelijk de verschillende sferen gescheiden te houden, daar zij meestal in elkander haken: zo vertoont de natuurlijke godsdienst veel overeenkomst met wat de stoa de *ordo naturalis* noemt. Deze stoïsche wijsbegeerte nu leerde, dat de levenverwekkende substantie het vuur is, dat het heelal opbouwt en in beweging houdt. In de *Baeto* is de *godin des vuurs* de macht die alles in stand houdt en een identificatie van deze twee lag voor het renaissancistische denken voor de hand.

De uitbeelding van de karakters staat eveneens onder invloed van de stoïcijnse ethiek. Er is reeds op gewezen dat er een sterke overeenkomst bestaat tussen *Baeto* en Aeneas. Hun deugden zijn dezelfde: de *virtus*, de *pietas*, de *gravitas* en

de simplicitas. Wij moeten daarbij niet uit het oog verliezen, dat er tussen stoïcisme en calvinisme, dat voor een belangrijk deel het cement was, waarmee de jonge staat der Nederlanden gevoegd was, verwantschap bestond, niet zozeer principieel als wel vooral op moreel gebied. Op deze wijze benaderde Hooft in zijn Baeto-figuur toch het wezen van het Nederlandse volk. De pietas: eerbied voor de staat, de godsdienst en de familie, treedt sterk op de voorgrond. De burgeroorlog wijst hij af, hoewel deze hem in het bezit van de macht zou brengen, maar waardoor hij de wetten des lands geweld zou moeten aandoen. De strijd wordt voortgezet, tot de veiligheid van zijn persoon verzekerd is. Zijn vader ontziet hij, hoewel hij hem ziet in de ban van het slechte, en vrijwillig ruimt hij het land; slechts daardoor kan hij zich van de smet van 'noodweer' zuiveren. Wanneer Zeghemond hem haar besluit mededeelt, dat zij meetrekt, biedt hij haar de eerste plaats aan en wil haar terwille van de 'heilzame God-vruchtigheid' hoger eer geven. Zij weigert: de vorst staat aan 't hoofd van het gehele volk en 'de myter, 't reghboeck, 't sweerd en dienen niet gescheiden'. De zorg voor het lichaam van zijn vrouw, de aanvaarde opdracht om hun zoontje op te voeden, het zijn evenzovele eigenschappen die de pietas in het licht stellen.

Liever in een volkomen vreemd land te beginnen onder de grootste moeilijkheden dan weelde en zekerheid in het vaderland, maar onder vreemde tirannie: de simplicitas, de soberheid is verwezenlijkt. Dat het Baeto niet aan moed ontbreekt is duidelijk; snel en doortastend neemt hij zijn maatregelen: de virtus. De gravitas is misschien het minst duidelijk, maar breekt toch wel door in zijn houding, als hij Rycheldin door het vuur - het hemelse naar hij meent - ziet getroffen. Streng voor zich en de zijnen denkt hij dat de gerechtigheid haar heeft gestraft en hij aanvaardt het vonnis met smart, maar volkomen beheerst.

Ook de figuur van Penta is gevormd onder invloed van de hartstochtenleer van de stoa. Volgens deze was het kwaad

een gevolg van de ontaarding van het menselijk karakter, wanneer de hartstochten de rede overheersen. Het kwaad heeft dus slechts betekenis voor zover het karakter sterk of zwak is. Baeto, Rycheldin en Zeghemond worden niet aangetast, zij bezitten de vastheid van karakter, die de stoa propageerde om de zwaarste tegenspoed te verduren. Bij Penta daarentegen schakelen de hartstochten de rede uit en zij wordt een misdadige, die alles wat haar in de weg staat, wil vernietigen. Haar afgunst, vermengd met toorn en trots, behoren tot de groep van innerlijke zwakheden, zoals de stoa die zag. Met de boze machten smeedt zij het plan haar tegenstanders uit de weg te ruimen en als het eerste middel: bedrog, ontoereikend is, grijpt zij naar het tweede: geweld. Als ook dit faalt, wordt de toverkunst te hulp geroepen om haar te doen schikken in de nederlaag, want allen die het pad der humanitas hebben verlaten, doen bij Hooft een beroep op waarzeggerij en astrologie. Penta overwint, in eigen verblinde ogen tenminste, want haar blijft het terrein en het raakt haar niet, dat dit gaat ten koste van menselijke ellende. Zo stelt de drost ons de destructieve machten in de staat voor ogen op een ogenblik, dat deze zeer reëel waren in de Republiek.

Dit complex van gedachten: Germaanse, christelijk-godsdienstige en antieke, die het cultuurpatroon van de zeventiende eeuw vormden, heeft Hooft in zijn *Baeto*, een klassiek treurspel met elementen uit het vrije drama, tot uitdrukking gebracht. Deze tragedie is een spel van menselijke deugden, van menselijke hoogmoed, van menselijke grootheid en van menselijke ellende en dit alles is in direct verband gebracht met ons nationale leven. Het is niet een historisch stuk in die zin, dat het ons het ver verleden als begerenswaardig voorstelt, het is niet een politiek-filosofisch tractaat in die zin, dat het de zonden van eigen tijd laat zien, maar het is een treurspel, waarin het lijden van de mens, van het volk door menselijke schuld wordt uitgebeeld. Van een tragische held, die in conflict komt met de wil van een godheid, of met het

noodlot is in de *Baeto* geen sprake. Baeto is onschuldig, hij gaat niet onder, want hij overwint in de strijd en zou zelf de wet hebben kunnen stellen, maar hij verkiest de ballingschap. Ook bij hem dus het lijden, dat zich eveneens voltrekt aan de onschuldige Rycheldin, die sterft en aan Penta, omdat zij slechts in schijn overwinnares is, aan Catmeer, die zijn oude dag vertroebeld ziet, aan het volk, dat deels een onzekere toekomst tegemoet gaat en deels geschonden en in rouw achterblijft. Maar er is uitzicht. De Rei van Nonnen smeekt:

O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy,
Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

Het publiek weet het; het droevig begin leidt tot de stichting van de Nederlandse staat op grondslag van de idealen in Baeto belichaamd, idealen, die nù echter in gevaar zijn. En daarom houdt Hooft ze zijn medeburgers voor ogen.

**[P.C. Hóófts Baeto oft Oorsprong der
Hollanderen.
Trevrspel]**

Inhovdt

- [1] Penta, dóchter van Vinlandt, twede gemaalin van Cat-
 [2] meer, koning der Catten, nu Hessen genaamt, nae 't mis-
 [3] lucken van verscheide verraderijen, aangheleidt om den³
 [4] vórst Baeto, voorzoon haars mans, ende Rycheldin, zyne
 [5] gemaalinne, haar' stiefsnaar, in 's konings haat ende vóórts⁵
 [6] uyt den weghe te helpen, zich vindende met swaar ver-⁶
 [7] moeden belast, ende van yeder mistróuw⁷, ende overzulx⁷
 [8] met valsch gelaat voorgheslaghen hebbende van vriend-⁸
 [9] schap te maken, ende eenen dagh bestemt om die voor⁹
 [10] 't autaar des viers te besweeren, gaat des nachts te voren,¹⁰
 [11] alzó zy eene tóveresse was, met helsche geesten te rade,¹¹
 [12] om tót haar opset te geraken, ende leert een vier toestellen,¹²
 [13] dat, zekeren tydt uren in de klederen verborghen blyven-¹³
 [14] de, daar nae ontsteken zoude, ende dóódtlyck bevangen¹⁴
 [15] alle die 't genaackten.
- [16] De tydt van 't besweeren der vernieuwde vrundschap
 [17] gekomen zynde, zó spreektze den vórsten Baeto ende
 [18] Rycheldin, op dat, hunne dóódt een' straffe Góds schynen-
 [19] de, zy te gelyck om eer ende leven quamen, dusdanigh¹⁹
 [20] eenen eed voor;

3 *verscheide verraderijen*: verschillende verraderlijke plannen; *aangheleidt*: beraamd.

5 *stiefsnaar*: vrouw van de stiefzoon.

6 *met swaar vermoeden belast*: in sterke verdenking geraakt.

7 *mistróuw*: gewantrouwd; *overzulx*: daarom.

8 *met valsch gelaat*: veinzend.

9 *bestemt*: bepaald.

10 *besweeren*: door een eed te bevestigen.

11 *alzó*: daar.

12 *toestellen*: gereed maken.

13 *zekeren tydt uren*: een bepaald aantal uren.

14 *ontsteken*: ontbranden; *dóódtlyck bevangen*: dodelijk aantasten.

19 *om eer ende leven quamen*: eer en leven zouden verliezen.

Oprechte vrundschaft svveer ick u van dezer uur,
 Oft, meen ick 't anders, sla my 't helsch en 't hemelsch²²
 vuur

[24] Met welcke wóorden haar de vórsten niet konden laten te²⁴

[25] vólghen.

[26] Daar op, gezonden hebbende het helsche konstvier, be-

[27] sworn in eenen sluijer aan góuden tóppet, tot Rycheldin,²⁷

[28] ende, in eenen hoedt met vederbos, tót Baeto, nevens

[29] verzoeck dat zy daar mede, haar ter eere, op den avondtfeest

[30] te zeven uren wilden erschynen, geviel het juist dat Baeto,

[31] verhit op de jaght, zó laat uyt het veldt quam, dat het

[32] vuurwerck aan de perruick van Rycheldin ontstack, eer³²

[33] hy den hoedt had opghezet, ende de zelve, daarze op een³³

[34] tafel stondt, mede aan brandt vlieghende, hem ergh deed³⁴

[35] dencken, doen nu Rycheldin dóódt lagh. Waar van de³⁵

[36] tóveres verwittight doet den koning boodtschappen, dat

[37] Rycheldin, als meinedigh, van hemelsch vier verdelght³⁷

[38] was, ende Baeto zich even halssterck in wapenen gaf. Zulx³⁸

[39] Catmeer, door haar aanhissen, beveelt den vórst in ver-

[40] zekering te stellen.⁴⁰

[41] Baeto, zich besprongen vindende, ende ongheraden in⁴¹

[42] hechtenis te gaan, biedt weer, ende jaaght 's konings vólck⁴²

[43] tót in 't hóf. Vóórts, verstaande de zake in punt te wezen⁴³

[44] dat een van beide nóótlyck ruimen moest, zó verkiest hy⁴⁴

[45] ballingschap voor 't ryck, ende wyckt daatlyck met een⁴⁵

[46] goedt deel des adels ende der burgherije tót op de landt-

[47] scheidung.

22 *sla*: moge treffen.

24 *niet konden laten*: wel moesten.

27 *besworen*: door toverformules vastgelegd; *gouden tóppet*: van gouddraad gevlochten kapsel (Fr. toupet).

32 *vuurwerck*: ontploffingspreparaat; *perruick*: hoofdhaar; *ontstack*: ontbrandde.

33 *daar*: terwyl.

34 *ergh deed dencken*: argwaan deed krijgen.

35 *doen nu*: toen terzelfder tijd; *waarvan* enz.: Latijnse zinsconstructie: toen de tovenares daarvan verwittigd was, deed zij...

37 *van*: door.

38 *halssterck*: halsstarrig; *zich in wapenen gaf*: zich toerustte; *zulx*: zodat.

40 *verzekering*: hechtenis.

41 *ongheraden*: nl. vindende.

42 *weer*: tegenstand.

43 *in punt te wezen*: zo gesteld was.

44 *nóótlyck*: noodzakelijkerwijze; *ruimen*: heengaan (uit het land).

45 *ryck*: heerschappij (imperium).

- [48] Aldaar, terwyl hy wat bestaat te rusten, verschynt hem⁴⁸
 [49] Rycheldin in zynen slaap, aanwyzende hem, voor zyn erf-
 [50] deel ende have, eenen onbewoonden hoeck landts, die nu
 [51] Hóllandt heet. Dies neemt hy derwaarts zynen wegh, ende,⁵¹
 [52] de grenzen der Catten gepasseert wezende, wordt tót⁵²
 [53] koning gehult van de zyne, ende noemtze Baetauwens, nae⁵³
 [54] zynen naam.

[55] *Het treurspel begint ontrent des middernachts, ende eindight*

[56] *met het etmaal.*⁵⁶

[57] *Het tóonneel is 't hóf der Catten.*

48 *wat bestaat te rusten*: het waagt wat te rusten.

51 *dies*: tengevolge waarvan.

52 *wordt*: nl. hij.

53 *gehult*: gehuldigd; *van de zyne*: door de zijnen, zijn aanhangers.

56 *met het etmaal*: 24 uur daarna.

Personaadjjen.

Baeto.	Vórst der Catten.
Rycheldin.	Baetoos gemaalin.
Catmeer.	Koning der Catten.
Penta.	Koningin der Catten.
Hes.	Zoontjen van Baeto.
Zeghemond.	Paapin.
Proserpina.	}
Medea.	} Geesten.
Circe.	}
Luidewyck.	Heer van 's konings bloede.
Burgherhart.	Heer van 's konings bloede.
Ot.	Vinlandsch joncker.
Rei van joffróuwen.	
Rei van nonnen.	
Rei van sóldaten.	

**Baeto,
Oft Oórsprong der Hóllanderen.
Treurspel.**

Eerste bedrijf

PENTA

- Dus lang onwaardelyck versmaadt, en op het schófst¹
 Bejeghent met de neck, geterght, getreên, getrótst,²
 Door dwang geduldigh, 't leedt verkrópt met ydel pratten,³
 Heb ick Vinlandsche vróuw, en koningin der Catten:
 5 Oft bromt dat niet genoegh; Ick die voor Pluto stel⁵
 De wetten die 't my lust, vervooghster van den hel.⁶
 Nu schynt de minst des vólx my over 't hóóft te wassen:⁷
 Maar elx eerbiedigheidt men ziet met aandacht passen,⁸
 (Dies wringt de spyt het hart) op het vervloeckte paar,⁹
 10 Den stiefzoon hatelyck, en hatelycker snaar.¹⁰

- 1 *Dus lang*: tot zo lang; *onwaardelyck versmaadt*: schandelijk met smaad overladen; *op het schófst*: op het allerergst (schots: verkeerd, vreemd).
 2 *bejeghent met de neck*: met de nek aangekeken; *getrótst*: getrotseerd, tegengewerkt.
 3 *'t leedt verkrópt*: te verbinden met *heb ick*; *ydel pratten*: nutteloos wrokken (*pratten*: pruilen, mokken).
 5 *bromt*: pronkt, dus: klinkt dat niet weids genoeg. *Pluto*: god van de onderwereld.
 6 *vervooghster*: gebiedster, heerseres; *den hel*: vgl. vs. 44 *des hels*, veranderd in de uitg. van 1636 in *der hel*, vgl. vs. 113 *der hel*. In het Mnl. was het woord vrouw., maar in het Hollands van de zeventiende eeuw leefde het verschil tussen mnl. en vr. genus niet meer, de Twe-spraak had gepleit voor des bij vanouds vr. woorden.
 7 *de minst des vólx*: de geringste uit het volk.
 8 *elx eerbiedigheidt*: ieder die eerbied verschuldigd is; *met aandacht passen op*: met onderscheiding behandelen.
 9 *dies*: ten gevolge waarvan; *spyt*: de wrok.
 10 *hatelyck*: gehate (door mij); *snaar*: schoondochter.

- En wat ick onderwond tót baat, 't is niet bedeghen.¹¹
 Dat argher is, my zelf myn' konsten vielen teghen,¹²
 En stonden nae myn hóóft. Want zó myn kamerling,¹³
 Die van my opghemaackt, had toeghestelt den spring¹⁴
 15 Waar onder 't was gemeent myn' vijandt te beknellen,¹⁵
 Gemart had, tót de twe gevangens aan het mellen¹⁶
 Geraackten door de pyn, en braghten in het licht,
 Hoe Baetoos staan nae 't ryck by henlien was verdicht¹⁸
 Op zyn verzoeck, misschien nu werden ware wóórden¹⁹
 20 Ten hals' hem uytghereckt, en ick gedreight met kóórden.
 't Is euv'ler nóch als 't dient. Elck van my af zich dreit,²¹
 Gluurt over dwers, en swyght: maar dat 's genoegh gezeidt.²²
 Ick leg te laagh: en vind my (laas!) van alle zijen²³
 Verlaten en mistróuwte. Wat zal ick dan? my vlijen
 25 Tót duicken hangends hóófts, en met geboghe neck,²⁴⁻²⁵
 Ten eind ick, opghejuckt, een kortswyl schóón verstreck²⁶
 Aan d' opgeblazenheid; neem' aan, met swichten, 't dreighen,²⁷
 En alle tróts in danck, en alle schimp met neighen?²⁸

- 11 *onderwond*: ondernam; *tót baat*: tot verbetering (nl. van mijn toestand); *bedeghen* van *bediën*: geslaagd.
 12 het pronomen *dat* wijst vooruit naar de inhoud van de volgende zin; *my zelf myn' konsten vielen teghen*: mijn kunstgrepen richtten zich tegen mij zelf.
 13 *stonden nae*: hadden het gemunt op; *zó*: indien, komt zelden met plqpf (vs. 16 gemart had) voor; *kamerling*: kamerheer.
 14 *opghemaackt*: opgestookt, opgezet; *had toeghestelt den spring*: de klem had gereedgemaakt.
 15 *'t was gemeent*: de bedoeling was.
 16 *gemart had*: getalmd, getreuzeld had; *gevangens*: gevangenen; *mellen* door assimilatie uit *melden*: verklappen, doorslaan.
 18 *staan nae 't ryck*: streven naar de macht; *by*: door; *verdicht*: verzonnen.
 19 *zyn*, vs. 20 *hem* wijzen terug naar kamerling; *misschien nu*: is het mogelijk dat nu (vgl. deze zeventiende-eeuwse constructie met: misschien wie, misschien wanneer).
 21 *euv'ler*: slechter; *als 't dient*: als redelijkerwijs te verwachten was.
 22 *gluurt over dwers*: kijkt mij scheef (met wantrouwen) aan.
 23 *ick leg (=lig) te laagh*: ik ben te zwak, ik beteken te weinig (Ned. Wdb. VIII, 843); *laas*: helaas.
 24-25 *my vlijen tót duicken*: mij schikken in onderwerping.
 25 *hangends hóófts*: oude absolute constr.: met hangend hoofd.
 26 *opghejuckt*: onder het juk gebracht; *een kortswyl schóón*: een mooi tijdverdrijf (ironisch).
 27 *opgeblazenheid*: zelfgenoegzame trots, verwatenheid; *ten eind ick*: ... te verbinden met: *neem' aan...*
 28 *in danck*: dankbaar; *met neighen*: in onderworpenheid.

- 't Waar best. Op dat, indien ick by myn' man begordt,²⁹
 30 Een' wenschelycke vrucht tót mynen schóót uytstort,³⁰
 De bloem des adels van twe konincklycke struicken,³¹
 Zich zetten leer' van jongs tót dienen en tót duicken.³²
 Oft, datmen (sterft myn man, en blyf onvruchtbaar ick)
 My fraaije koningin te rug nae Vinlandt schick,³⁴
 35 Om, in een' barren hoeck, schier eenzaam, te veróuwen,³⁵
 En, zonder inkomst van den afkomst, hóf te hóuwen.³⁶
 Neen Rycheldin, doen ick u vree verzoecken liet³⁷
 Ick had wat in den zin; maar dat en was het niet.³⁸
 Ten daagh' aanstaande zal myn' tong de vrundschap sweeren,³⁹
 40 Maar 't onbēedight hart zyn opset niet verkeeren.⁴⁰
 Dewyle dat my dan geen dienst te wachten staat⁴¹
 Van 't menschelyck beleidt, en maar qua toeverlaat;⁴²
 Hunn' suffe bystandt viel, slechts hangend' aan 't gelucken.⁴³
 Zó zal ick al de list des hels te hulpe rucken,⁴⁴
 45 En ryden zó 't geval ten honck door wegghen wis:⁴⁵
 Oft dwingen 't nóódlót óóck, indien 'er nóódlót is.
 Daarom is 't dat ick dus in eenigheid my pyne⁴⁷
 Uyt konincklycke koets opstaande, dees' woestyne⁴⁸
 Te zoecken barrevoets, by ontyd, en by nacht,⁴⁹
 50 Terwyl myn gryze man leidt van den slaap verkracht,⁵⁰

29 *begordt by*: zwanger, bezwangerd door.

30 *wenschelycke*: gewenste.

31 *struicken*: stammen.

32 *zich zetten leer'*: zich zou leren voegen.

34 *fraaije*: ironisch vgl. vs. 1061 fraaigediende; *schick*: zou zenden.

35 *hoeck*: oord; *schier*: bijkans, spoedig.

36 *zonder inkomst van den afkomst hóf te hóuwen*: zonder inkomsten te leven van mijn vorstelijke rang.

37 *doen*: toen.

38 *maar dat en was het niet*: d.w.z. de vree had ik niet op het oog.

39 *Ten daagh' aanstaande*: morgen.

40 *'t onbēedight hart*: het hart dat niet onder ede staat; *zyn opset niet verkeeren*: niet van plan veranderen.

41 *dewyle dat*: daar; *dan*: in dit geval.

42 *en maar qua toeverlaat*: slechts onbetrouwbare hulp.

43 causale tussenzin; *suffe*: slappe; *viel*: liep op niets uit; *slechts hangend' aan 't gelucken*: daar hij afhankelijk was van toevallig slagen.

44 *des hels*: vgl. vs. 6.

45 *En ryden 't geval ten honck door wegghen wis*: het lot langs veilige wegen naar het einddoel voeren; *honck*: schuilplaats, tehuis, doel.*

47 *in eenigheid my pyne*: in eenzaamheid mij bevljigtig.

48 *koets*: legerstede; *woestyne*: eenzaam, afgelegen oord.

49 *zoecken*: bezoeken; *ontyd*: tijd waarin het donker is en gevaar kan dreigen.

50 *verkracht*: overweldigd.

- Door mankóp in het hóóft, en prevelen in d' óóren.⁵¹
 Zelf eunjer koom ick hier om eunjers raadt t' aanhóren.⁵²
 Want dit onzaligh dal dat is van aller tydt⁵³
 Den vijanden des lichts, en ongoôn toeghewydt.⁵⁴
 55 Van alle kanten hier verzamelen de kóllen,⁵⁵
 En voeren slordigh veer by onderaardsche póllen,⁵⁶
 By 't schemeren der maan', als 't op een' fluistren gaat,
 En yeder om een' hoeck van deze bosschen slaat.⁵⁸
 Hier, met ontvlochten hair, omgordt met slangekranssen⁵⁹
 60 Men leidt verkeerde lust, en averechtse danssen.⁶⁰
 Ter daghvaart komtmen hier om in 't gemeen te raên.⁶¹
 Een yeder heeft zyn' steê; daar Icker boven aan⁶²
 Zit reghter van 't beleedt in hóóghverheve stoelen;⁶³
 Neemt alle zaken op, en yedereens gevoelen.⁶⁴
 65 Maer doet nae zynen wil. Wie dat hier wordt verdaaght⁶⁵
 Der konstghenóten, ('t zy dat haar het aardtryck draaght,⁶⁶
 Oft dat zy door de lucht, van eenen geest beschreden⁶⁷
 Gevoert wordt over bergh, en dal, en grote steden)
 Is 't nódig dat terstondt den daghenden verschyn:⁶⁹

51 *mankóp*: jongere vorm van *maankop*, slaapmiddel; *prevelen*: uitspreken van toverspreuken.

52 *eunjer*: tovenaars, wellicht uit Unger: Hongaar: zigeuner.

53 *onzaligh dal*: dal des verderfs; *van aller tydt*, dativus na *van*.

54 *ongoôn*: goden van de onderwereld, met pejoratief *on*, vgl. *ontyd* vs. 49.

55 *verzamelen*: vergaderen; *kóllen*: toverkollen.

56 *voeren slordigh veer*: zich zedeloos gedragen, elders bij Hooft *een veer van leven* en de samenstelling *veervoeren*; *onderaardsche póllen*: minnaars uit de hel.

58 *om een' hoeck slaat*: een hoek omslaat (om een verborgen plek te zoeken).

59 *omgordt met slangekranssen*: met slingers van slangen als een gordel om het middel.

60 *Men leidt verkeerde lust*: men geeft toe aan ontaarde lusten; *averechtse*: op de heksensabbat dansten de heksen in een kring met de gezichten naar buiten.*

61 *daghvaart*: oorspr. dagreis, de voor een gerechtelijke of plechtige handeling bepaalde dag of termijn, hier: samenkomst; *om in 't gemeen te raen*: om gemeenschappelijk te beraadslagen.

62 *zyn' steê*: zijn vaste plaats; *Icker* uit *nicker*: boze geest, hier opperste duivel.

63 *zit reghter van 't beleedt*: spreekt het beslissend oordeel in het overleg, in de aanhangige zaken.

64 *neemt alle zaken op*: neemt de zaken in behandeling.

65 *verdaaght*: gedaagd, opgeroepen.

66 *konstghenóten*: nl. in de toverkunst.

67 *van eenen geest beschreden*: bereden door een duivel, die de toverkollen naar deze plaats voert.

69 *is 't nódig*: (voor haar) is het noodzakelijk.

- 70 Dees' handvest' heeft de plaats van den verboôn Iupyn.⁷⁰
 Doch zulck' en zoek ick niet, zy zyn my t' onervaren,⁷¹
 (Het lyf beleeft geen eindt van de leerende jaren)⁷²
 Maar zulcke, die besteënd' haar' zinnen en haar vlyt⁷³
 In 't gronden van de konst, gescheiden uyt der tydt,⁷⁴
- 75 Daar 't lichaam traagh den geest te luttel laat verslimmen,⁷⁵
 Op 't euvelst afgerecht zyn by de bleecke schimmen.⁷⁶
 Dees', en al 's afgrondts heir zyn óock gebonden met⁷⁷
 Hier te verschynens nóódt, als een' gemeene wet.⁷⁸
 Komt vóórts dan uyt het ryck met neghen vloên besloten,⁷⁹
- 80 Geen' eunjers uyt den hóóp van oneël bloedt gesproten,⁸⁰
 Gelyck 't gezelschap dat om nóóddruft konst verhuurt,⁸¹
 Wiens namen wyder niet bekendt zyn als haar' buurt;
 Maar zulcke, die geen' eeuw den gloor haars roems zal lessen,⁸³
 En my gelyck van staat, vórstlycke tóveressen.⁸⁴
- 85 Zelf Hecate voor al, ryst uyt het helse graf,⁸⁵
 Met uw' beswalckte króón, en bleecken schepterstaf.⁸⁶
 En ghy, die levend' sworft van d' een tót d' andre stranden,⁸⁷
 Prinsses van Cólchós, en verschrickte liên en landen⁸⁸

- 70 *handvest'*: privilege, voorrecht; *den verboôn Iupyn*: Satan, hij streeft naar de oppermacht, maar wordt verboden = teruggewezen.*
- 71 *zulck'*: nl. nog levende tovenaressen.
- 72 het lichaam beleeft niet dat (door de dood) een eind aan de leerjaren komt d.w.z. de leerjaren eindigen niet met dit leven.
- 73 *besteënd'*: bestedende.
- 74 *gronden*: doorgronden; *uyt der tydt*: uit deze wereld.
- 75 *daar...* is verbonden met het antecedent *tydt*: waar het trage lichaam de geest te weinig gelegenheid biedt in boosheid toe te nemen.
- 76 *op 't euvelst afgerecht*: op het ergste kwaad afgericht; het subj. bij *afgerecht zyn* is *zulcke*, *die* vs. 73.
- 77 *'s afgrondts heir*: helse leger, de demonen.
- 78 *hier te verschynens nóódt*: de verplichting om hier te verschijnen; *gemeene*: algemeen geldige.
- 79 *Komt vóórts dan*: komt dan te voorschijn; *met neghen vloên besloten*: omgeven door negen kringen van de Styx.*
- 80 *uyt den hóóp*: uit de grote hoop.
- 81 *om nóóddruft*: om de kost te verdienen.
- 83 *die*: is een dativus; *eeuw*: tijd; *gloor*: glans; *lessen*: blussen, verdoven.
- 84 *staat*: stand.
- 85 *Hecate*: tovergodin, hier vereenzelvigd met Proserpina, koningin van de onderwereld, Latijnse naam van Persefone.*
- 86 *beswalckte*: glansloos door damp; *bleecken*: vale.
- 87 *levend'*: tijdens uw leven.
- 88 *prinsses van Cólchós*: Medea, dochter van Aëtes, koning van Colchos, de vermaardste tovenaressen in de Oudheid.

- Met uwe wetenschap: de welck', in moede gram,⁸⁹
 90 Te trótsen óft versmaên, nóit vijandt wel bequam.⁹⁰
 En ghy, die, met het sap van heftighe venynen,⁹¹
 O dóchter ryck der zonn', in wolven, leeuwen, swynen,⁹²
 Eertydts verschepte 't vólck uyt menschelycke stal,⁹³
 Kom in de derde plaats, en sluit het hailigh tal.

PROSERPINA

- 95 Hier koom ick, opgeprest door 't vloecken, van beneênen⁹⁵
 Uyt het swaarmoedigh dal, en kercker onbescheenen⁹⁶
 Van 't helle licht der zonn': uyt den bedroefden kólck⁹⁷
 Alwaar myn Pluto streng het tsaachachtighe vólck⁹⁸
 Doet poplen met zyn' stem, jae braafstgeweze riddren,⁹⁹
 100 Gelyck den popelboom zyn' bladren staan en tsidderen.¹⁰⁰
 Wat port u, koningin der Catten, onbemindt,¹⁰¹
 Om my te steuren in het drockste van 't bewindt
 En moeilyckheên des ryx? die bezigh zat met schiften
 Der zielen uyt elckaar; die wy daar nae, by driften,¹⁰⁴
 105 (Alzó tót elcke peen een óórd besonder is)¹⁰⁵
 Afvaarden, yeder hóóp nae zyn' verdoemenis.¹⁰⁶

PENTA

Waar blyft Medea?

MEDEA

Ziet my hier. Ick, die te swichten
 Voor hel nôcht hemel plagh, gehóórzaam nu uw' dichten.¹⁰⁸

- 89 *wetenschap*: Medea bedreef de toverkunst als zodanig; *in moede gram*: in vertoornde stemming (vgl. in grammen moede).
 90 *trótsen*: trotseren; *versmaên*: veronachtzamen.
 91 *heftighe*: krachtig werkende.
 92 *dóchter ryck der zonn'*: veelvermogende dochter van Helios, Circe, bekend uit de Odyssee.
 93 *verschepte*: herschiep; *stal*: gestalte.
 95 *opgeprest door 't vloecken*: met geweld omhoog gedreven door de bezweringen; *beneênen*<*benedenen*. Vgl. *van bovenen*: analogie naar: achteren, onderen.
 96 *swaarmoedigh*: somber.
 97 *bedroefden kólck*: duistere diepte.
 98 *tsaachachtighe*: vreesachtige.
 99 *poplen*: sidderen; *braafstgeweze*: eertijds de dapperste.
 100 *staan en tsidderen*: staan te sidderen.
 101 *port*: drijft, noopt.
 104 *driften*: troepen.
 105 *peen*: straf, Lat. poena; *een óórd besonder*: een afzonderlijke strafplaats.
 106 *afvaarden*: wegzenden; *nae zyn' verdoemenis*: naar de voor hem bestemde strafplaats.
 108 *dichten*: toverspreuken.

- En stel my aan het recht der plaatsen onderdaan.¹⁰⁹
 110 De hemel is 't alleen die zonder wet kan staan.
 Maar d' ysselycke vrees, het ongenadigh dwingen,¹¹¹
 De peenen overwreedt, handthaven onze dingen,¹¹²
 En al den staat der hel. Hier om een yeder past¹¹³
 Te doen het geen dat wordt van hógherhandt belast.¹¹⁴

PENTA

- 115 En Circe?

CIRCE

- Hier ben ick, die verleijende de vreemden¹¹⁵
 Aan myne kust verzeilt, door buitenweeghsche beemden,¹¹⁶
 Nae myn gemarmort hóf, vervult met schat en pracht;
 Geduurigh met myn zang deed galmen over nacht¹¹⁸
 De wouden droef van groen, en schittren door het blaken¹¹⁹
 120 Der tóórtsen zoet van reuck van onder gulde daken.
 Indien óit yemandt moght ter wereldt munten uyt
 In kennisse der kracht van dróggen en van kruidt,¹²²
 Van wortelen, van zaat, van watren, gommen, sappen;
 En die te mengen naar hunn' aardt en eighenschappen,
 125 Met steenen en met stof, met wóórden en met schrift,¹²⁵
 Met smettend slangebloedt van allerlei vergift:
 Ick ben 't. Daarom, is 't dat u yemandt magh gebreken¹²⁷
 In wolf óf beiremuil, óf borstligh swóórt te steken,¹²⁸
 Zó luistert nae myn' raadt, en andre gaat voorby.¹²⁹

- 109 *stel my onderdaan*: onderwerp mij.
 111 *het ongenadigh dwingen*: de onmeedogende dwang.
 112 *de peenen overwreedt*: de zeer wrede straffen.
 113 *past*: draagt er zorg voor.
 114 *belast*: bevolen, gelast.
 115 *verleijende...*: deze participiale groep is hier finaal.
 116 *buitenweeghsche beemden*: afgelegen velden.
 118 *galmen*: weerklinken; *over nacht*: gedurende de nacht.
 119 *droef van groen*: donker, somber door het gebladerte.
 122 *dróggen*: kruiden (Fr. drogue).
 125 *met wóórden en met schrift*: met gesproken en geschreven toverformules.
 127 *ick ben 't*: dan ben ik het; *is 't dat*; cond.: indien; *u mach gebreken*: gij behoefte mocht hebben, voor u nodig mocht zijn, u wenselijk mocht voorkomen.
 128 *borstligh swóórt*: varkenshuid.
 129 *andre*: nl. raadgevingen.

PENTA

- 130 Helaas! 't geluck en is zó dartel niet met my¹³⁰
 Dat het my beuren laat om kortswyl wraack te pleghen.¹³¹
 Maar, hebbend' al den hóóp van myn' gemeente teghen¹³²
 Met stiefzoon ende snaar, is 't daar gekomen toe,¹³³
 Dat, als ick my maar wreeck, ick kreun 's my weinigh hoe.¹³⁴
 135 Zó kiesch een hunger niet en heeft myn haat onmenschlyck,¹³⁵
 Dan alle middel, die maar wis is, is my wenschlyck,¹³⁶
 Om te verdelghen 't paar, dat op myn' eere gaat,¹³⁷
 En draaibóómt my den wegh nae moghenheidt en staa.¹³⁸

MEDEA

Hist op des óuwden mans gemoed om hun te hindren.¹³⁹

PENTA

- 140 De vader is verdwaast, en ziet geen leedt aan kindren.¹⁴⁰

PROSERPINA

Het yzer en geweldt uw' vijandt help 'er uyt.¹⁴¹

PENTA

Maar ope vijandtschap de póórt voor schade sluit.¹⁴²

CIRCE

Zy slaat haar' meester, en schickt wederzy ter weere.¹⁴³

- 130 *'t geluck*: de fortuin, het lot; *dartel met my*: gesteld, verzot op mij.
 131 *beuren laat*: ten deel laat vallen; *om kortswyl*: uit scherts, zo maar.
 132 *al den hóóp van myn' gemeente*: mijn gehele volk.
 133 *snaar*: schoondochter.
 134 *ick kreun 's my weinigh hoe*: ik bekommer mij er weinig om hoe, de genit. afhankelijk van *kreunen*.
 135 *kiesch*: kieskeurig.
 136 *dan*: maar; *wenschlyck*: overeenkomstig mijn wens, welkom.
 137 *dat op myn' eere gaat*: dat het op mijn eer gemunt heeft.
 1 De editie 1626 heeft hier *staa*, het hs. *staet*.
 138 *draaibóómt*: verspert, sluit af; *moghenheidt*: macht.
 139 *hist*: hitst (in het 17de-eeuws krijgt de geb. wijs enkelv. dikwijls een t); *hindren*: tegenwerken.
 140 *verdwaast*: niet wijs; *leedt*: kwaad, verkeerd.
 141 *het yzer en geweldt*: geweld van wapenen; *'er uyt*: eufemistisch voor: uit het leven.
 142 vgl. Seneca, *Medea* vs. 154; *professa perdunt odia vindictae locum*. In Hoofts gedeeltelijke vertaling van de *Medea* luidt dit vers: Verklaerde vyandschap verkijkt haer' kans ter wraeke vs. 188.
 143 *en schickt wederzy ter weere*: drijft de tegenpartij in de wapenen, in de verdediging.

MEDEA

't Verraad, is tróuwer, dat en dient maar eenen heere.¹⁴⁴

PROSERPINA

145 Men leg te wercke dan de laghen en de list.

PENTA

't Is al geschiedt, maar al te schendelyck gemist.¹⁴⁶

CIRCE

Zó zal uw vijandt dan gewaarschout zich wel hoeden.

PENTA

Ick vind my om end' om bezet met quaad vermoeden.¹⁴⁸

MEDEA

Geveinsde vriendschap voeghe' uw' bittren haat een' slagh.¹⁴⁹

PENTA

150 Dit bróuw ick: en heb dies doen handlen van verdragh.¹⁵⁰

PROSERPINA

't Wantróuwen eens verweckt, is swaar in slaap te wieghen.

CIRCE

Wie is 't, dien vleijery en eeden niet bedrieghen?¹⁵²

MEDEA

Zo die nóch niet bestaan, zet hun schenckaadje by.¹⁵³

PROSERPINA

In volle rusting treedt dus de verradery.*¹⁵⁴

144 *en*: is ontkennend, hoort bij *maar*: slechts.

146 *schendelyck gemist*: smadelijk misgelopen.

148 *om end' om bezet*: geheel ingesloten; *met quaad vermoeden*: door wantrouwen.

149 *uw' bittren haat*: dat.; *een'slagh*: acc.; de komma achter *voeghe'* geeft elisie aan: *voeghe' uw' bittren haat een' slagh*: scheppe voor uw bittere haat een gunstige gelegenheid.

150 *bróuw ick*: bereid ik voor; *heb dies doen handlen van verdragh*: heb daarom onderhandelingen aangeknoopt over een schikking.

152 de ret. vraag met negatie is de omschrijving van een positieve emfatisch uitgesproken overtuiging.

153 *bestaen*: voldoende zijn; *zet hun schenckaadje by*: voeg er dan nog geschenken aan toe.

154 *in volle rusting*: op die wijze steekt het verraad zich volledig in zijn wapenrusting.

PENTA

- 155 Ick zie 't, de wegh is goedt om in 't gelóóf te raken.¹⁵⁵
 Maar om my vóórt dit paar behendigh quyt te maken,¹⁵⁶
 Met Hes hunn' jongen zoon, alzó, dat voor noch nae,¹⁵⁷
 Hier wacht ick uwen raadt, my zulck een aanslagh schae.¹⁵⁸

PROSERPINA

- Ghy wist, Medea, met verbloemde valsheidts treken¹⁵⁹
 160 U op uw' vijandt door zyn' eighen' handt te wreken.
 Zo hielpen Pelias zyn' dochters in het graf,¹⁶¹
 Die hare deeghlyckheit uyt liefd' den móórdtsteeck gaf,¹⁶²
 Op ydel toeverlaat van 't deizen zyner jaren.¹⁶³

CIRCE

- In schyn van pais, en als begaan om danck te baren,¹⁶⁴
 165 Gingt ghy den koning van Corinthen randen aan,¹⁶⁵
 En 's konings dóchter, zó zy zoud te tróuwen gaan.¹⁶⁶
 En op een óghenblick hebt haar, bekoort door gaven,¹⁶⁷
 Gedóódt, gebrandt, en met den val van 't slót begraven.

PENTA

Dat is, tót daar toe, schóón. Maar, wie 't gedaan had, bleeck.

MEDEA

- 170 En zoud het niet? dat is myn wit wanneer ick wreeck.¹⁷⁰
 Dat 's harten leckerny. Geen ding en maackt my blyder

- 155 *goedt*: geschikt; *in 't gelóóf te raken*: het vertrouwen te winnen (nl. van de tegenpartij).
 156 *vóórt*: vervolgen; *quyt te maken*: te ontdoen van, te verlossen van.
 157 *voor noch nae*: nooit.
 158 *Hier*: op dit punt, over dit onderwerp.
 159 *treken*: streken, listen.
 161 Medea had de dochters van Pelias de raad gegeven hun vader te doden, het lichaam in stukken te snijden en te koken. Op deze wijze zou hij weer jong worden.
 162 *die*: dativus, de ed. 1636 heeft *dien*; *deeghlyckheit*: deugdzaamheid; *uyt liefd'*: gedreven door kinderliefde.
 163 *Op ydel toeverlaat...*: in het ijdele vertrouwen van het terugwijken zijner jaren (nl. van de ouderdom naar de jeugd).
 164 *begaan om danck te baren*: verlangend om dankbaarheid, genegenheid te tonen (begaan zijn: onrustig zijn door het verlangen).
 165 *randen aan*: aanklappen, aanspreken.
 166 *zó*: hier temporeel: toen.
 167 In Corinthe verliet Jason Medea voor Creusa, dochter van koning Creon. Deze beval haar de stad te verlaten. Alvorens weg te trekken, schonk zij Creusa edelgesteenten en een bruiloftskleed, dat ontvlamde, toen deze het droeg. Ook Creon kwam om en het paleis ging in vlammen op; *bekoort*: verleid.
 170 *zoud*: moet, zou moeten; *wit*: bedoeling.

- Als dat, tot spyt en schae myns vijandts, leer' een yeder¹⁷²
 Wie dat Medea zy. Dóch zó met u de stondt¹⁷³
 En de gelegenheidt vereisschen zulck een' vond¹⁷⁴
 175 Van schelmery, om uw' wraackgierigheidt te koelen,
 Dat wel uw vijandt magh, van waar 't hem komt, gevoelen:
 Maar vorder niet en blyck uw' onbewysbre schuldt:
 Zó luister toe. Uyt my een' treck ghy leeren zult
 Van helsche schallickheidt, zó bóós als nóit verzierden¹⁷⁹
 180 Die in een levend lyf den vórst des afgrondts vierden.¹⁸⁰
 Maar sint myn' strenge geest 't belemmerende kleedt¹⁸¹
 Der aardtsche leden lomp uytchuddende versmeet,¹⁸²
 En ick nóch stadigh, om myn' lust ter konst te slissen,¹⁸³
 Omwroet al wat 'er is van de geheimenissen
 185 Der wonderbare leer; is van my óóck doorsnuft¹⁸⁵
 Die onderwindalgeest, dat werckelyck vernuft¹⁸⁶
 Van hem, wiens lever door den graghen gier verslonden,¹⁸⁷
 Stóf levert tót zyn' pyn, en aanheelt tót zyn' wonden,¹⁸⁸
 Prometheus zeg ick. Dees' heeft my geleert een vuur¹⁸⁹
 190 Zó te bereiden, dat het in een kleedt, ter uur
 Toe die men 't stellen wil, onzighbaar zich verberghe:¹⁹⁰⁻⁹¹
 Dan blaack', en slae door vleesch en been tot in den merghe,¹⁹²
 Op eenen óghenblick. Stelt ghy schenckaadjen toe¹⁹³
 Voortreffelyck in 't óógh. En, daarmen 't minst vermoet,¹⁹⁴
 195 Laat zitten deze pest behendelyck gedoken.¹⁹⁵

172 *spyt*: smaad, hoon.

173 *met u*: bij u; *stondt*: tijdstip.

174 *gelegenheidt*: stand van zaken.

179 *schallickheidt*: sluwheid; *bóós*: kwaadaardig; *verzierden*: verzonnen.

180 *vierden*: huldigen.

181 *sint*: temp. met overgang naar verklarende of causale functie; *strenge*: heftige, onverbiddelijke.

182 *'t kleedt* (181) is object bij *uytschuddende* en *versmeet*.

183 *stadigh*: voortdurend; *slissen*: eigenl. blussen, hier: bevredigen.

185 *doorsnuft*: doorsnuffeld.

186 *onderwindalgeest*: geest die alles onderneemt, aandurft; *werckelyck*: rusteloos werkzaam.

187 *graghen*: gretige.

188 *aanheelt tót zyn' wonden*: geneest om opnieuw gewond te worden.

189 *zeg ick*: bedoel ik.*

190-91 *ter uur toe die men 't stellen wil*: op het uur, tijdstip, dat men daarvoor bepalen wil.

192 *blaack'*: ontbrande.

193 *op eenen óghenblick*: terzelfder tijd; *stelt toe*: maak gereed.

194 bijzin met *daar* heeft locale functie, hier in de hoofdzin niet hervat door een demonstr. daar.

195 *deze pest*: dit verderf; *behendelyck gedoken*: listig verborgen.

- Vóórts om u buiten 's scheuts en t' houden onbesproken,¹⁹⁶
 Dus zult ghy 't legghen aan. Zó ras als het verdragh¹⁹⁷
 Geraamt magh wezen, doe verzoecken zekren dagh¹⁹⁸
 Om 't zelve voor 't autaar te vestighen met eeden.¹⁹⁹
 200 Dan past met eenen vloeck uw' vijandt voor te treden,²⁰⁰
 Vry roepend' op uw' hóóft helsch vuur en hemelsch aan,²⁰¹
 Indien ghy valschlyck swoert. Hetzelve zy gedaan
 Van uwe haters óock: op dat zy, nae verslaghen²⁰³
 Van onvoorziene brandt, verraders name draghen,
 205 Als door der goden wraack op valsheidt achterhaalt.²⁰⁵

PENTA

- Geen' wegh zó duister, o Medea, daar ghy dwaalt.²⁰⁶
 De dagh is al gestelt. Zó ras de blancke mórgen²⁰⁷
 Versteurt het ryck der rust, en opregh't ryck der zórgen,²⁰⁸
 Is het bestemt te gaan met onderlingen mondt,²⁰⁹
 210 In 't aangezicht der Goôn, bekrachtighen 't verbondt
 Der nieuwe vrundschap. Nu schort my alleen' te leeren²¹¹
 't Bereiden van het vuur, en gaven te stóffeeren
 Aanminnigh, en van schyn zó schóón, dat d'achterdócht²¹²⁻¹³²¹³
 Myns vijandts daar door in bekoring werd gebróght.²¹⁴

PROSERPINA

- 215 De giften staan u licht, daar aan en zal niet letten.²¹⁵

CIRCE

- Maar 't is Medea' uw beurt de konst haar by te zetten.²¹⁶

- 196 *buiten 's scheuts*: buiten schot; *onbesproken*: buiten opspraak, onbeschuldigd.
 197 *Dus*: op deze wijze.
 198 *geraamt*: bepaald, vastgesteld.
 199 *vestighen*: bevestigen.
 200 *past*: draag zorg; *vloeck*: zelfvervloeking bij schending van de eed; *voor te treden*: voor te gaan.
 201 *vry*: gerust.
 203 *van*: door; *nae*: daarna; *verslaghen*: getroffen, gedood.
 205 *achterhaalt*: betrapt.
 206 zin met *daar* is hier consecutief.
 207 *gestelt*: vastgesteld.
 208 *opregh't*: sticht, doet beginnen.
 209 *bestemt*: bepaald; *met onderlingen mondt*: met een wederzijds gezworen eed.
 211 *schort my*: ontbreekt mij.
 212-13 *stóffeeren aanminnigh*: bevallig op te maken.
 213 *schyn*: uiterlijk.
 214 *in bekoring*: verleid, hier: misleid.
 215 *staan u licht*: vallen u gemakkelijk; *letten*: mankeren.
 216 *Medea' uw*: de komma geeft de elisie aan, die is hier niet goed mogelijk; de volgende drukken hebben *Mede' uw*; *'t is Medea' uw beurt*: het past u, gij behoort, het staat nu aan u; *de konst haar by te zetten*: aan de giften toverkracht toe te voegen.

Dus de verborghentheên ontsluit, en ons bediedt²¹⁷
Te recht van als.

MEDEA

Die zaack is zó geringe niet.²¹⁷⁻¹⁸

Nócht my hier by der handt voorzien haar toebehóren.²¹⁹

- 220 De gróótste Razery in haar' geterghden tóren,²²⁰
Wanneer zy wraack, en móórdt, en woede wreedtheid brult,²²¹
De blicken openspalckt, de lippen ommekrult,
Zó doet met knarssen 't vuur zy uyt haar' tanden springen,²²³
Zórgvuldigh queecktmen dat in doecken die 't ontfingen,²²⁴
225 In doecken eens gebrandt, en tonder van het kleedt,²²⁵
Besmet met hydraes gift; waar mee dat ghy verdeedt
O Dejanira' uw' man. Nóch moetmen hebben voncken²²⁶⁻²⁷
Uyt Sisypths keizelsteen, met Plutoos staf gekloncken:²²⁸
En uyt Cocyt geruckt steenkalleck ongeslist:²²⁹
230 En swavel uyt het diepst des jammerpoels gevist:²³⁰
En van Megeraes tóórts in Styx gedóófdde kolen.²³¹
Al vuur dat veinzen kan, en houden zich verholen.²³²
Dit moetmen roeren, en vermengen op zyn' maat,²³³
En lerpen met een' windt die snel en scherrep slaat,²³⁴

217 *ontsluit*: openbaar.

217-18 *ons bediedt te recht van als*: verklaar ons alles naar de eis.

219 *(is) my voorzien haar toebehóren*: heb ik al wat daarvoor nodig is beschikbaar.

220 *Razery*: razernij; hier is Alecto bebedoeld.*

221 *Wanneer*: zodra; *woede*: woedende, verwoede; *brult*: uitbrult, brullend uiting geeft aan.

223 *Zó*: dan.

224 *queeckt*: onderhoudt.

225 *tonder*: verschroeiide lappen vgl. tondeldoos.

226-27 de hydra van Lerna was één van de monsters, door Hercules gedood. Hij doopte zijn pijlen in het bloed, die daardoor giftig werden. Met één van deze pijlen doodde hij de centaur Nessus; deze gaf van zijn bloed, waarin het gif was doorgedrongen, aan Deianira, die er een mantel mee bestreek en deze aan Hercules zond; *verdeedt*: doodde.*

228 *Sisypths keizelsteen*: Sisyfus moest in de onderwereld tot zijn straf een rotsblok tegen een berg opwentelen. Wanneer hij dat bijna boven had, rolde het terug; *gekloncken*: geslagen.

229 *Cocyt*: zijrivier van de Styx, zie aant. bij vs. 79; *ongeslist*: ongeblust.

230 *des jammerpoels*: van de onderwereld.

231 *Megera*: zie aant. bij vs. 220.

232 *veinzen*: zijn ware aard verbergen.

233 *op zyn' maat*: in de juiste verhouding.

234 *lerpen*: geselen, voortzweepen (*lerp*: zweep o.a. in Hoofts *Ned. Hist.*).

- 235 En jaghen vlam door vlam, tot dat zy t' zamen helen,²³⁵
 Door tochtigh swoeghen van kortaamde slangekelen.²³⁶
 In voorraadt heb ick dit vergadert al by een.²³⁷
 Dus laat het op my staan: 't en schort maar aan 't bereên.²³⁸
 Eer dat de zonne komt het middaghpunt te naken
- 240 Zal ick 't u schicken toe, door eenen myner draken.²⁴⁰
 Maar op wat ure wilt ghy dat zich 't vuur verbree?

PENTA

- De koning is gezint den ingang van de vree²⁴²
 Te vieren met bancket: om, door het heughlyck woelen,²⁴³
 Het overschôt des haats uyt de gemoên te spoelen,²⁴⁴
- 245 Nae gissing die hy maackt. Beginnen zal die feest²⁴⁵
 Wanneer zó dat de zon aan 't dalen zy geweest²⁴⁶
 Vier uren over drien. Dus dunckt my niet te wachten²⁴⁷
 Met het ontspringen van het vuurwerck over achten.²⁴⁸
 En zó 't ons dan geluckt, te lichter zal geschiên,
- 250 Dat het werd voor een straf der Goden aangezien,²⁵⁰
 Om teghens hunne faam al 's werelds haat te stercken.²⁵¹

MEDEA

Dat neemt ghy wel. Ick zal dan op acht uren wercken.²⁵²

PROSERPINA

Zyt ghy voldaan?

PENTA

Ick ben 't.

- 235 *'t zamen helen*: één geheel worden, samensmelten.
 236 *tochtigh swoeghen*: driftig hijgen; *kortaamde*: kortgeademde, hijgende.
 237 *in voorraadt*: uit voorzorg.
 238 *op my staan*: aan mij over; *'t en schort maar aan 't bereên*: het bereiden ontbreekt er alleen nog aan, *bereên*: bereden, Vlaamse vorm van bereiden, vgl. *verbree*: verbre(i)de, vs. 241.
 240 *schicken toe*: toezenden.
 242 *gezint*: van plan.
 243 *bancket*: feestmaal; *heughlyck woelen*: vrolijk feestgedruis.
 244 *gemoên* (gemoeden): de harten.
 245 *nae gissing die hy maackt*: naar hij berekent.*
 246 *wanneer zó dat*: contaminatie uit het oude *wanneer zo* en *wanneer dat*: zodra als.
 247 *over*: na.
 248 *ontspringen*: ontploffen.
 250 *werd* (conjunctief): worde.
 251 *teghens hunne faam*: tegen hun goede naam.
 252 *dat neemt ghy wel*: dat overlegt gij goed.

CIRCE

't Is tydt dan ons t' ontslaan.

MEDEA

Zó trecken wy ons' weeghs te zaam.

PENTA

Ick laat u gaan.

REI VAN JOFFREN

- 255 Ten laatsten heeft het edel hóf
 Der brave Catten, hóógh van lóf,²⁵⁶
 Gezet zyn' moed verbólghen neêr.²⁵⁷
 De vader ziet den zoon niet meer
 Met achterdóchtighe' óghen door.²⁵⁸⁻⁵⁹
- 260 De zoon en ducht niet langer voor
 Des vaders dreighend' ongenae.
 't Is tydt eens dat de neve gae,²⁶²
 En smeeckend gróótvaêrs zórghen red.²⁶³
 Help Goôn! wat brengt het tweede bed²⁶⁴
- 265 Al onrusts en al scheurings in,
 Daar een voortreflyck huisgezin²⁶⁶
 Zich vlijen moet als onderdaan²⁶⁷
 Van heersheidt nieuw? gemeenlyck staan²⁶⁸
 Den kindren óóck goe stiefmoêrs duur.
- 270 Maar als zy, met een grimmend vuur,²⁷⁰
 Door fórssen nydt aan 't woên gebraght,²⁷¹
 Ontsteken op haars mans geslaght.²⁷²
 Wen leeuw óft tyger leedt geschiedt,²⁷³

256 *brave*: dappere, kloeke.*257 *Gezet...neêr*: zijn toornige gezindheid laten varen.258-59 *ziet...door*: bespiedt.262 *'t Is tydt eens*: nu is er eindelijk gelegenheid; *neve*: kleinzoon.263 *smeeckend*: vleiend, d.i. met vriendelijke woorden; *red*: verdrijve.264 *bed*: huwelijk.266 *daar* (kan hier cond. of causaal zijn): indien of omdat; *huisgezin*: familie.267 *zich vlijen moet als onderdaan*: zich schikken moet, onderwerpen aan.268 *heersheidt*: overheersing, heerszucht; *staan*: komen te staan.270 *met een grimmend vuur*: met kwaadaardige hartstocht.271 *fórssen nydt*: heftige afgunst of verbittering.272 *ontsteken op*: in woede uitbarsten tegen.273 *wen*: wanneer.

- En zyn zy zó verbólghen niet.
 275 Dus quam te hoof, aan tweën gesplitst,²⁷⁵
 In swang te gaan de sware twist,²⁷⁶
 Die yeder zyde kiezen dee.²⁷⁷
 En afkeer nemen van de vree²⁷⁸
 De best' en de gemeene liên.²⁷⁹
 280 De moeders gosten om te zien²⁸⁰
 Met deernis en verslegghenheidt,
 Nae 't wit van haar' genegghenheidt.²⁸²
 Een yeder zagh nu komen aan
 Inlandschen krygh, bron aller quaên.²⁸⁴
 285 Buur teghens buur; bloedt teghens bloedt,²⁸⁵
 Verraadt, verrassing, arremoedt,²⁸⁶
 Smaadt, ballingschap, aan allen óórdt,
 Verwoesting, vangenis, en móórdt.²⁸⁸
 Wat zouden menigh wees en weeuw
 290 O goôn! bedroeven onze eeuw,²⁹⁰
 Hing over 't menschlyck zaat onvroedt²⁹¹
 Uw hart niet bet, als 't eighen doet?²⁹¹⁻⁹²
 Ons' levens tydt spoeit hare baan,²⁹³
 En suckelt t' geenen herbergh aan.²⁹⁴
 295 Zy, die wel breedt zich open doet²⁹⁵
 Wanneer men haar ziet in 't gemoet,
 Is, als men haar van achtren ziet,²⁹⁷

- 275 *te hoof*: aan het hof.
 276 *in swang gaan*: aan de gang komen; *sware*: zorgelijke.
 277 *zyde kiezen*: partij kiezen.
 278 *afkeer nemen*: zich afwenden van.
 279 *best'*: aanzienlijke; *gemeene*: gewone.
 280 *gosten* (verkorting van *begosten*, dat in de uitg. van 1636 staat): begonnen; *om te zien...naar*: zich bezorgd te maken voor.
 282 *wit*: doel, voorwerp (nl. de kinderen).
 284 *quaên*: rampen.
 285 *bloedt*: bloedverwant.
 286 *arremoedt*: ellende.
 288 *vangenis*: gevangenschap.
 290 *bedroeven*: vervullen met droefheid.
 291 *'t menschlyck zaat onvroedt*: het dwaze mensdom.
 291-92 indien uw hart niet met meer liefde bezielde was voor het dwaze mensdom dan het hart van de mensen zelf. Vgl. Juv. X, 349: *charior est illis homo quam sibi*.
 293 *spoeit hare baan*: gaat snel zijn weg.
 294 trekt niet langzaam naar de één of andere pleisterplaats (*suckelen*: omzwerven, heen en weer trekken zonder doel; Oranje suckelde al een wyl tussen Maaz en Ryn).
 295 *breedt zich open doet*: een ruim verschieft heeft.
 297 *van achtren*: aan het einde, achter zich.

- Een' stip, een óghenblick, een niet.²⁹⁸
 Nóch pyntmen zich (o blinde keur!)²⁹⁹
 300 En 't moet 'er af dat het ons beur,³⁰⁰
 In plaats van zoete' aanminnigheid,³⁰¹
 Te zoecken, met scherpsinnigheid,³⁰²
 Tót eighe quelling, 's anders quaadt.
 Men voert met statigh opset haat.³⁰⁴
 305 't Lust, om zyn' vijand eens te slaan,³⁰⁵
 Met onlust staagh geplaaght te gaan.³⁰⁶
 O dwaasheid, zegt my dóch, wanneer
 Is 't in een wrytend hart mói weêr?³⁰⁸
 De geest, bewerpend' anders kruis³⁰⁹
 310 Vol donders is, vol haghelbuis.³¹⁰
 Zyn' stórmén zonder pózen zyn.
 Zyn' nevels breeckt geen' zonneshyn.
 Nóch korten wy, met zulck verdriet,³¹³
 Dees' stip, dit óghenblick, dit niet.
 315 Gaat heen, en vry uw' wreecklust boet³¹⁵
 Met stópen van vergoten bloedt:³¹⁶
 Indien geen zang uw óren vleit,³¹⁷
 Zó zeer als klaght en jammerheidt.³¹⁸
 Indien uw neus den amber ryck³¹⁹
 320 Verfoeit by reuck van vijands lyck:

298 *een' stip*: Vgl. Seneca: punctum est quod vivimus. Ep. LXIX.

299 *nóch pyntmen zich*: en toch geeft men zich moeite; *blinde keur*: dwaas verkiezen.

300 *en 't moet 'er af dat het ons beur*: en wij rusten niet voor wij ons daartoe de tijd hebben genomen, ons daartoe hebben ingespannen.

301 *zoete' aanminnigheidt*: liefderijke behandeling.

302 *met scherpsinnigheidt*: met fijne berekening.

304 *men voert met statigh opset haat*: men draagt voortdurend bewust haat; *statigh*: gestadig, voortdurend. Dit woord, in oudere taal onbekend, is neologisme of germanisme.

305 *'t lust*: men heeft er lust in; *eens*: één keer (tegenover *staagh* vs.306).

306 *onlust staagh*: voortdurende kwelling, kommer.

308 *wrytend*: wrokkend.

309 *bewerpend' anders kruis*: beramend het leed van een ander.

310 *donders, buis*: part. genitieven.

313 *nóch*: en toch.

315 *Gaat heen*: maak u op; *boet*: bevredig.

316 *stópen*: kunnen.

317 *indien* leidt potent.-cond. zin in.

vleit: streelt.

318 *klaght en jammerheidt*: jammerklachten.

319 *indien* leidt potent.-cond. zin in.

amber ryck: kostbare amber (reukwerk).

- Indien uw' óghen steeckt de walgh³²¹
 Van als, behalven rad en galgh,³²²
 En nemmermeer uw' aêr en swelt,³²³
 Als daarmen stróópt 't gedóste veldt,³²⁴
 325 Wen 't in zyn volle ryckdom staat;
 En met hoefyzers maalt het zaat.³²⁶
 Oft, daarmen vóssen t' zamen bindt:³²⁷
 Oft, met een stokert van een windt,³²⁸
 De vlammen door het kóren 'jaaght;
 330 Dat, als ghy 't van een toren 'zaaght³³⁰³²⁹⁻³⁰
 Verdroncken in een zee van brandt
 Zoud' leggen al het platte landt.³³²
 Zó bruist het vuur 'er door, en stróómt
 Ten laatsten over 't hóógh gebóómt;
 335 En weidt, met eenen veegh, te maal³³⁵
 't Gewest van dórp en daken kaal.
 Hebt in dees' helsheidt uw vermaack:
 Maar, vroegh oft laat, wacht wederwraack.³³⁸
 Oft nu fórtuin de wapens neemt³³⁹
 340 Partydigh in uw' eedt: 't is vreemdt³⁴⁰
 Zó eerlóós als zy overlóópt;³⁴¹
 En licht uw' eighen' benden slóópt.³⁴²
 En doet u zuchten nae de zoen.³⁴³
 De leeuw die kryght de muis van doen.³⁴⁴

- 321 *indien* leidt potent.-cond. zin in.
steeckt de walgh: walgen van, lett. de afkeer treft uw ogen.
 322 *als*: alles.
 323 *nemmermeer*: nooit; *swelt*: opzwelt van genot.
 324 *gedóste*: rijk met oogst beladen.
 326 *met hoefyzers maalt*: met paardenhoeven vertrapt.
 327 *daar*: (cond.) indien; zinspeling op Richteren XV: Simson vernielde op deze wijze de akkers van de vijand.
 328 *een stokert van een windt*: een stormachtige wind, een zeemansterm volgens Winschooten's Seeman (pag. 293).
 330 *dat*: zodat; zin met *als* cond.-irreale mod.
 329-30 Het teken „, geeft het dubbelrijm aan.
 332 *leggen*: liggen, in de zeventiende eeuw, ook bij Vondel, gewoon.
 335 *weidt...kaal*: vreet weg; *met eenen veegh*: in één ogenblik; *te maal*: geheel en al.
 338 *wacht*: reken op.
 339 *oft* (concessief): indien nu al.
 340 *in uw' eedt*: onder uw eed staande.
 341 *eerlóós*: trouweloos.
 342 *licht*: gemakkelijk of wellicht.
 343 *zuchten nae de zoen*: smachten naar vrede.
 344 *kryght van doen*: zal nodig hebben, zinspeling op de bekende Latijnse fabel.

- 345 Wat schepsel heeft zó klein geweldt,³⁴⁵
 Dien quaadt doen gróte moeite valt,³⁴⁶
 Wanneer 't gesteken is van spyt?³⁴⁷
 Een worrem neemt tót zyn ontbyt³⁴⁸
 Het harte van een' gróót' tyran.³⁴⁸⁻⁴⁹
- 350 Een' Spaansche vliegh vermóórdt een' man.³⁵⁰
 Swight yeder nu voor uw geslaght,³⁵¹
 't Word eens verneert, en uytgelacht.
 En maghmen dan zyn' haat verhit³⁵³
 Wel laten niet, van lidt tot lidt,³⁵⁴
- 355 Als heerlyck goedt ten errefdeel?³⁵⁵
 Oft hóuden een' gehuurde keel,
 Die staagh, uw leed ophalend, gaap,³⁵⁷
 En steur der wrevelheidt haar' slaap,³⁵⁸
 Zó ras maar als zy óghe luickt?³⁵⁶⁻⁵⁹
- 360 Ick prys den vórst die zeghe bruickt
 Tót nóódweer; en met zulck een' maat,³⁶¹
 Dat hy by vijandt danck begaat.³⁶²
 Die alle togedreven leidt,³⁶³
 En tróts, en wederwaardigheit,³⁶⁴
- 365 Kan rustigh stellen aan een' zy,³⁶⁵
 Ter liefde van zyn' burghery.
 Met eenen prins zó wel geleert³⁶⁷
 Heeft nu de hemel ons vereert:

- 345 *kleen geweldt* (Duitse vorm): geringe macht.
 346 *dien* (dativus): voor wie; de zin is consecutief.
 347 *gesteken van spyt*: gekweld door verbittering.
 348 *ontbyt*: voedsel.
 348-49 voorbeeld ontleend aan Montaigne: *Essais II, 12*, zie aant. bij vs. 255.
 350 id. I, 14.
 351 *swight*: buigt.
 353 *maghmen*: kan men; *zyn' haat verhit*: zijn felle haat; 353-59 twee retorische vragen.
 354 *van lidt tot lidt*: bij alle nakomelingen.
 355 *heerlyck goedt*: vrije bezitting.
 357 *uw leed ophalend*: herinnerend aan de (geleden) hoon.
 358 *der wrevelheidt* (dativus): de wrok.
 356-59 een toespeling op het verhaal, dat Darius een slaaf had opgedragen hem bij het aan tafel gaan driemaal toe te roepen: Heer, denk aan de Atheners. Vgl. Herod. V, 105; ook bij Montaigne, *Essais* 1,9.
 361 *nóódweer*: noodzakelijke zelfverdediging; *met zulck een' maat*: zo gematigd.
 362 *danck begaat*: dank behaalt.
 363 *togedreven leidt*: aangedane kwaad.
 364 *tróts*: tegenwerking; *wederwaardigheit*: smadelijke bejegening.
 365 *rustigh*: vastberaden; *aan een'zy*; ter zijde.
 367 *zó wel geleert*: wijs en ervaren.

- En 't hart van onze koningin
 370 Bestort met vredelycker zin.³⁷⁰
 Ach! moeder, zonder 't hart, genaamt³⁷¹
 Te wezen, zich te leelyck schaamt.³⁷²
 Maar wie zich quyt in stiefmoers staat,³⁷³
 En niemand onvernoeght en laat,³⁷⁴
 375 Met eenen zet zy opwaarts streeft³⁷⁵
 Tót lóf, die weenigh weergaas heeft.
 'k Weet nauw, die heirkraft leiden³⁷⁷ weids,
 Oft z' hoeven meer bescheidenheids.³⁷⁸

- 370 *bestort*: overgoten, vervuld; *vredelycker zin*: dativus na *met*: vreedzame gezindheid, of comp.: met vreedzamer gezindheid.
 371 *zonder 't hart*: zonder het hart van een moeder te bezitten.
 372 *zich te leelyck schaamt*: is een wel zeer deerlijke schande.
 373 *zich quyt*: haar plicht doet; *in stiefmoers staat*: terwijl zij slechts stiefmoeder is.
 374 *onvernoeght*: onvoldaan.
 375 *met eenen zet*: ineens.
 377 *'k weet nauw*: ik weet nauwelijks d.i. ik ben er niet zeker van; *die heirkraft leiden weids*: de roemrijke legeraanvoerders (proleptisch gebruikt, opgevat door *ze*).
 378 *hoeven meer bescheidenheids*: of zij wel meer verstand en inzicht nodig hebben.

Tweede bedrijf

ZEGHEMOND

- 'T zy veel óft luttel hun vernuft de menschen slypen,³⁷⁹
 380 Zy vinden dat 'er meer is dan men kan begrypen:
 En dat 'er is yet Goeds, gewoon te nemen acht,³⁸¹
 Met hartelycke zórgh, op 't sterffelyck geslaght.³⁸²
 Oógh t op u: ghy zult licht bevroeden hoe uw' leden³⁸³
 Zó t' zamen zyn gevoeght, en op alzulcke steden,³⁸⁴
 385 Dat, die de maght had, en veranderde van plaats³⁸⁵
 Een lidt alleen, hem zoud' berouwen zynes raads:³⁸⁶
 En blycken hoe al 't best', dat zyn verwaandt bedillen³⁸⁷
 Wist uyt te reghen, was gemack oft maacksel spillen.³⁸³⁻⁸⁸³⁸⁸
 Dus niemands reên voor dees' geschicktheidt dancken zal³⁸⁹
 390 Het ongebonden ló t van eenigh wildt geval.³⁸⁹⁻⁹⁰³⁹⁰
 Nóch tans uw vader, doen hy u besloot te telen,³⁹¹
 Geen overleg en maackt¹ hoe dat hy deze deelen

379 *hun vernuft slypen*: hun oordeel, verstand scherp.

381 *yet Goeds*: een goddelijke macht, met op de achtergrond de gedachte aan de afleiding van de naam God van goed, naar één der kenmerkende eigenschappen van God, de bonitas: God is algoed, deze afleiding o.a. bij Kiliaen; *nemen acht*: acht slaan op.

382 *hartelycke zórgh*: liefdevolle bezorgdheid.

383 *Oógh t op u*: kijk naar u zelf; *hoe*: gramm. verbindend voegw.: dat.*

384 *steden*: plaatsen.

385 *die*: indien iemand.

386 *zynes raads*: over zijn besluit, voornemen, genit. afhankelijk van *berouwen*.

387 samentrekking met vorige zin: *En hem zoud' blycken...*; *hoe*: dat; *al 't best'*: het enige; *verwaent*: overmoedig.

383-88 deze verzen geven een bewijs voor het bestaan van God, nl. op grond van de voortreffelijkheid van Zijn werken, hier gespecialiseerd op de bouw van het menselijk lichaam. Hooft kan dit gelezen hebben in *De opificio Dei* van Lactantius.

388 Vgl. Lactantius, *De opificio Dei*, 7: *si quid vicissim de altero in alterum transferatur, nihil inpeditus ad utilitatem, nihil deformius ad aspectum videri necesse sit*; *gemack oft maacksel spillen*: nut, bruikbaarheid of de juiste vorm roekeloos opgeven.

389 *reên*: redenen, verstand; *geschicktheidt*: samenvoeging, inrichting.

389-90 Deze beide verzen houden een veroordeling in van de atomenleer, zoals die in de oudheid door Leucippus, Democritus, Epicurus en Lucretius verkondigd was: zij schreven het ontstaan der dingen toe aan het toevallig samenvoegen van kleine, geweerhaakte deeltjes, atomen. Zij ontkenden dus de scheppende macht van God.

390 *het ongebonden ló t van eenigh wildt geval*: de grillige beschikking van één of ander blind toeval.

391 *doen*: toen.

1 Het hs. heeft hier de juiste lezing *maeck't*.

- Toereeden zoud' van minst tót meest; en zó bequaam,³⁹³
 Dat geen den andren let, zoud' moghen voeghen t' zaam.³⁹⁴
 395 Daar moet dan wezen kracht van wysheid, die met naeder³⁹⁵
 Goedtgunstigheid, uw nut bevordere', als uw vader:
 En de gedaant' ontwerp', en zó de stóffe vly,³⁹⁷
 Dat het in 't laatst tót dus een meesterstuck gedy.³⁹⁸
 Dit 's Gódtheid. Geen verstandt magh dit verstandt bekrygen,³⁹⁹
 400 Ten zy misschien een mensch verkeert wild' heeten swyghen⁴⁰⁰
 Zyns harten stercke stem, die luide roept hier van:
 En dat hy garen zoud' zyn bózer als hy kan.^{399b-402402}
 Dies weet myn toeverzight geen' gissinge te maken,⁴⁰³
 Dat Gódtheidt emmermeer uyt het gelóóf zal raken.⁴⁰⁴
 405 Want d' yvrighe gemeent met bidden, brandt, en róóck,⁴⁰⁵
 Voor Goden vieren zoud' veel eer ajuin en lóóck,⁴⁰⁶
 Als zórghelózelyck verwerpen 't innigh tsaghen,⁴⁰⁷
 't Welck reket alle luck voor lóón, en ramp voor plaghen,⁴⁰⁵⁻⁴⁰⁸⁴⁰⁸
 Maar op wat zede dat de Gódtheidt wezen wil⁴⁰⁹
 410 Met eer en lóf gedient; hier in is gróót verschil:

- 393 *toereeden*: in elkaar zetten; *bequaam*: geschikt.
 394 *let*: hindere; *moghen*: kunnen.
 395 *met naeder goedtgunstigheid*: met inniger liefde.
 397 *gedaant'*: vorm; *vly*: schikke.
 398 *dus een*: zulk een, zó'n.
 399 *geen verstandt magh dit verstandt bekrygen*: geen (menselijk) verstand kan deze (goddelijke) ratio bestrijden.
 400 *verkeert*: ontaard; *heeten swyghen*: het zwijgen opleggen.
 399b-402 een aanval op Epicurus en zijn volgelingen, in het bijzonder op Lucretius in zijn *De Natura Rerum*. Zij beweerden, dat er wel goden waren, maar dat deze zich niet in het minst bemoeiden met de Schepping.
 402 Montaigne, *Essais* II, 12: Hommes... qui taschent d'estre pires qu'ils ne peuvent!
 403 *dies*: tengevolge waarvan; *toeverzight*: vertrouwen (naar het Duits, vgl. toeverlaat); *gissinge*: berekening.
 404 *emmermeer*: ooit.
 405 *d'yvrighe gemeent*: het godvruchtige volk; *brandt, en róóck*: brand- en reukoffers.
 406 *vieren*: vereren; *ajuin en lóóck*: bij de Egyptenaren kwamen deze gewassen als godheden voor.*
 407 *'t innigh tsaghen*: het liefdevol ontzag, hierin ligt de ambivalente houding van de mens tegenover God, enerzijds de liefde, anderzijds de vrees, het ontzag.
 405-408 Hierachter staat wel een tweede bewijs voor Gods bestaan, het zgn. etnologische: alle volken aanbidden een god, daaruit moeten wij concluderen tot het bestaan van God; dit bewijs gaat terug op Cicero: *De Natura Deorum*.
 408 *reket*: beschouwt als; *luck*: voorspoed; *plaghen*: straf; typische uiting van volksgeloof, waartegen de bijbelse verkondiging zich verzet, vgl. bv. het boek Job en Lucas 13:1-5.
 409 *zedede*: (godsdienstige) gebruiken, ritus.

- En schier zó menigh vólck, zó velerlei gezintheit.
 Wien wysheidt het verstandt genezen heeft van blindtheit,
 Die stemmen over een, dat geen ding bet gevalt⁴¹³
 Aan 't eeuwich Wezen, als de deftighe gestalt⁴¹⁴
 415 Van een oprecht gemoedt: en Gódt niet aangenamers⁴¹⁵
 Heeft als het hailigh hól en zuivre binnekamers⁴¹⁶
 Van vromer borst, daar zich een hart hóudt met der woon⁴¹⁷
 In d' edel' eerlyckheidt der deughden opgezoôn.⁴¹⁸
 Maar dwaasheidt algemeen, slaande' in den windt de reden,⁴¹⁹
 420 Zoeckt Gódt te paaijen met een pracht van staatlyckheden.⁴²⁰
 't Welck nutter is nóchtans, en bet de zinnen schuimt,⁴²¹
 Als woestheidt, die den dienst der Gódttheit heel verzuimt.
 Dóch naedemaal men niet komt over een in dezen,⁴²³
 (Hoewel elck heftigh hóudt zyn' zede best te wezen)⁴²⁴
 425 Zó kan 't gelóóf des vólx, gegrondt op wanckle waan,
 Wel lichtlyck walen, en geraken om te slaan,⁴²⁶
 Door zatheidt van het óuwd', óft door het kloeck bekleden⁴²⁷
 Van eenigh nieuw gebruick, met schyn van betre reden,⁴²⁸
 Die list óft yver dicht. In dit deel hangt de staat⁴²⁹
 430 Des priesterdoms voorwaar aan eenen fynen draat.
 Nóchtans, indien het wil zyn' konst te wercke stellen,⁴³¹
 Het zal, met dezen draat zó teêr, om verre vellen
 De trónen hóoghgebóuw't, en standers vast geplant,⁴³³
 En bruicken teghens 't landt de wapens van het landt.⁴³⁴

- 413 *bet gevalt*: beter, meer behaagt.*
 414 *deftighe*: ernstige; *gestalt*: gesteldheid.
 415 *niet*: niets.
 416 *zuivre*: reine.
 417 *vromer*: dativus na *van*; *zich hóudt*: bevindt.
 418 *eerlyckheidt*: eerbaarheid; *opgezoôn in* (lett. gekookt in): doortrokken van.
 419 *reden*: rede, ratio.
 420 *paaijen*: bevredigen, verzoenen; *pracht van staatlyckheden*: luister van ceremoniën.
 421 *bet schuimt*: beter zuivert.
 423 *naedemaal*: causaal: daar.
 424 *heftigh hóudt*: krachtig staande houdt; *zyn' zede best te wezen*: dat zijn wijze van godsverering de beste is.
 426 *walen*: onvast, onzeker worden (in het Mnl. gezegd van een dijk; een waal is een scheur, een breuk).
 427 *kloeck*: vastberaden.
 428 *met schyn van betre reden*: met de schijn van een betere redelijkheid, gegrondheid.
 429 *yver*: godsdienstijver; *dicht*: verdicht, verzint; *in dit deel*: in dit opzicht; *staat*: stand.
 431 *zyn' konst te wercke stellen*: zijn macht aanwenden.
 433 *standers*: banieren, symbool van de wereldlijke macht.
 434 *bruicken* (gebruiken), de zin is: burgeroorlog verwekken.

- 435 Uyt dit bedencken quam 't in Duitslandt, dat 'er d' óuwden⁴³⁵
 De kraft des priesterdoms den mannen niet betróuwden;⁴³⁶
 Maar 't opperste gezagh in 't geestlyck stonden toe⁴³⁷
 Aan 't vróuwlyck zaat: op dat de flaauwte van gemoe⁴³⁸
 Haar moght ontraân den staat der heerschappy te schaden,⁴³⁹
- 440 Het welck lichtdoenlyckheidt een stóut hart' aan moght raden.⁴⁴⁰
 De vórsten boven dien, nóch niet gerust van geest
 In d' onderpriesters, die men veel uyt mannen leest,⁴⁴¹⁻⁴²⁴⁴²
 Behóuwden aan zich zelfs 't bewyzen der genaden,
 En willen dat zy straf doen over de misdaden.⁴⁴³⁻⁴⁴⁴
- 445 Zó dat van hunner handt geen mensche vordring smaackt:⁴⁴⁵
 En yeder paap ontzigh; maar niemandt aanhang maackt.⁴⁴⁶
 Dit ryck hóudt dezen voet. 't Naastgóddelyck vermoghen⁴⁴⁷
 Des konings heeft daarom my dus hóogh opgetoghen⁴⁴⁸
 Tot zegsvróuw van den zin des hemels. Dit beleidt⁴⁴⁹
- 450 Dryf ick, myn best, nae reên, met d' andre geestlyckheidt.⁴⁵⁰
 De goedtheên, die zich zelfs ons óit te nut uytdeelden,⁴⁵¹
 Verheffen wy als Goôn,* maar eeren z' in geen' beelden.^{451-52a}

- 435 *bedencken*: overweging; *Duitslandt*: de Germaanse wereld.
 436 *kraft des priesterdoms*: macht van het priesterschap; *betróuwden*: toevertrouwen.
 437 *stonden toe*: verleenden.
 438 *zaat*: geslacht; *flaauwte van gemoe*: hun zachtere aard.
 439 *den staat der heerschappy*: de status van het gezag.
 440 *lichtdoenlyckheidt*: de gunstige geboden kans, gemakkelijke uitvoerbaarheid.
 441-42 *niet gerust van geest in d'onderpriesters*: innerlijk de onderpriesters niet vertrouwend.
 442 *leest*: kiest.
 443-44 Vgl. Montaigne, *Essais*, III, 6 en Tacitus, *Germania*, VII. Ook bij Xenophon, Machiavelli en Charron.*
 445 *vordring smaackt*: voorrechten geniet.
 446 *paap*: priester; *ontzigh (maackt)*: vrees inboezemt; *aanhang maackt*: volgelingen verwerft.
 447 *hóudt dezen voet*: volgt deze gedragslijn; *'t naastgóddelyck vermoghen*: de macht die op Gods macht volgt.
 448 *opgetoghen*: verheven.
 449 *zegsvróuw*: vertolkster; *dit beleidt drijf ick*: deze functie vervul ik.
 450 *myn best*: naar mijn beste vermogen; *nae reên*: volgens recht en billijkheid.
 451 *goedtheên*: weldoende machten; *ons óit te nut uytdeelden*: zich te eniger tijd als nut aan ons schonken.*
 451-52a Deze verklaring voor het ontstaan van de goden gaat vooral terug op Euhemerus van Messene (340-260), maar bestond ook reeds daarvoor, vgl. Cicero, *De natura Deorum I*, 42, 118: *Quid, Prodicus Cius, qui ea quae prodessent hominum vitae deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit?* De christelijke schrijvers, vooral Lactantius, bestreden deze theorieën heftig. Vgl. ook Montaigne, *Essais II*, 12.

- Want sterflicyk hóóft verziert (hoe diep het zich berae)⁴⁵³
 Geen maacksel, óft 't en gaat hunn' heerlyckheid te nae.⁴⁵⁴
 455 Oóck zyn wy ongewoon, 't geen, dat zich niet begrypen⁴⁵⁵
 Van al de wereltd laat, in tempels te benypen.⁴⁵⁶
 Maar wijen wel, tot eer der heiligheên, in 't woudt,⁴⁵⁷
 Een' levendighe kerck, van ongekorven hout,⁴⁵⁶⁻⁵⁸⁴⁵⁸
 't Welck, met zyn' telgen breedt en hemelhóghe tóppen,
 460 Het dartelmakend licht bestaat den wegh te stóppen.⁴⁶⁰
 En stelt van binnen toe een' akelycken dagh,⁴⁶¹
 Die 's menschen hart bestelpt met óótmoed, en ontzagh.⁴⁶²
 Wat marmorsteene vloer óóck zoud' zich kunnen roemen⁴⁶³
 By voettappeet van kruidt, gespickelt met haar' bloemen?
 465 Wat wanden ryck vermaalt, óf wat beeldthóuwery,⁴⁶⁵
 Wat órde van gebóuw is zulcke, dat het by⁴⁶⁶
 Een' schaduwrycke beemd in majesteit magh halen?
 Al deden pórfir, jasp, en góudt, des hemels stralen,⁴⁶⁸
 Met spiegelgladde glans, afstuiten, en de zon⁴⁶⁹
 470 Daar, met zyn hel gezicht, geen óógh op hóuden kon:
 Wat zoud' het wezen by de pylers der bosschaadjén,
 Zó reizigh, en gekapt met weelighe pluimaadjén⁴⁷²
 Van aardighvloeyjend lóf? by stammen nemmer lós⁴⁷³
 Van klimop, geborduurt op groen fluweelen mós?
 475 Het kóstelycke koor zal d' óghen haast verveelen;⁴⁷⁵
 Maar nemmermeer het frisch der scheemrighe prieelen.⁴⁷⁶

- 453 *verziert*: verzint, bedenkt.
 454 *maacksel*: gedaante, vorm; *óft 't en gaat hunn' heerlyckheid te nae*: of het doet afbreuk aan hun majesteit.
 455 *begrypen van*: omvatten door.
 456 *benypen*: beperken, opsluiten in een enge ruimte.
 457 *heiligheên*: heilige machten.
 456-58 Vgl. Tacitus, *Germania* IX.
 458 *levendighe*: levende; *ongekorven*: niet gekapt.
 460 *dartelmakend*: vrolijk makend; *bestaat*: erin slaagt (*bestaan*: ondernemen, ten uitvoer brengen).
 461 *stelt toe*: brengt te weeg; *een' akelycken dagh*: een angstaanjagend schemerlicht.
 462 *bestelpt*: overstelpt, vervult.
 463 *zoud' zich kunnen roemen by*: zou in pracht halen bij.
 465 *wanden ryck vermaalt*: prachtig beschilderde wanden.
 466 *órde van gebóuw*: bouworde.
 468 *pórfir*: een soort graniet; *jasp*: jaspis.
 469 *afstuiten*: weerkaatsen.
 472 *reizigh*: slank, na de 17de eeuw met ij door bijgedachte aan rijzen; *gekapt*: getooid.
 473 *aardighvloeyjend lóf*: sierlijk wuivend gebladerte; *lós*: verstoken.
 475 *kóstelycke*: kostbare, rijk versierde; *haast*: spoedig.
 476 *het frisch*: de frisheid; *scheemrighe prieelen*: beschaduwde open plekken in het bos.

- Welcke', als ghy duizendmaal en duizendmaal bezieet,⁴⁷⁷
 Van duizendmaal aanschouwt op een gestalte niet.⁴⁷⁸
 Want waar ghy op kyckt, óft daar is nieuw groen gesproten;⁴⁷⁹
 480 Oft voghel schudt de blaên; óft windt verschiet de loten.⁴⁸⁰
 Maar toeft. Hier komt de Rei van nonnen, die zich spoên,
 Met voorbereidt gemoedt, om ófferandt te doen
 In dit bejaarde bos der opgeschoten' eicken,
 Van welcke 's menschen óogh de kruin nauw kan bereicken,
 485 Aan de Gódin des vuurs: en, volghens de geboôn
 Van onzen koning óudt, in 't aangezicht der Goôn,
 Als t' hunnen overstaan, en dat zy 's draghen kundschap,⁴⁸⁷
 Te leggen vaste vreed', en stichten tróuwe vrundschap,
 Daar de gemeent' om wenscht, in 't heerschende geslaght.⁴⁸⁹
 490 Komt vóorts gewyde schaar, een' yeder met uw' draght,⁴⁹⁰
 Dien ghy gódvruchtigh hebt in handen puur geladen.⁴⁹¹
 Ghy met den hamer: en ghy met de droghe bladen:⁴⁹²
 Ghy met het wieróockvat: ghy met het hailigh zóut:
 Ghy met de zoete meed: ghy met het vuurenhóut.⁴⁹⁴
 495 De goedighe Gódin des vuurs heeft geen behaghen⁴⁹⁵
 In 't reutlen van het bloedt der dieren neêrgeslaghen,⁴⁹⁶
 Door het móórddadigh woên van scherpe byl óft knyf:⁴⁹⁷
 Het stenen moedelóós, in scheên van ziel en lyf,⁴⁹⁸
 En kan in haar gemoedt geen' heughlyckheidt ontsteken:⁴⁹⁹
 500 Maar z' is van aardt als liefd', waar by zy wordt geleken:
 Die alles wat 'er is, in goedtheid, overtreft.
 Om 't autaar dan uw' keer doet, en haar' lóf opheft.⁵⁰²

477 *welcke'*, *als*: nabootsing van een Lat. constructie *quas cum* = en als gij die...

478 *op een gestalte*: in dezelfde vorm.

479 *Want waar ghy op kyckt, óft*: Ge kunt nergens kijken of...

480 *verschiet*: brengt in beweging.

487 *als t' hunnen overstaan*: onder hun toezicht en autoriteit; *'s draghen kundschap*: kennis daarvan nemen (met genit. *des*).

489 *de gemeent'*: het volk.

490 *vóorts*: naar voren; *draght*: wat gij draagt.

491 *puur*: rein, zuiver.

492 *hamer*: als symbool van gewijd gezag bij de Germaanse plechtigheden.

494 *meed*: honingdrank.

495 *goedighe*: zachtvaardige.

496 *reutlen*: rochelend te voorschijn komen (Mnl. *rotelen*).

497 *knyf*: mes.

498 *stenen moedelóós*: wanhopig kreunen; *in scheên*: bij het scheiden.

499 *heughlyckheidt ontsteken*: vreugde verwekken.

502 *keer*: ommegang; *haar' lóf opheft*: heft lofzangen voor haar aan.

Rei van nonnen, Penta, Rycheldin, Baeto, Catmeer, Hes, Rei van jonckvróuwen

REI VAN NONNEN

- O edelste Gódin, geboren alzó ras⁵⁰³
 Als van dit gróót heelal de schets ontworpen was,⁵⁰⁴
 505 Nódigh is het dat in schóónheid wyck
 Alles voor uw' schóónheid zuiverlyck.⁵⁰⁶
 Niet zó klaar, niet zó braaf, niet zó streng, niet zó fier,⁵⁰⁷
 Niet zó bly, niet zó mild, niet zó lief als uw vier,
 Naar het uyttert zyn' kracht.⁵⁰⁹
 510 Dies zingt uw' hóghen lóf het Duitsch geslaght.⁵¹⁰
 O gróótste vijandin der dóódt, ghy schut alleen⁵¹¹
 Haar' tóght by wintertydt, en laat ons niet vertreên⁵¹²
 Door 't geweldt van sneeuw, en haghel kóudt,
 Die¹ zy, met een' nóórdschen moed, uytspouwt,⁵¹⁴
 515 Over duin, over del, over veld, over vlack⁵¹⁵
 Over bos, over broeck, over den, over dack,⁵¹⁶
 Over zee, over zandt;
 En jaaght een' bleeckheidt aan 't bestorven landt.⁵¹⁸
 T'hans neemt ghy d' overhandt, en doet ontspringen uyt⁵¹⁹
 520 Hunn' diepen doffen slaap, de bómen en het kruidt.
 Lover en² gras weêr winnen 't veldt.
 En de trótse Ryn van moede swelt,⁵²²
 Door het peklen der sneeuw op de berghen vergaardt,⁵²³

503 *alzó ras als*: zodra als.

504 *schets*: plan, ontwerp, Lat. *idea*, *forma*, *exemplar*.

506 *zuiverlyck*: rein.

507 *niet*: niets; *braaf*: edel; *streng*: krachtig.

509 *naar het uyttert zyn' kracht*: naar gelang het zijn kracht openbaart.

510 *dies*: daarom; *geslaght*: volk.

511 *schut*: houdt tegen.

512 *haar' tóght*: het optrekken van de dood (voorgesteld als een invallende vijand, vandaar *vertreên*).

1 De editie van 1626 heeft hier *Dei*.

514 *nóórdschen moed*: woeste gezindheid (Mnl. *nortsch*, van *norren*: knorren is al vroeg in verband gebracht met een geheel ander adject. *nortsch*: Noords.)

515 *del*: laagte.

516 *broeck*: moeras; *den*: kuil, hol.

518 *jaaght...aan*: brengt toe; *bleeckheidt*: valse doods kleur; *bestorven*: verstijfd.

519 *t'hans*: weldra.

2 Het hs., de ed. 1636 en de latere drukken hebben hier metrisch juist ende.

522 *moede*: trots, fierheid.

523 *peklen*: smelten (eig. van zout gezegd).

- Door het smelten van 't ys, dat hem schorste zyn' vaardt:⁵²⁴
 525 Des hy stort ongetóómt,⁵²⁵
 En schuurt de stranden uyt waar heen hy stróómt.
 Door 't speelzieck windekyn, Weckleven bygenaamt,⁵²⁷
 Dat uyt den westen dan met laauwe blaasjens aamt,⁵²⁸
 Minnevuuren ghy alomme stooct:
 530 En de raauwste harten murruw koockt.⁵³⁰
 Des de tierende wolf, over zó zoete pyn,⁵³¹
 Zet het wóúdt over end; en de leeuw de woestyn,⁵³²
 En de walvisch de zee:
 En al het kleen gediert dat vollegt mee.
 535 Dan bloeit en zich verheught al waar een geest in speelt:⁵³⁵
 Elx bloeisel vólght het zaat, dat zyns gelyck dan teelt.⁵³⁶
 U, Gódinne, komt de danck hier af.⁵³⁷
 Zonder u, de wereldt waar een graf.
 Wat zou 't zyn met den staat van het menschelyck gildt,⁵³⁹
 540 Zó ghy daar, o Gódin, niet uw' handt aan en hildt?
 Och! 't verging alzó knap,⁵⁴¹
 Door flaauwte van min, en kraft van vijandschap.
 Wie dóch, Gódinne gróót, zoud' opwaarts óghe slaan,
 Had ghy niet 's hemels pel vernaait met góude draên,⁵⁴⁴
 545 Dat zy, met zó menigh beeldt bemaalt,⁵⁴⁵
 Als een voettappeet der Goden praalt?
 Och! de zonn' en de maan stonden zonder gezicht,⁵⁴⁷
 Zonder glans, zonder gloor, zonder lust, zonder licht,
 Waar 't dat ghy 't niet en deedt:
 550 En al de starren in de róuw gekleedt.⁵⁵⁰

524 *schorste*: stremde.

525 *des*: tengevolge waarvan; *ongetóómt*: onbedwongen.

527 *Weckleven*: bijnaam van de westenwind als lentedode.

528 *blaasjens*: zuchtjes.

530 *raauwste*: (vgl. *koockt* in hetzelfde vers) gevoelloos; *murruw koockt*: week maakt.

531 *tierende*: huilende.

532 *zet...over end*: brengt in beroering.

535 *speelt*: roert.

536 *elx bloeisel*: op de bloei van elke plant.

537 *komt...af*: komt toe.

539 *het menschelyck gildt*: het mensdom.

541 *alzó knap*: zeer vlug.

544 *pel*: dekkleed; *vernaait*: bestikt.

545 *bemaalt*: beschilderd.

547 *zonder gezicht*: verdoft.

550 *in de róuw gekleedt*: droevig verduisterd.

ZEGHEMOND

- O zalighe Gódin, die niet in ope lampen
 Wilt hebben, op genaad van reghen, windt, en dampen,⁵⁵²
 Bewaart het eeuwich vier, naer andre vólcken zeên;⁵⁵³
 Maar het onleschbaar houdt in deze keizelsteen⁵⁵⁴
 555 Van 't overóudt altaar: wilt jonstelyck ontsluiten⁵⁵⁵
 De korst, die 't licht verschuilt, en laat de voncken spruiten.⁵⁵⁶
 Lóf dy, Gódin. Het vuur vat in de droghe blaên.⁵⁵⁷
 Reickt nu het zuiver zout, en vuure sporten aan,⁵⁵⁸
 Om de kruipende vlam tót blaakren op te stoken.⁵⁵⁹
 560 Daar is geglommen kool. Reickt wieróock om te smoken.⁵⁶⁰
 O zalighe Gódin, wy blakren tot uw' eer,
 Wy róken tót uw lóf: sla goedertieren neêr
 De stralen van uw óógh, 't welck alles kan doordringen,
 En voeren zyne kracht tót in het diepst der dingen.
 565 Sla neêr, sla neêr uw óógh op 't konincklyck geslaght:
 En met uw' gloedt vermurwt van wederzyd 't gedacht.⁵⁶⁶
 En hecht te zamen 't hart van onze koninginne,
 Door vaste vriendschap, met het harte der vórstinne.⁵⁶⁸
 Dat d' eendraght van het hóf tót 's vóllex heil gedy.
 570 Mevróuwen, u gelief te komen naeder by,
 En looft elckandre tróuw te geener tydt te breken.⁵⁷¹

PENTA

- Maar ghy, paapinne, moest den vloeck des viers uytspreken,⁵⁷²
 Tót doemenis van die zal quetsen het verbondt.⁵⁷³

- 552 *op genaad van*: overgeleverd aan de willekeur van.
 553 *zeên*: zeden, gewoonten.
 554 *onleschbaar houdt*: onblusbaar bewaart.
 555 *jonstelyck*: genadig.
 556 *spruiten*: uitschieten.
 557 *dy*: de oude enkelvoudsvorm drukt eerbied uit.
 558 *vuure sporten*: takken van vurenhout (*sprot*: fijne takjes, Hgd. Sprosz).
 559 *blaakren*: opvlammen.
 560 *geglommen*: aangegloeide; *smoken*: roken.
 566 *vermurwt*: vertedert, verzacht; *gedacht*: gemoed.
 568 *vórstinne*: prinses.
 571 *looft*: belooft.
 572 *paapinne*: priesteres.
 573 *doemenis*: verdoeming; *quetsen*: schenden, verbreken.

ZEGHEMOND

Gróótachtbre koningin, myn naam is Zeghemond.

- 575 Ick bid, gebiedt myn ampt niet dat het overtrede.⁵⁷⁵
 De misdaadt doemt zich zelf, en brengt zyn' vloecke mede.⁵⁷⁶
 Die keert des hemels jonst van de misdaders af,⁵⁷⁷
 En dryft hun heftigh toe de vreeze van de straf.⁵⁷⁸
 Maar wy zyn tusschen Gód en mensch gestelt in 't midden,
 580 Om, als de misdaadt vloect, de peenen af te bidden.⁵⁸⁰
 En 't sterffelyck geslaght te lichten hunn' ellendt.⁵⁸¹

PENTA

Nóchtans, op dat alhier myn yver werd bekend,⁵⁸²
 Zó zal ick vloecken zelf, als die myn' tróuw wil gae' slaan.⁵⁸³

RYCHELDIN

Gelyck uw' Majesteit my voorgaat, zal ick nae' gaan.⁵⁸⁴

PENTA

- 585 Opreghthe vriendschap sweer ick u van dezer uur:⁵⁸⁵
 Oft, meen ick 't anders, slae my 't helsch en 't hemelsch vuur.⁵⁸⁶

ZEGHEMOND

Tót dees' belóften, o Gódinne, geef uw' zeghen.
 En doet ghy, o vórstin, hier uw' belóften teghen.

- 575 *overtrede*: de perken te buiten ga (nl. van zijn bevoegdheid).
 576 *doemt*: oordeelt; *vloecke*: vervloeking met het uitzicht op de straf.
 577 *keert af*: onthoudt; *jonst*: gunst, genegenheid; *misdaders*: misdadigers.
 578 *dryft heftigh toe*: boezemt krachtig in.
 580 *als de misdaad vloect*: als de misdaad de vervloeking veroorzaakt; *de peenen af te bidden*: de straffen door gebed af te weren, dus: om genade te smeken.
 581 *lichten*: verlichten.
 582 *yver*: vrome gezindheid; *werd*: conjunctief: worde.
 583 *vloecken*: de vervloeking uitspreken; *als die*: evenals in Mnl. *causaal*: omdat ik: *gae slaan*: in acht nemen.
 584 *nae gaan*: volgen.
 585 *van dezer uur*: van dit ogenblik af (*dezer* dat. bij 't vrouwel. *uur* na *van*).
 586 *meen ick*: conditionalis; *slae my*: dan moge mij treffen.

RYCHELDIN

Oprechte vrundschap sweer ick u van dezer uur:

590 Oft, meen ick 't anders, slae my 't helsch en 't hemelsch vuur.

ZEGHEMOND

Tót dees' belóften óóck, Gódinne, geef uw' zeghen.

BAETO

Al wat myn' vróuwe doet grypt plaats van mynen't wegghen.

ZEGHEMOND

Op datmen dit verbondt ten krachtighsten volvoer,⁵⁹³

Uw' reghter duimen reickt, dat ickze t'zamen snoer,

595 Om 't laauwe bloedt daar uyt van wederzy te pricken:

't Welck u gelieven zal elck 's anders in te slicken.⁵⁹³⁻⁹⁶⁵⁹⁶

Ghy, o Góddinne, ghy die hebt in uw bestier⁵⁹⁷

De wercking van het uyt en van 't inwendigh vier,⁵⁹⁸

Verduwt zó met uw' warmt dees' dróppelen van bloede,⁵⁹⁹

600 Dat yedre dezer twee van 's anders bloedt zich voede:

En elx gemengde bloedt met jonst nae 's anders treck.⁶⁰¹

't Welck haar tót zaligheidt, en 't landt tót welvaart streck.⁶⁰²

CATMEER

O heughelyckste dagh die my óit quam te voren!⁶⁰³

My dunckt ick uyt het graf verrys, en word herboren

593 *ten krachtighsten volvoer*: zo hecht mogelijk voltooie.*

593-96 Vgl. Montaigne, *Essais* II, 26: Tacitus recite que, parmy certains Roys barbares, pour faire une obligation asseurée, leur maniere estoit de joindre estroitement leurs mains droites l'une à l'autre, et s'entrelasser les pouces; et quand, à force de les presser, le sang en estoit monté au bout, ils les blessaient de quelque legere pointe, et puis se les entresuçoient.

596 *elck 's anders*: van elkander, vgl. vs. 969.

597 *in uw bestier*: in uw macht.

598 *het uyt en 't inwendigh vier*: bij het uytwendigh vier moeten wij denken aan het gewone vuur, het symbool, waarin deze godin aanbeden wordt vgl. vs. 637; het inwendigh vier is wel het goddelijk pneuma (uiterst fijn verdeeld vuur) dat volgens de Stoa de kosmos vulde, het leven vormde en in stand hield.

599 *verduwt*: stuur in die richting.

601 *jonst*: liefde; *nae 's anders treck*: naar dat van de ander getrokken worde.

602 *zaligheidt*: hoogste geluk.

603 *die my óit quam te voren*: die zich ooit aan mij voordeed.

- 605 Ten leven van nu aan. O gemaalin, uw' deughdt⁶⁰⁵
 My, in dees' dorre schórs, herscheppen doet een' jeughdt,⁶⁰⁶
 Bedauwt met vreughden, die de geest nauw kan verswelghen.⁶⁰⁷
 't Zal nu eens zyn een endt van steuren en van belghen.⁶⁰⁸
 Myn geest (die, alzó lang als vróuw en kindren streên,
 610 Zich gaf te reken twee verscheide weggen heen,⁶¹⁰
 En deerlyck scheuren liet, om geen van beide deelen⁶¹¹
 Te vallen af) gevoelt alree zyn' breucken heelen,
 Mits uw' vereeniging. Waar door dat ick verwacht⁶¹³
 't Geluck vóórtaan gevest te zien in myn geslaght.⁶¹⁴

PENTA

- 615 Tsint ghy my deze króón, myn heer, op 't hóóft deed voegen,⁶¹⁵
 Voeghd ick myn' zinnen, om in alles te genoeghen⁶¹⁶
 Myn' man en opperheer. Wat uwer harte smaackt,⁶¹⁷
 Daar heeft myn hart wel haast zyn' wellust af gemaackt:⁶¹⁸
 En al myn' eertzucht is uw' gróótheidt te believeen.⁶¹⁹

CATMEER

- 620 Myn' kindren, nemmermeer laat deze vrundschap klieven⁶²⁰
 Van eenigh misverstandt. Maar dat vergólden zy⁶²¹
 Door u, dit harte van de koningin tót my.⁶²²

BAETO

Voor tróuw van onzer zyd', heer vader, wilt niet vreezen.

- 605 *deughdt*: goedheid.
 606 *in dees' dorre schórs*: in dit uitgedroogde omhulsel, lichaam.
 607 *bedauwt*: verkwikt; *nauw*: nauwelijks.
 608 *steuren en belghen*: boos maken en boos worden.
 610 *zich gaf te reken twee verscheide weggen heen*: die naar twee verschillende kanten werd getrokken.
 611 *en deerlyck scheuren liet*: en zich jammerlijk verscheuren liet, d.i. in tweestrijd geraakte.
 613 *mits*: door.
 614 *gevest*: gevestigd.
 615 *tsint*: sedert, met overgang naar causale of verklarende functie; *voegen*: plaatsen.
 616 *genoeghen*: voldoen, behagen.
 617 *uwer harte*: dativus.
 618 *wel haast*: weldra; *wellust*: lust, genot.
 619 *gróótheidt*: Hoogheid.
 620 *klieven*: splijten, te niet gaan.
 621 *van*: door; *misverstandt*: onenigheid, tweedracht; *vergólden*: beloond.
 622 *dit harte*: dit bewijs van liefde, deze genegenheid.

RYCHELDIN

- Heer vader, 't wit van ons' gemoên zal stadigh wezen,⁶²⁴
 625 Uw' en haar' Majesteit, op 't nedrighst, dienst te biên.
 Gelieve 't maar voor goedt te duiden, zó misschien⁶²⁶
 Yet, teghens onzen zin, moght onverhoeds gebeuren.

CATMEER

Die, zonder opzet, quetst, die quetst licht zonder steuren.⁶²⁸

ZEGHEMOND

- Mevrouwen, eer dat ghy vertreckt van dezer stee,
 630 Zó drinckt, uyt eenen kóp, beid' van dees' zoete mee:⁶³⁰
 Die met haar' krachten u de zinnen zal verluchten.⁶³¹
 Dit leer' u, maatschappy te maken van genughten.⁶³²
 Gódin, op dat uw brandt van geen onhailigh nat⁶³³
 Des reghens last en lyd', zó stort ick hier dit badt
 635 Van warmmakenden dranck, uyt de gewyde vlesschen,
 Op het gewydt altaar, om hailighlyck te lesschen⁶³⁶
 Het hailigh zighbaar vier. Blyft jonstigh, en betracht⁶³⁷
 Altydt de welstandt van het heerschende geslaght.
 Ghy, konincklyck gezin, versuft door 't angstigh duchten,⁶³⁹
 640 Kleedt uw' gemoên in vreughd, en doet de zórghen vlughten.

REI VAN JONCKVRÓUWEN

Waar zyt ghy vórsten, die, alleenlyck om te woeden

- 624 *wit*: doel; *gemoên* (gemoeden): gedachten, verlangens.
 626 De zin met *zó* heeft irreal-cond. modaliteit, Rycheldin vreest de mogelijkheid; *maar*: slechts; *voor goedt te duiden*: ten goede uit te leggen.
 628 Vgl. Seneca, *Hercules Oetaeus* 886: *haud est nocens quicumque non sponte est nocens*; *zonder steuren*: zonder aanstoot te geven.*
 630 *mee* = *mede*: honingdrank. Het drinken uit één beker gold bij de Germanen als een teken van verzoening.*
 631 *verluchten*: ontspannen.
 632 *maatschappy*: gemeenschap, dus: uw genoegens te delen.
 633 *brandt*: brandoffer.
 636 *hailighlyck te lesschen*: volgens de gewijde voorschriften te blussen.
 637 *zighbaar*: in tegenstelling met het 'inwendigh vier' vs. 598; *jonstigh*: goedgunstig; *betracht*: houd in het oog.
 639 *versuft*: verslagen.

- Met bloedvergieten, staagh, uw nemmerzatte swaardt⁶⁴²
 Voert in der vuiste? daar 't⁶⁴³
 Gegeven is tót dwang der muitighe gemoeden?⁶⁴⁴
 645 Leert, helden, eens, leert eens, en prent u in te strópen⁶⁴⁵
 Het yzer gebrúneert, om geenerhande ding,⁶⁴⁶
 Als, daarmen, met een' kling,
 Door hóghe parssing, vreê genóótzaackt is te kópen.⁶⁴⁸
 De vreê, de vreê, de vrede' is, vórsten, u bevolen,⁶⁴⁹
 650 Te waren ongeschent, voor 't sterffelycke zaat.⁶⁵⁰
 Wie vreê te buiten gaat,
 ('t En zy om vredes wil) zet buiten 't spoor zyn' zolen.
 Oft, tót onwaardigheid der hóoghwaardighe wetten,⁶⁵³
 Al schóón gebeurt, dat een met onrecht andren deer:
 655 Nóch is het niet zó zeer
 Uw ampt op 't billyck recht, als wel op vreê te letten.⁶⁵⁶
 't Is kleene last het recht te kreucken óft te vlijen,⁶⁵⁷
 Als 't het belóóp der tydt, tót vredes steun, begeert.⁶⁵⁸
 Maar wordt de vreê bezeert,⁶⁵⁹
 660 De wyze wetten zyn wel haast in bitter lijn.
 Want, onder 't kryghsgedruis, daar 't scherpe schichten haghelt,⁶⁶¹
 De woestmakende trom, d' aanschennende trompet⁶⁶²
 En hóren nae geen wet:
 Met yzre punten wordt de mondt des rechts vernaghelt.
 665 Die 't hans, stip op zyn' zaack, geen voordeel wilde ruimen⁶⁶⁵

642 *staagh*: onophoudelijk.

643 *daar*: tegenstellend: terwyl toch.

644 *dwang*: bedwingen; *muitighe*: oproerige (Mnl. *moyte*: oproer).

645 *strópen*: ontbloten.

646 *gebrúneert*: gepolijst, glanzend (Fr. *brunir*: polijsten).

648 *parssing*: druk, nood.

649 *bevolen*: toevertrouwd.

650 *waren*: handhaven; *'t sterffelycke zaat*: het menselijk geslacht.

653 *oft...al schóón*: concess.: ofschoon; *tót onwaardigheidt*: met schending (Mnl. *onwaerde*: minachting, geringschatting, smaad); *hóoghwaardighe*: heilige.

656 *ampt*: taak.

657 *'t is kleene last*: 't is een geringe moeite; *te kreucken óft te vlijen*: te plooiën of te schikken.*

658 *het belóóp der tydt*: de tijdsomstandigheden.

659 *bezeert*: geschonden.

661 *daar*: terwyl.

662 *aanschennende*: aanvurende.

665 *'t hans*: zo even, kort te voren; *stip*: zorgvuldig (nog Noordholl.), t in stipt is secundair; *ruimen*: prijsgeven.

- Van eer óft van genót, waaght dan zyn' heelen staat,⁶⁶⁶
 Naam, ryckdom, ziel, en zaat,⁶⁶⁷
 Als 't opgeweckt geweer beknelt is van de duimen.⁶⁶⁸
 Helaas! en waaghd' hy maar niet anders dan zyn eighen!
- 670 En dat de landtman arm het rieddack van zyn kót⁶⁷⁰
 Niet af waar, eer men 't slót⁶⁷¹
 Van zynen heere met den brandt begost te dreighen.
 Als oversten verwaant de heilghe vreed' onteeren,⁶⁷³
 Eer dat de nóóddwang op komt; wat ontgelt 'er dan⁶⁷⁴
- 675 Helaas! al menigh man
 Dien 't scheel niet aan en gaat, den schuld van weenigh heeren!^{676674b-76}

666 *staat*: positie.

667 *zaat*: nakomelingen.

668 *'t opgeweckt geweer*: ter hand genomen wapen.

670 *de landtman*: meew. vw.

671 *af*: weg.

673 *verwaant*: overmoedig.

674 *ontgelt*: moet ontgelden, moet boeten voor.

676 *scheel*: geschil.

674b-76 Vgl. Horatius, *Ep.* I, 2, 14: *quidquid delirant reges, plectuntur Achivi*. Ook *G.v. Velsen* 335-336 en *De gewonde Venus* 120.*

Derde bedrijf

Baeto, Burgherhart, Luidewyck, Rycheldin

BAETO

Men gae 't gevangen wildt der koningin vereeren.⁶⁷⁷
 Vergist de zon zich niet, zo was 't hóogh tydt te keeren.⁵⁷⁶⁻⁶⁷⁸⁶⁷⁸

BURGHERHART

Hy nyght nae 's aardtryx kim geheelyck het aanschyn.⁶⁷⁹

LUIDEWYCK

680 Veel later diend' het niet.⁶⁸⁰

RYCHELDIN

Myn heer die zal daar zyn.
 En hóór ick geen geluidt, en 't baffen van de honden?⁶⁸¹
 Welkoom myn heer.

BAETO

En ghy, me vróuwe, welgevonden.⁶⁸²

RYCHELDIN

Is 't niet te lang getoeft? de zevenst' uur, gezet⁶⁸³
 Om ons te vinden op het konincklyck bancket,⁶⁸⁴
 685 Is al voorby.

677 *der*: dativus.

576-678 Vgl. Montaigne, *Essais* II, 5: Quiconque attend la peine, il la souffre; et quiconque l'a meritée, l'attend. La meschanceté fabrique des tourmens contre soy.

678 *vergist...*: beperkend cond.

679 *kim*: horizon (in het Zaans nog: rand).

680 *veel later diend' het niet*: het had niet veel later moeten zijn.

681 *baffen*: blaffen.

682 *welgevonden*: eigenl. goed aangetroffen, als antwoord op 'welgekomen' (welkom) reeds in Mnl.

683 *getoeft*: gedraald; *zevenst'*, ook Mnl. naar analogie van achtste; *gezet*: bepaald.

684 *vinden*: bevinden.

BAETO

'k Gelóóft. Maar die de jaght beminnen,
 Zy stellen in het veldt te werreck hunne zinnen,
 Met zulck een' yver, en zó onvermoeibr' een' vlyt,
 Dat hun de tydt ontbreeckt om letten op den tydt.⁶⁸⁸
 Vergeeft dees' misdaadt aan de heete lust van 't jaghen.⁶⁸⁹

RYCHELDIN

690 De koningin is 't, die ick duchte te mishaghen,⁶⁹⁰
 Die ernstigh, datmen op het uur past', had begeert.⁶⁹¹

BAETO

Wy hebben met de vangst haar' Majesteit vereert.

RYCHELDIN

Zy my met dit tóppet, en ingekaste steenen,⁶⁹³
 U met dien hoed en pluim; ten eind, dat wy verscheenen
 695 Met dees' schenckaadjn, haar ter eeren, op de feest.

BAETO

Voorwaar, myn' gift is dees' zeer ongelyck geweest.
 Dit góudt is hier te land zó konstigh niet gedreven.

RYCHELDIN

De sluijer aan 't tóppet is óock uytheemsch geweven.

BAETO

Dit zal t' erkennen staan altóós met daadt en danck.⁶⁹⁹

RYCHELDIN

700 't Is over tydt te gaan. Dóch van den frisschen dranck⁷⁰⁰
 Gelief myn' heere, tót verquicking, eerst te proeven.

688 *om letten*: om te letten (Zuidnederl.).

689 *heete lust*: hartstocht.

690 *duchte*: praesens.

691 *ernstigh*: met aandrang, nadrukkelijk, vgl. het verwante *naarstig*.

693 *tóppet*: hoofdtooi, diadeem.

699 *t'erkennen staan*: recht hebben op erkentelijkheid, erkend moeten worden.

700 *over tydt*: meer dan tijd.

Baeto, Rycheldin, Luidewyck, Burgherhart, Ot**OT**

Genadighst' heer, me vróuw verveelt het lang vertoeven,⁷⁰²
 En schickt my herwaarts, om te porren uw vertreck.⁷⁰³

BAETO

Men drinckt eens joncker, meer is aan ons geen gebreck.⁷⁰⁴

OT

705 Tót dat myn' heeren gaan zal ick my hier onthóuwen.⁷⁰⁵

BAETO

Neef Luidewyck, geluck.

RYCHELDIN

Zyt by der handt jonckvróuwen.

LUIDEWYCK

Ick danck myn' heer' op 't hóoghst.

RYCHELDIN

Ach! brandt in myn perruick!

BURGHERHART

Wa, water joffren.⁷⁰⁸

BAETO

Hoe?

LUIDEWYCK

Rasch, lescht maar met de kruick.

BAETO

Staat af.⁷⁰⁹

702 *verveelt*: valt te lang.

703 *schickt*: zendt; *porren*: bespoedigen.

704 *meer is aan ons geen gebreck*: meer hebben wij niet nodig (dan kunnen wij gaan).

705 *my onthóuwen*: vertoeven, verblijven.

708 *wa, water*: een 'stottervorm', veel in de Friese volkstaal bij hevige opwinding; *hoe*: wat gebeurt daar?

709 *staat af*: houdt op; *houdt*: stil! (eig. staat stil).

RYCHELDIN

Ay my!

BURGERHART

Zy sterft.

BAETO

Hóudt. Niemandt en besmette

- 710 Zich met d' heillóze schuldt eens anders; en verzette
 Zich teghen 's hemels wil. Dewyl die kundight af⁷¹¹
 Haar' sware zond, laat hem gewerden met de straf.⁷¹²
 Van boven komt de plaagh. Der Goden recht te storen,⁷¹³
 Waar alle moeiten, en nóch hunn' genae verloren.⁷¹⁴
- 715 O al te blindt verstandt! waar heb ick op vertróuw?
 O lóghryck menschen hart wat zyt ghy lóós gebóuw,⁷¹⁶
 Vol achterwincklen en verborgene vertrecken,⁷¹⁷
 Om uw' ontóónbre quaê gezintheên te bedecken!⁷¹⁸
 De lieve Rycheldin (geweest lief. Oóck niet. Geen⁷¹⁹
- 720 Liefd droegh ick haar óit toe; maar zulck een' die zy scheen.)⁷²⁰
 Heeft nu op vroomheidts proef bestaan zó vele jaren:⁷²¹
 En geen' genegentheên in hare borst en waren⁷²²
 My (waande' ick) onbekent: Nu komt des hemels slagh,
 Beschuldight, en verdoemt, en wreeckt op eenen dagh.⁷²⁴
- 725 Acht echter nu geen' tróuw zó tróuw in man óft vróuwe,⁷²⁵
 Dat, zonder ommezien, uw hart daar op betróuwe.⁷²⁶
 Onwetend handthaaft' ick een góddelóós¹ bestaan.⁷²⁷

711 *dewyl*: causaal: daar.712 *hem*: nl. de hemel; *gewerden* = geworden: begaan.713 *plaagh*: ramp, straf vgl. vs. 408; *recht*: gerechtigheid.714 *en nóch*: en bovendien; *genae*: gunst.716 *lóghryck*: bedrieglijk, vgl. *loch* en *droch*: leugen en bedrog in Spiegels *Hertspiegel*; *lóós*: onbetrouwbaar.717 *achterwincklen*: schuilhoeken; *vertrecken*: plaatsen waar men zich kan terugtrekken.718 *om...enz.*: attributieve bepaling bij *vertrecken*.719 *óóck niet*: ook dát niet d.w.z. laat ik het anders zeggen.720 *zulck een' die zy scheen*: aan iemand die zij scheen te zijn (zoals zij in mijn verbeelding bestond).721 *op vroomheidts proef*: bij het onderzoek naar haar deugd; *bestaan*: stand gehouden.722 *genegentheên*: neigingen.724 *verdoemt*: veroordeelt; *wreeckt*: straft.725 *echter*: voortaan.726 *zonder ommezien*: zonder omzichtigheid, dus onvoorwaardelijk.

1 De editie van 1626 heeft hier gódddelóós.

727 *handthaaft'*: steunde, beschermd; *bestaan*: leven.

Indien zy zonder klad door 't leven waar gegaan:⁷²⁸
 En haar' gedachten nóit de valsheidt lief en hadden,
 730 Zy zoud haar' dóódt niet met meenedigheid bekladden.

BURGERHART
 De geest is henen.

LUIDEWYCK
 Ach! 't is met haar al gedaan.

BURGERHART
 Daar brandt de vederbos: en niemandt steeckt hem aan.

LUIDEWYCK
 Wat wonderheên zyn dees!⁷³³

BURGERHART
 O Goden, wilt de zielen
 Van 't konincklyck geslaght niet t' eenemaal vernielen.⁷³⁴
 735 Hier hóud' de wrake stal.⁷³⁵

BAETO
 Heeft de drievóuwde punt
 Des fellen blixems het op myn hóóft óóck gemunt?
 O Goôn! waar loogh ick u, dat ghy my dus komt dreighen?⁷³⁷
 Is 't hart zó duister, dat ick niet zie in myn eighen⁷³⁸
 De schuld die 'r schuilen magh? óf, heb ick myn gedacht,⁷³⁹
 740 In 't sweeren van den eedt, niet zuiverlyck gewacht⁷⁴⁰
 Voor arghen inval, die de Goden moght vergrammen?⁷⁴¹
 Indien ick schuld heb, komt nóch, slaat my 's hemels vlammen;⁷⁴²
 My, en niet dezen hoed. Maar neen, ick zie niet mis
 In myn geweten zelf, dat hier onscheldbaar is.⁷⁴⁴

728 *klad*: smet.

733 *wonderheên*: wonderlijke gebeurtenissen.

734 *t'eenemaal*: ineens, geheel en al.

735 *houd' de wrake stal*: moge de wraak ophouden; *de drievóuwde punt*: de driepuntige bliksem.*

737 *waar*: vraagt hier naar tijd of omstandigheid; *loogh*: bedroog.

738 *mijn eighen*: nl. mijn eigen hart.

739 *magh*: kan; *gedacht*: gemoed.

740 *gewacht*: behoed.

741 *arghen inval*: boze invallende gedachten; *vergrammen*; vertoornen.

742 *'s hemels vlammen*: vocativus.

744 *onscheldbaar*: onlaakbaar.

- 745 Ick was nóchtans gemeent. Verdelght men zó de braven?⁷⁴⁵
 'k Bevroê wat 'er af is. Ha móórddadighe gaven!⁷⁴⁶
 Al wat der koningin was, momplend', naegezeit,⁷⁴⁷
 Heb ick gestadelyck met yver wederleidt,⁷⁴⁸
 Zó lang zy bitter viel. Nu dwingen my haar' jonsten,⁷⁴⁹
- 750 Verhonight met fenyn op de Vinlandsche konsten,⁷⁵⁰
 Het quaadste te vermoên. Niet langer kan 't gemoedt,⁷⁵¹
 Dewyl 't het bóóst' gevoelt, zich 't beste maken vroedt.⁷⁵²
 Weet, van zyn' oorsprong af tót daar hy 't hair gaat dópen,⁷⁵³
 De zon yet myns gelyck in onspoedt te belópen?⁷⁵⁴
- 755 Oft is de dagh, tsint hy besweven quam de locht,⁷⁵⁵
 Ontzuivert met een stuck dat hier by halen moght?⁷⁵⁶
 Daar leit, daar leit verdelght, door des beveinsden haats,, laghen,⁷⁵⁷
 Zy die aan argelist nóit stem gaf in haar' raadtslaghen.⁷⁵⁸
 D'onnózele, d' opreghte, d' onbevleekte deught⁷⁵⁹
- 760 Leit daar geworpen neêr in 't bloeiendst' van haar' jeughdt,
 En ziet zich onverziens met helsch bedrógh verrassen:
 Nu zy zoud zien, tót steun des ryx, de vrucht opwassen
 Uyt hare borsten, die zyn lyftógh onlangs zoop.⁷⁶³
 O blinde zórghen! o quaêgissingmakende' hoop!⁷⁶⁴

745 *gemeent*: bedoeld; *braven*: rechtschapenen.

746 *wat 'er af is*: hoe het er mee gesteld is.

747 *momplend'*: fluisterend; *der koningin was naegezeit*: ten nadele van de koningin gezegd werd.

748 *gestadelyck*: steeds.

749 *bitter viel*: zich hatelijk, vijandig betoonde, vgl. lastig vallen; *jonsten*: gunsten, vriendschapsbetuigingen.

750 *verhonight met fenyn*: uiterlijk liefderijk (vleiend), maar innerlijk giftig; *op*: volgens, of op verbinden met *vermoên*: verwachten van.

751 *quaadste*: ergste.

752 *dewyl*: drukt gelijktijdigheid en tegenstelling uit: terwijl; *zich 't beste maken vroedt*: zich het beste verbeelden, voorstellen.

753 *'t hair gaat dópen*: in zee zinkt.

754 *onspoedt*: rampen; *belópen*: achterhalen.

755 *dagh*: daglicht, zon; *besweven*: zweven door.

756 *ontzuivert*: bezoedeld; *stuck*: schelmstuk.

757 *door des beveinsden haats,, laghen*: door de streken van de door veinzerij bedekte haat.

758 *stem gaf*: invloed toestond; *raadtslaghen*: overwegingen (vgl. beraadslagen).

759 *onnózele*: onschuldige; *opreghte*: rechtschapen.

763 *lyftógh*: voedsel; *onlangs*: nog niet lang geleden; *zoop*: dronk, ook bij Vondel o.a. Jephtha vs. 407.

764 *blinde*: niet vooruitziende of waarvan men niet weet of zij reden van bestaan hebben; *quaêgissingmakende'*: verkeerde berekening makende.

- 765 Hadt ghy 't hier nae gemaackt, dat u niet wordt gegeven,⁷⁶⁵
 O klare spiegel van getrouwheid, te beleven
 Dat ons' gemeene weeld' uw zontjen, over wien⁷⁶⁷
 Zó zeer hangt 's vollex hart, met deughd, en daadt, verdien⁷⁶⁷⁻⁷⁶⁸⁷⁶⁸
 Dees' overgeve goê genegenheid der Catten,⁷⁶⁹
- 770 Waar mee z' hem, als een kindt van de gemeent, omvatten?⁷⁷⁰
 Dat meer is (ay my! o verfoeide snóódtheit van 't
 Rampzaligh luck, 't welck met den afgrondt t'zamen spant,⁷⁷²
 En dient hem schóner dan hy wenscht, en feller krencken⁷⁷³
 Komt, als de tóveres heeft weten te bedencken,
- 775 Wien raseindende pyn voldeed!) my wordt het graf,⁷⁷⁵
 My wordt de dóódt benydt, my spaartmen voor de straf,⁷⁷⁶
 Op dat zy ommespring met my van liever lede:⁷⁷⁷
 Op dat ick de heillóze konsten bystandt dede:⁷⁷⁸
 Op dat ick ontróuw werd' door tróuws te gróót een' min;⁷⁷⁹
- 780 In spyt myns harten wreedt, en schellemsch teghens zin:⁷⁸⁰
 En in den dóódt verliet de deughdzaamheid verheven,⁷⁸¹⁷⁸¹
 Voor wie ick vaardigh staan moest om te laten 't leven.⁷⁸²
 Is dit, fórtuin, het spel daar ghy uw' lust meê boet?⁷⁸³
 De bitste bitterheid is die u 't zoetste zoet?⁷⁸⁴
- 785 O myn verloren tróóst! ten reuckelózen wangen⁷⁸⁵
 Spoogh ick scheldwóorden uyt, en lasterde de gangen

765 *nae*: naar; de zin is: hadt gij het door uw gedrag verdiend.

767 *ons' gemeene weeld'*: ons gemeenschappelijk vreugdevolle bezit.

767-768 *over wien...hangt 's vollex hart*: voor wie het volk bezielid is met liefde, vgl. vs. 291-292.

768 *met deughd, en daadt*: door zijn gezindheid en zijn gedrag.

769 *overgeve* = *overgegeven*: toegewijde.

770 *gemeent*: volk.

772 *luck*: fortuin; *afgrondt*: hel.

773 *hem*: nl. de afgrondt; *krencken*: schenden, leed toebrengen.

775 *wien...voldeed*: dat. bij het vrouw. toveres: die tevreden was met.

776 *benydt*: misgund.

777 *van liever lede*: geleidelijk, voortdurend, vgl. *G.v. Velsen* vs. 947 en Mnl. bi liever lede.

778 *bystandt dede*: in de hand zou werken.

779 opdat ik ontrouw zou worden (aan de nagedachtenis van Rycheldin) door een te nauwgezette inachtneming van trouwe vriendschap.

780 *in spyt myns harten wreedt*: tegen de inspraak van mijn hart wreed; *schellemsch*: schelmachtig; *teghens zin*: tegen wil en dank.

781 samengetrokken met de vorige zinnen: *En (opdat ick)...*

781 *in den dóódt verliet*: bij haar dood in de steek liet.

782 *vaardigh*: gereed.

783 *boet*: bevredigt.

784 *bits*: bijtend, scherp.

785 *ten reuckelózen wangen*: uit mijn onbedachtzame mond.

- Van uw gemoedt, dat nóit een' scheeven wegh insloegh.⁷⁸⁷
 Schuld ken ick veel te laat, schuld gaf ick veel te vroegh.⁷⁸⁸
 T'hans willen waghen van dees' grouwel alle talen.⁷⁸⁹
 790 En waarmen 's ramps gedenckt, daar zalmen my ophalen⁷⁹⁰
 Als medestander in d' óorzaken van uw' smart.⁷⁹¹
 Gelyck een suipbloedt, dien nóit jammer roerde 't hart.⁷⁹²
 Wat zal ick zeggen: Goôn, aanschouwt dit uyt den hoghen?
 Oft: keert uw aanschyn af, en sluit al 's hemels óghen
 795 Voor 't deerelyck tóonneel van 't weergaelóze leidt,⁷⁹⁵
 En, schendt uw' lichten niet aan dees' afgryslyckheid?⁷⁹³⁻⁹⁶⁷⁹⁶
 Maar ghy, myn lief, indien de ziel, des lyfs ontslegghen,⁷⁹⁷
 Wat wezens heeft van ons, en zy zich magh belegghen⁷⁹⁸
 Om nederwaarts te zien, en achtslaan op het geen
 800 Dat van het aardsch geslaght met yver wordt gebeên,⁸⁰⁰
 U bid, u bid ick, ghy wilt my de schult vergeven
 Van 't gódlóós quaad, door myn' gódtvruchtigheid bedreven:
 Ick zagh voor 's hemels straf des hels verwoedtheit aan.
 Zó wonderteicken lieght, waar zullen wy op staan?⁸⁰⁴

LUIDEWYCK

- 805 Myn heere, waar is uw' manhaftigheid gebleven?
 Der zinnelóze róuw dus, dus veel toe te geven,⁸⁰⁶
 Daar meê men niet en wint, is immers geen bescheidt.⁸⁰⁷

- 787 *scheeven*: verkeerde.
 788 tegenstellende coördinatie voor emfase; *ken*: beken.
 789 *t'hans*: weldra; *willen waghen*: zullen gewagen.
 790 *'s ramps*: gen. bij *gedencken*; *ophalen*: vermelden, synoniem van *gedencken*.
 791 *medestander*: medeplichtige.
 792 *suipbloedt*: bloeddorstige; *dien*: dativus; *jammer*: ellende.
 795 *deerelyck*: deerniswekkend.
 793-96 Vgl. het begin van de *G.v. Velsen*.
 796 *schendt*: ontwijdt, bezoedelt.
 797 *des lyfs ontslegghen*: ontslagen, verlost van het lichaam.
 798 *wat wezens heeft van ons*: nog in aard verwant is met ons, of: zich om ons bekommert. Dit laatste veronderstelt Michels. Hij verwijst naar de Zuidelijke dialecten. In de Meierij betekent de uitdrukking 'wezen van iets hebben', ergens verdriet van hebben, ergens zorg over hebben, ergens over in zitten. Gezelle, *Loquela* 581, hier 'in' i.p.v. 'van'; *zich belegghen*: zich ertoe zetten.
 800 *van*: door; *met yver*: vurig.
 804 *lieght*: bedrieglijk is; *op staan*: staat op maken, op vertrouwen.
 806 *zinnelóze rouw*: waanzinnige smart.
 807 *niet*: niets; *geen bescheidt*: geen verstandige handelwijze.

BAETO

Róuw zonder endt wordt van den tydt my opgeleidt.⁸⁰⁸

BURGHHERHART

De tydt, in gróót gevaar, eischt zórghe van de vromen.⁸⁰⁹

BAETO

810 Hy zórg'h' die hóópt óft vrees, dat ben ick overkomen.⁸¹⁰

LUIDEWYCK

In nóódt is uw persoon.

BURGHHERHART

Gewislyck is 'er in¹.

BAETO

Daar maght niet quader meê, die storf met Rycheldin.⁸¹²

LUIDEWYCK

Die is, myn heere, nóch voor een goedt deel in 't leven.

BAETO

Helaas! daar leidt het lyck, en heeft den geest gegeven.

LUIDEWYCK

815 Zy leeft in uwen zoon, haar eenigh overschót.

BAETO

Ach al te jonge wees! een monber streck u Gódt.⁸¹⁶

BURGHHERHART

Gódt wil, en 't is uw plight, dat ghy hem, heer, verdadight.

BAETO

De tóveres zal met twee zielen zyn verzadight.

808 *van den tydt*: door (alle toekomstende) tijd.

809 *tydt*: het heden; *vromen*: rechtschapenen.

810 *dat ben ick overkomen*: daar ben ik over heen.

1 Het hs. heeft *iss'* = is zij.

812 *daar maght niet quader meê*: daarmee kan het niet slechter staan; *die*: aanw. vnw.; *storf* (Mnl. *starf*): stierf.

816 *monber*: voogd, vgl. Mnl. *montboor* en *momboorkamer*; *streck u*: diene u.

BURGERHART

De wreede bloeddorst wordt door 't zuipen niet geslist.⁸¹⁹

LUIDEWYCK

820 't Geweldt zal uyten 't geen te kort quam aan de list.⁸²⁰

BAETO

O Goden! zoudz' er meer gemeent zyn te verdelghen?⁸²¹

BURGERHART

Al wat zich dezes heeft te klaghen óft te belghen.⁸²²

LUIDEWYCK

Een hart dat tocht nae 't ryck, heeft onlydzame jaght.⁸²³

BAETO

Wie woelt 'er om?

BURGERHART

Doorgaans de naast die 't niet verwacht.⁸²⁴

BAETO

825 Zy, die de króne draaght, en hoeftze niet te werven.⁸²⁵

LUIDEWYCK

De staatzucht streckt zich uyt tót d' alderachterste' erven.⁸²⁶

BAETO

Om wettigh óir te zien zy niet veel hoops en zagh.⁸²⁷

819 *zuipen*: in de zeventiende eeuw nog niet plat vgl. vs. 763; *geslist*: geleest.

820 *uyten*: ten uitvoer brengen.

821 *zoudz' gemeent zyn*: zou zij de bedoeling hebben.

822 *Al wat*: allen die; *dezes*: hierover; *belghen*: vertoomen; de genit. afhankelijk van *klaghen* en *belghen*.

823 *dat tocht nae 't ryck*: dat hartstochtelijk verlangt naar de heerschappij; *onlydzame jaght*: onbedwingbare aandrift.

824 *woelt'er om*: streeft er energiek naar; *doorgaans*: altijd; *die 't niet verwacht*: die het niet te wachten staat, nl. *'t ryck*.

825 *werven*: trachten te verkrijgen.

826 *staatzucht*: heerszucht; *streckt zich uyt tót d'alderachterste' erven*: houdt de belangen van de verste nakomelingen in het oog.

827 *óir*: erfgenaam.

BURGERHART

Die heerscht, die hoopt en doet om óir meer dan hy magh.

BAETO

Het onderwindt de mans, de stilte past de vróuwen.⁸²⁹

LUIDEWYCK

830 't Is een moeizieck geslaght, dat qualyck rust kan hóuwen.

BURGERHART

Ontdeckte schelmery zoekt heil aan stóut bestaan.⁸³¹

LUIDEWYCK

Laat u gezeggen heer, en schiet het harnasch aan:

En wapen uw gezin, eer dat zy ons verrassen.⁸³³

BAETO

Ick vólgh u. Yeder schick op zyn geweer te passen.⁸³⁴

LUIDEWYCK

835 Flux wapent mannen, flux, eer dat de vijandt kom.⁸³⁵

BURGERHART

'k Gae zetten schildwacht uyt, en sluiten 't hóf rondom.

LUIDEWYCK

Ick onderzoecken, óft óóck eenigh' andre laghen⁸³⁷

Hier binnen schuilen nóch.

OT

En ick dit overdraghen.⁸³⁸

829 *onderwindt*: het doortastende ondernemen.

831 *stóut bestaan*: stoutmoedige onderneming.

833 *gezin*: dienaars.

834 *schick*: neme maatregelen; *op zyn geweer te passen*: voor bewapening te zorgen.

835 *kom*: conjunctief.

837 *laghen*: bedekte aanslagen, vgl. hinderlaag.

838 *overdraghen*: overbrengen.

PENTA

Balstuurige geluck! wat batser teghenspoedt!⁸³⁹

840 Wat ramp weerspanigh is dit, die zó spytigh doet⁸⁴⁰

Myn' konsten hóón op hóón? D' uur is alreed verlópen,⁸⁴¹

En niemandt is nóch hier. Hoe duur zal ick bekópen

Den aanslag, by aldien zy t' ontyd is ontdeckt!⁸⁴³

Misschien is 't dat alreed myn vijandt herwaarts treckt,

845 Om, eer ick 's konings óór gewin, my t' overstelpen.⁸⁴⁵

Kan alle d'afgrondt met zyn' bóósheidt bet niet helpen?⁸⁴⁶

Oft raas ick?

Penta, Ot

PENTA

Ioncker Ot. Hier. Herwaarts. Wat voor mie?⁸⁴⁷

OT

Van batser ongeval, mevróuw, en hóórdmen nie.⁸⁴⁸

PENTA

Wat zeght ghy?

OT

Zy is dóódt. Hy quam zó laat van 't jaghen,

850 Dat zy door kracht des vuurs ter neder was geslaghen,

En óóck de hoedt ontstack, eer hy dien had aanvaardt.⁸⁵¹

PENTA

Hoe leidt hy 't over nu?⁸⁵²

839 *balstuurige geluck*: wispelturige fortuin; *batser*: genit. afhankelijk van *wat*, *bats*: hard (oorspr. trots, brutaal, een woord uit Saks. streken, maar ook bij Bredero).

840 *weerspanigh*: tegenwerkend.

841 *doet...hóón*: de spot drijft met.

843 *t' ontyd*: ontijdig.

845 *'s konings óór gewin*: de koning mij het oor leent; *overstelpen*: overweldigen.

846 *afgrondt*: hel; *bet niet*: niet beter.

847 *raas ick*: verlies ik mijn verstand; *mie*, in vs. 878 *miede*: tijding, oorspr. loon voor het brengen van nieuws.

848 *batser*: hier comparativus vgl. vs. 839; *nie*: nimmer.

851 *ontstack*: vloog in brand; *aanvaardt*: aangevat.

852 *hoe leidt hy 't over nu*: wat is nu zijn voornemen.

OT

Hy heeft geraden waar 't
 Hem herkomt: en, bevreest óft hem geweldt moght deeren,⁸⁵³
 Geboôn dat yeder denck op overlast te weeren.⁸⁵⁴

PENTA

855 't Is nu geen suffens tydt. Let hier op. Ick zal gaan.⁸⁵⁵

OT

Om wat te doen, mevróuw?

PENTA

Den koning randen aan,⁸⁵⁶
 Met onvertsaaht gelaat, zó dat hy niet bevroede⁸⁵⁷
 Dat ick 's met u verstaet. Ghy, in verbaasden moede⁸⁵⁸
 Schick dan te komen vóórts met d' onverwachte maar.⁸⁵⁹
 860 Stóffeert d' omstandigheên met uytpraack en gebaar⁸⁶⁰
 Op 't hatelyckst: en vult des konings borst met vreezen.⁸⁶¹
 Flux aan een' zyd. Ick hóór gerucht. Daar zal hy wezen.

Penta, Catmeer

PENTA

Wat traagheidt óft het zyn magh, heere, die dus laat
 De vórst en achterhóudt?⁸⁶⁴

- 853 *waar 't hem herkomt*: waar het voor hem vandaan komt; *óft*: samengevallen met *of*; vgl. vs. 863.
 854 *denck op overlast te weeren*: er bedacht op moet zijn gewelddadig optreden af te weren.
 855 *suffens tydt*: tijd om te dralen, een dergel. constructie vs. 867: *porrens nóódt*.
 856 *randen aan*: aanspreken.
 857 *onvertsaaht*: onverschrokken.
 858 *dat ick 's met u verstaet*: dat ik hierover met u gesproken heb; *verbaasden*: ontsteld, verbijsterd.
 859 *schick*: zorg er voor; *te komen vóórts*: voor de dag te komen.
 860 *stóffeert*: siert op; *uytspraack*: woorden.
 861 *hatelyckst*: afkeer inboezemend, *op 't hatelyckst*: op de ongunstigste wijze.
 864 *De vórst en achterhóudt*: de prins en de prinses ophoudt.

CATMEER

't Bezórghen van 't sieraadt⁸⁶⁴

- 865 Heeft zulck een' yver in, dat vaack de jonge vróuwen⁸⁶⁵
 Haar tydt vergissen, óft haar uur niet wel onthóuwen.⁸⁶⁶
 Dóch 't is wel porrens nóódt, en al te lang gebeidt.⁸⁶⁷

PENTA

Ick heb' er om geschickt: en krygh óóck geen bescheidt.⁸⁶⁸
 Daar komt myn bode.

CATMEER

Wat verbaastheidt magh hem jaghen?⁸⁶⁹

- 870 Hoe gaat het joncker?

OT

Ach! my smart dat ick moet draghen⁸⁷⁰
 Een' tyding, heere, zó droef voor uw' Majesteit.

CATMEER

Wat is 'er?

OT

Wonder: ongehóorde schricklyckheidt.
 O ramp, dat my de Goôn ten quaden bode namen!⁸⁷³

CATMEER

Spreeck uyt. Twyfflende vrees vreest alle quaden t'zamen.⁸⁷⁴

PENTA

- 875 Wat is 'er dat u dus beteutert hóuden magh?⁸⁷⁵

OT

't Geen ongelóóflyck schynt ick met dees' óghen zagh.

864 *bezórghen*: zorg dragen voor.

865 *heeft...in*: vergt.

866 *vergissen*: verkeerd berekenen.

867 *porren*: bespoedigen.

868 *'er om geschickt*: (naar hen) een boodschap gezonden.

869 *verbaastheidt*: ontsteltenis.*

870 *draghen*: brengen.

873 *ten quaden bode*: ongeluksbode.

874 Vgl. Seneca, *Agamemnon*, 419-420: Ex-prome... dubia plus torquent mala; *quaden*: rampen.

875 *beteutert*: ontdaan, in de zeventiende eeuw niet familiaar.

- 't Geen ongelóoflyck schynt, en waarlyck dóch geschiede,⁸⁷⁷
 Is 't nódig dat ick breng tót al te droef een' miede.⁸⁷⁸
 Dan 't is zó 's hemels wil; die lange wordt begeckt,⁸⁷⁹
 880 Die lange wordt versmaadt eer hy 't zich annetreckt.⁸⁸⁰
 En, latende' haren lóóp vol uyt de bóósheidt rennen,⁸⁸¹
 Zó dat de bóze tót de voorspoedt heel gewinnen,⁸⁸²
 Om de verweende bet te treffen met de smaack⁸⁸³
 Der droefheidt, spaart ten langen laatsten toe de wraack.
 885 Zyn en des konings leedt dees' in het endt gewroken,⁸⁸⁵
 En, met een' wonderdaadt het vonnis uytgesproken
 Heeft over de meineedt der dubbelde vórstin.⁸⁸⁷
 Ick heb zien branden 't hóóft der lóze Rycheldin.⁸⁸⁸
 En met de vlamme, die 't vervloeckt bedrógh verklaarde,⁸⁸⁹
 890 Haar lichaam staan omringt, tót dat zy zeegh ter aarde.

CATMEER

O Goden! en myn zoon wat zeidt hy nu hier af?⁸⁹¹

OT

Hy, even halssterck, wyt zyn' óudren 's hemels straf.⁸⁹²
 En rust zich (geeft hy voor) om overlast te weeren.⁸⁹³

PENTA

- Die zich niet en ontsiet zyn' óuders zelf t' onteeren⁸⁹⁴
 895 Met opspraak van verraadt, wilt twyfflen niet óft hy⁸⁹⁵

877 *waarlyck*: inderdaad; dit vers is proleptisch obj. bij *breng* in vs. 878.

878 *miede*: vgl. vs. 847.

879 *dan*: maar; *begeckt*: bespot.*

880 *versmaadt*: geminacht; *hy*: nl. 's hemels wil.

881 *en*: te verbinden met *spaart* in vs. 884; *latende' haren lóóp vol uyt rennen*: tot het uiterste haar vrije loop latende.

882 *de bóze*: meerv.; *heel*: geheel en al.

883 *de verweende*: (door voorspoed) overmoedige, (Mnl. *verweent*: weelderig) meerv.; *bet*: des te beter; *de smaack der droefheidt*: de smaak van het leed.

885 *Zyn en des konings leedt*: het leed (d.i. de hoon door de valse eed) hem en de koning aangedaan; *dees'*: nl. de Hemel, te verbinden met *heeft* in vs. 887.

887 *dubbelde*: dubbelhartige.

888 *lóze*: listige (ongunstig).

889 *verklaarde*: aan het licht bracht.

891 *hier af*: hier van.

892 *halssterck*: halsstarrig.

893 *rust zich*: rust zich toe; *overlast*: geweld, vijandelijke aanval.

894 *die...enz.*: staat proleptisch, overgang naar condit. functie; *zyn' ouders zelf*: zelfs zijn ouders.

895 *opspraak*: beschuldiging (vgl. in opspraak brengen).

't Ontzigh van eer en deughdt heel overkomen zy.⁸⁹⁶

Wat hoeft hy, reghts getróóst, zich met geweldt te styven?⁸⁹⁷

En, vreest hy 't reght, zó zal 't by geen verweeren blyven.

Waar toe gesuckelt dan tót hy belegher 't hóf?⁸⁹⁹

900 Tót hy breng op de been de schuim en lichtste stóf

Van 't reuckelóze vólck, dat geen verlies van have,⁹⁰¹

By oproer, vreest? en tróón' met vryjicheidt de slaven?⁹⁰²

Men lóóp' hem flux op 't lyf, en kerf zyn' opset spoêgh:⁹⁰³

En help de króón uyt vaar. Is 't maar nóch tydts genoegh.⁹⁰⁴

OT

905 Hóóghtydt, voorwaar. Hóóghtydt.

PENTA

Men redt met lanterfanten⁹⁰⁵

Geen oproer.

OT

Daar dient in verzien.

PENTA

Schaf raadt.

CATMEER

Trauwanten,⁹⁰⁶

Flux in uw voll' geweer.

PENTA

Hunn' hópman draaght de zy⁹⁰⁷

Van Baeto. Let 'er op.

896 *ontzigh van*: eerbied voor; *overkomen*: te boven gekomen (ironisch).

897 *reghts getróóst*: terwijl hij kan vertrouwen op het recht; *geweldt*: wapengeweld; *zich styven*: zijn positie versterken.

899 *gesuckelt*: getreuzeld, getalmd.

901 *reuckelóze*: dat zich niet om de consequenties van zijn handelen bekommert.

902 *tróón'*: verlokke; *vryjicheidt*: voorspiegeling van vrijheid.

903 *kerf*: doorsnijde, verijdele; *spoêgh*: spoedig.

904 *vaar*: gevaar; *is 't maar*: drukt opt.-du-bit. modaliteit uit.

905 *lanterfanten*: eigenl. doelloos rondlopen, hier treuzelen.

906 *verzien*: voorzien; *trauwanten*: trawanten, volgelingen, krijgslieden (volks-etymologisch onder invloed van trouw).

907 *geweer*: wapenrusting; *hópman*: aanvoerder (uit Hgd. Hauptmann); *draaght de zy*: staat aan de zijde van.

CATMEER

Ick, joncker, wil dat ghy

Den last op u neemt van hun heden te gebieden.⁹⁰⁹

910 Dit wil ick, gasten, hóórt; ghy óóck myn' edellieden,⁹¹⁰

Dat joncker Ot van daagh heb over u bevel:

En datmen datelyck Baeto gevangen stel.⁹¹²

Dies wapene' al wat nut is wapenen te draghen;⁹¹³

En make zich op wegh.

OT

Schie 's konings welbehaghen.⁹¹⁴

915 Ras, jongen, by der handt, myn harnasch, speer, en helm.⁹¹⁵

Penta, Ot**PENTA**

Mejoncker, hóór.

OT

Mevróuw.

PENTA

Mick ghy maar op den schelm,

Indien 'er valt gevecht. Zó niet; en hy zich geven

Wil zonder weer gevaên; neem hem allyckwel 't leven.⁹¹⁸

De nóódt dóch dwingt dat uyt.

OT

Ick vat het.

PENTA

Ick weet raadt⁹¹⁹

920 Om goedt te maken by myn man 't onrechtbaar quaadt.⁹²⁰

909 *gebieden*: aanvoeren.

910 *gasten*: mannen.

912 *datelyck*: uit *dâtlyck*: dadelijk; *stel*: neem.

913 *nut*: geschikt, in staat.

914 *make zich*: begeve zich; *schie*: (optat.) geschiede.

915 *jongen*: schildknaap.

918 *allyckwel*: toch.

919 *dat uyt*: daartoe, eigenl. in die richting

920 *onrechtbaar*: dat (door de omstandigheden: burgeroorlog) buiten het recht valt, of: dat rechtens niet te verdedigen is.

REI VAN JOFFREN

- Wat gedruis, wat drockheid woelt 'er door het slót?⁹²¹
 Ach! ach! wat is my 't hart beswaart!
 Ach! wat lóóptmen met alzulck een' yver tót
 De wapens, die ras zyn aanvaart,⁹²⁴
 925 Maar af te leggen als z' hebben smaack van 't bloedt,⁹²⁵
 Vallen niet even goedt?
 Wat voor dulheid, mannen, heeft uw' borst gevat,⁹²⁷
 Die op doet wellen uw gemoên?⁹²⁸
 Wat voor razery bevangt uw' harten, dat
 930 Ghy onvoorzichtigh slaat aan 't woên?⁹³⁰
 Als óft van binnen de tóveres u met
 Helgeesten had bezet.⁹³²
 Zóudt wel wezen dat de quaê verstandelheên⁹³³
 Uw' harten hebben opgevult?
 935 Waardigh zyt ghy dan dat ick uw ramp beweên,
 Die schelmen wordt by hunne schuldt.⁹³⁶
 Oft heeft de vader u zelf, door stiefmoêrs list,
 Op eighen bloedt gehist?⁹³⁸
 D' eeden hóóghgesworen voor de goê Gódin,⁹³⁹
 940 't Bancket zó konincklyck bereidt,
 't Sieren van de zalen, en van 't hófgezin,⁹⁴¹
 Is 't alles hier op toegeleidt?
 Bruicktmen de Goden, de vreughd, en vrundlyckheên,
 Tót schelmerijekleên?⁹⁴⁴
 945 O bedrógh, gepronckt van praat en van gelaat,⁹⁴⁵

921 *drockheid*: drukte.924 *aanvaart*: ter hand genomen.925 *af te leggen...vallen niet even goedt*: niet even gemakkelijk af te leggen zijn.927 *dulheid*: dolheid, verdwazing.928 *op doet wellen uw gemoên*: uw hartstochten in beroering brengt.930 *onvoorzichtigh*: zonder vooruit te zien, na te denken.932 *Helgeesten*: demonen; *bezet*: bezeten gemaakt.933 *zóudt wel wezen*: zou het soms zijn; *quaê verstandelheên*: slechte vermoedens, boze inblazingen.936 *by*: door.938 *op eighen bloedt gehist*: tegen de eigen familie opgezet.939 *hóóghgesworen*: plechtig gezworen.941 *hófgezin*: de hovelingen, hofhouding.944 *schelmerijekleên*: dekmantel van schelmerij.945 *gepronckt van praat en van gelaat*: zich verbergende achter de schone schijn van woorden en optreden.

- Oneens van hart en van aanschyn,⁹⁴⁶
 Geen penseel kan malen af 't verholen quaad,⁹⁴⁷
 En etter vuil van uw venyn.
 Onder de pylen die 't gram geluck uytshiet,⁹⁴⁹
 950 Weet ghy uw feller niet.⁹⁵⁰
     Wy, door u, zyn op een óghenblick gevelt⁹⁵¹
 In der ellenden diepste poel:
 Wy, die 't luck voldoende, scheen dat had gestelt⁹⁵³
 Op heden in zyn' eighen stoel,
 955 Om te genieten de vredevruchten tiïgh,⁹⁵⁵
 Steken in d' arghste krygh.⁹⁵⁶
     Gróte Goden, die het sterffelyck geslaght
 Hebt onder dwang van uwe roe;
 Om den mensch te geven 't hóóghst daar hy nae tracht,
 960 Hoe zyt ghy zó gereedt daar toe?⁹⁶⁰
 En, om hem t' handthaven in zyn' voorspoedt breedt,⁹⁶¹
 Zó byster ongereedt!⁹⁵⁹⁻⁶²⁹⁶²

- 946 *oneens van hart en van aanschyn*: waarbij de gezindheid en het uiterlijk tegenstrijdig zijn.
 947 *malen af*: afschilderen.
 949 *'t gram geluck*: de vertoornde fortuin.
 950 *weet ghy uw feller niet*: kent gij uw meerdere in felheid niet.
 951 *op een óghenblick*: ineens; *gevelt*: neergesmeten.
 953 *'t luck voldoende*: de ons gunstig gezinde fortuin.
 955 *tiïgh*: (Mnl. *tidich*, nog Fries): rijpe.
 956 *steken*: bevinden ons; *arghste*: kwaadaardigste.
 960 *gereedt*: bereidwillig.
 961 *voorspoedt breedt*: grote voorspoed.
 959-62 Vgl. Lucanus, *Pharsalia* I, 510: o faciles dare summa deos eademque tueri difficiles.*
 962 *zó byster ongereedt*: zo weinig geneigd (bijster: buitensporig, in hoge mate).

Vierde bedryf

OT

Een' gróte stadt waar af te lópen met een'drommel⁹⁶³
Zó toegerust als dees'. Men roer trompet nócht trommel.

- 965 In órden. Scheidt u hier. Ghyliên treckt omme dit.⁹⁶⁵
Bezét van achtren 't hóf. Hóudt ghy u in 't gelit,
En volleght my, om aan de póórt geweldt te baren.⁹⁶⁷

Ot, Baeto, Burgherhart, Luidewyck

OT

Daar is de vijandt.

BAETO

Laat, myn' heeren, deze scharen
(Bid ick) geen' proeve doen van elck des anders moedt.

- 970 Schouwt (bid ick) arghernis, en storting van bloedt.⁹⁷⁰
Indienmen niet en acht verdiensten menighvuldigh,
Men is zó veel myn' staat wel en myn' afkoomst schuldigh,
Dat ick aan veiligheids en eere lyd geen' schae,
Tót dat de koning reght des handels grondt verstaet.⁹⁷⁴

LUIDEWYCK

- 975 Waar henen mannen? in een enckel óóghverdreijen⁹⁷⁵
Kan 't zyn dat Catmeer uyt het leven koom te scheijen,
Zó naar is koning dees': en het en scheelt niet meer,⁹⁷⁷
Oft ghy en velt uw spits op uwen opperheer.⁹⁷⁸

BURGERHART

- Onthóudt u van geweldt. Is anders u geheeten⁹⁷⁹
980 Dat was door misverstandt.

963 *af te lópen*: verwoestend te doorkruisen; *drommel*: drom, troep.

965 *in órden*: in 't gelid; *omme dit*: hier omheen.

967 *geweldt te baren*: gewelddadig op te treden.

970 *schouwt*: schuw, vermijdt; *arghernis*: wat aanstoot geeft, hier: gewelddaden.

974 *reght*: op de juiste wijze; *des handels grondt*: de reden van mijn handelen.

975 *óóghverdreijen*: oogwenk.

977 *zó naar is koning dees'*: zo dicht is deze bij het koningschap.

978 *spits*: speer, spies.

979 *geheeten*: bevolen.

OT

Is dit zich wel gequeten

Gezellen? hoe? ghy suft? óft komt het yemandt toe⁹⁸¹

Dat reght hy tusschen den persoon des konings doe,⁹⁸²

En tusschen 's konings zoon? Der zaken reên te weggen⁹⁸³

Is den landsheeren toevertrówt: uw plight geleghen

985 In de gehóórzaamheid. En twyffel evenwel

Niet aan de billickeid van 't konincklyck bevel.

Valt d' oproermakers aan, en weder velt uw' speeren.

LUIDEWYCK

Reghtvaardigh strydt hy, dien de nóódt dwingt zich te weeren.

BURGERHART

Moedt mannen, moedt, ons valt te baat de burgery.⁹⁸⁹

OT

990 Te rug. De hóóp die wordt te gróót aan 's vijands zy.

BAETO

Hóudt, burgers, hógher niet. Myn' vailigheidt is heden⁹⁹¹

Genoeg bezórght. Om lóf nócht eere wordt gestreden,⁹⁹²

Wanneermen heeft te doen met vader en met heer.⁹⁹³

Op voordel dencken waar van vroomheidt veel te veer.⁹⁹⁴

LUIDEWYCK

995 Hóudt, mannen, staackt de jaght, en 't al te woedigh móórden.⁹⁹⁵

BAETO

Keert burgers.

981 *ghy suft*: zij gij van streek?

982 *reght doe*: beslist wie gelijk heeft.

983 *der zaken reên te weggen*: de grond der dingen tegen elkaar af te wegen.

989 *valt te baat*: komt te hulp, kiest onze zijde.

991 *hóudt*: halt; *hógher niet*: niet verder.

992 *bezórght*: verzekerd.

993 *wanneer*: zodra.

994 *voordel*: voordeel (vgl. *verrel* met *vierddeel*); *waar veel te veer*: zou veel te veel afwijken van; *vroomheidt*: deugd, kinder- of burgerplicht.

995 *woedigh*: felle.

BURGERHART

Mannen, staat, en luistert nae de wóórdén
Van uwen vórste.

LUIDEWYCK

Bloedt is, zonder nóódt, gestort,⁹⁹⁷
's Verwinners name' een vleck, die niet verwonnen wordt.⁹⁹⁸

BAETO

- Dewyl 't gekomen is hier toe, dat by den vader⁹⁹⁹
1000 De zoon wordt aangezien (o ramp!) voor een' verrader;
En d' een in zekerheid niet blyven met der woon
Kan by den andren; wyck, als billyck is, de zoon.¹⁰⁰²
Wilgh ruimen zuivere myn' nóódweer van de smetten.¹⁰⁰³
Wie zyn geluck by 't onz' getróóst is op te zetten,¹⁰⁰⁴
1005 En aan te gaan een' reis, om neêr te slaan ter steê,¹⁰⁰⁵
Daar 't zy des nóódlóts wil ons te beleenen meê.¹⁰⁰⁶
Die gae, beweegh de zyn', en daatlyck schick zyn' zaken,¹⁰⁰⁷
Om zich te mywaart, en ons vóórt op wegh te maken.¹⁰⁰⁸
Wien zyn' gelegenheid is anders, zulx dat hy¹⁰⁰⁹
1010 Gedóghen kan óft moet de Vinlandsch' heerschappy,
En 't juck der lóze vróuw; die spoei ter yl zyn' treden¹⁰¹¹
Van hier, en steeck' zich niet in onz' gevaarlyckheden.¹⁰¹²
Dees' klaarbeweze tróuw, dees' jonst die ghy my draaght,¹⁰¹³
En wat ghy yvrigh hebt voor uwen vórst gewaaght,¹⁰¹⁴

997 *vórste*: eigen gevormde datief, vgl. vs. 1203; *nóódt*: noodzaak.

998 *'s Verwinners name'*: dativus; *verwonen*: uitgewist.

999 *by*: door.

1002 *wyck*: ga heen, wijk uit.

1003 *wilgh*: vrijwillig; *ruimen*: het veld ruimen; *zuivre myn' nóódweer van de smetten*: make dat mijn zelfverdediging mij niet tot schande aangerekend wordt.

1004 *wie getróóst is*: wie het waagt; *zyn geluck by 't onz' op te zetten*: zijn lot aan het onze te verbinden (beeld aan 't dobbelspel ontleend).

1005 *aan te gaan*: te aanvaarden; *neêr te slaan*: zich neer te zetten, te vestigen.

1006 *daar...meê*: waarmee; *beleenen*: begiftigen.

1007 *beweegh de zyn'*: haal de zijnen over; *schick*: bezorge, regele.

1008 *te maken*: te begeven.

1009 *wien zyn' gelegenheid*: wiens omstandigheden; *zulx dat*: zodat.

1011 *spoei ter yl zyn treden*: spoede zich ijlings.

1012 *gevaarlyckheden*: gevaarlijke toestand.

1013 *jonst*: genegenheid, liefde; *draaght*: toedraagt.

1014 *yvrigh*: met overgave, vol vuur.

- 1015 Ick teghens d' eene wil verschulden: teghens beide,¹⁰¹⁵
 Zó die my vólghen, als de geen' daar ick afscheide¹,¹⁰¹⁶
 Erkennen, alzó lang my kennis overschiet.¹⁰¹⁷

BURGERHART

- Hier blyft het beste deel der burgerije niet:
 O goedertieren vórst, indien ghy onverkeerlyck¹⁰¹⁹
 1020 Besloten hebt, de króón en 't ryck der Catten heerlyck
 Te missen liever als de króne van de deughdt,¹⁰²¹
 Die (zonder vlaijen) ghy in tóp wel voeren meught:
 Een' króón, wiens edel lóf ontwossen is 't verdorren.¹⁰²³

LUIDEWYCK

- Dit droef gelaat des vólx, dit overdroevigh morren¹⁰²⁴
 1025 Wil zeggen: vader 's lands, wy zyn geneghen om
 Te vólghen waar ghy voert. De róuw die maackt hen stom.¹⁰²⁶
 Het onrecht, dat u schiedt, wringt tranen uyt hunn' óghen.

BURGERHART

- Wy vólghen onzen vórst, om met hem te gedóghen
 't Onschuldigh ballingschap, en al wat meer voor ramp¹⁰²⁹
 1030 De hemel zenden wil.

LUIDEWYCK

Onz' eenigh licht en lamp
 In dees' starlózen nacht van steuringe der vreden,
 In dees' hólgaande zee, in dees' onstuimigheden,¹⁰³²

- 1015 *d'eene (party)*: zijn aanhangers, de partij die meetrekt; *verschulden*: vergelden (elders bij Hooft verschuldiging = vergelding).
 1 Het hs. heeft hier beter *af scheide*.
 1016 *zó...als*: zowel...als.
 1017 *Erkennen*: waarden, erkentelijk zijn; *my kennis overschiet*: er bewustzijn in mij is.
 1019 *onverkeerlyck*: onwrikbaar.
 1021 *króne*: krans.
 1023 *lóf*: gebladerte; *ontwossen is 't verdorren*: ontgroeid is aan de mogelijkheid van verdorren, d.i. eeuwig groen zal blijven.
 1024 *gelaat*: houding; *overdroevigh morren*: zeer treurig gemompel.
 1026 *róuw*: smart.
 1029 *onschuldigh*: onverdiende.
 1032 *onstuimigheden*: noodweer.

- O goedertieren vórst en heere, die zyt ghy.
 Het zy dat ghy te land zoekt uw geluck, óft 't zy
 1035 Dat ghy te water hebt uw' reis te doen besloten,
 Voert ons te lande meed', óft waaght ons op uw' vloten.¹⁰³⁶
 Al waar 't ter wereldt uyt, in 't nóorden ongezondt,¹⁰³⁷
 Daar 't grondelóze diep leidt als een hóghe grondt¹⁰³⁸
 Gestapelt door de vórst: Indienmen slechts de kusten
 1040 Van Vinlandt schouwen magh. 't Zal alle ding ons lusten¹⁰⁴⁰
 Te lyden; over al te leven wel; mitsdien¹⁰⁴¹
 Het zy daar wy maar niet alzulcke grouwlen zien.

BAETO

Het vólck verschóit te met.¹⁰⁴³

BURGHHERHART

O burgers, die gezint zyt meê te gaan.

BAETO

- Myn' heeren,
 1045 Wie neemt op hem den last dat hy de stadt doortreck¹⁰⁴⁵
 Met deze troep; en 't slapst der burgery verweck¹⁰⁴⁶
 Tót onze gunst; en hoed' den yver voor 't verkóuwen;¹⁰⁴⁷
 En zó de quaên verbluff', dat stille zy zich hóuwen,¹⁰⁴⁸
 Ter tydt toe dat de hóóp zy aan myn hóf vergaart.¹⁰⁴⁹

BURGHHERHART

- 1050 Dat neem ick aan, myn vórst. Komt mannen.

- 1036 *waaght ons*: stelt ons bloot aan de gevaren.
 1037 *ongezondt*: gevaarlijk voor de gezondheid.
 1038 *leidt*: ligt; *hóghe grondt*: een berg van ijs.
 1040 *schouwen*: schuwen, vermijden; *alle ding*: alles.
 1041 *mitsdien*: mits.
 1043 *verschóit te met*: loopt al haastig weg.
 1045 *op hem*: op zich.
 1046 *'t slapst*: de minst flinke; *verweck*: opwekke.
 1047 *hoed' den yver voor 't verkóuwen*: en make dat de vurigste aanhangers niet verkoelen.
 1048 *de quaên verbluff*: de kwaadwilligen door machtsvertoon in bedwang houde.
 1049 *de hóóp*: de troep, nl. die meegaan in ballingschap.

BAETO

't Vólck te paardt

Dient óock by een geruckt; om stal tót aan den mórghen¹⁰⁵¹

En 's vijandts vólleck op te hóuden, dat uyt zórghen¹⁰⁵²

Een stuck voorheen geraack' onz' weerelóze schaar¹⁰⁵³

Met d' óórlóghsliên te voet: en by aldien het waar¹⁰⁵⁴

1055 Men ons door bywegh zócht op 't swackste t' onderscheppen,¹⁰⁵⁵

Daar voor te wezen; óft de sporen wel te reppen¹⁰⁵⁶

Om ons daar kundschap af by tydts te brengen aan.

LUIDEWYCK

Zó 't u gelieft, myn vórst, laat dit op my slechts staan.¹⁰⁵⁸

BAETO

Ick danck u neef.

LUIDEWYCK

Ick gae vergadren de gezellen.

BAETO

1060 En ick naar binnen toe, op alles órden stellen.

PENTA

O hóón! hier stae ick fraaigediende koningin.¹⁰⁶¹

Zó schóón een hópe volx, en niet een man daar in,¹⁰⁶²

Die 't spel van 't gladde staal kan in 't gezicht gedóghen;¹⁰⁶³

Oft zien dar onvertsaaght zyn' vijandt onder óghen?¹⁰⁶⁴

1051 *by een geruckt*: samengetrokken; *stal (te hóuden)*: stand te houden, samengetrokken met *op te hóuden* (= tegenhouden) in vs. 1052.

1052 *uyt zórghen*: buiten gevaar.

1053 *een stuck*: een goed eind.

1054 *by aldien het waar'*: als het mocht zijn dat.

1055 *door bywegh*: door een omtrekkende beweging; *op 't swackste*: op ons zwakke punt.

1056 *daar voor te wezen*: dat te voorkomen; *de sporen wel te reppen*: spoorlags naar ons toe te snellen.

1058 *laat dit op my slechts staan*: laat dit maar aan mij over.

1061 *hier*: Penta staat op een toren en heeft alles gezien; *fraaigediende*: ironisch bedoeld.

1062 *een hópe volx*: een troep krijgsvolk, vgl. de Zwarte Hoop.

1063 *die 't spel van 't gladde staal kan in 't gezicht gedóghen*: die het staal kan zien flikkeren, d.i. die de open strijd aandurft.

1064 *dar*: verouderde vorm: durft.

- 1065 O de manhaftheid van den dappren joncker Ot!
 De hóóp die was te gróót. En óftze? ghy moest tót¹⁰⁶⁶
 Myn' vijandt, met uw' dag, door spiets heen, innelópen.¹⁰⁶⁷
 'k Heb u van doen nóch. Maar ghy zult het my bekópen,¹⁰⁶⁸
 En niet ontvliên (hoe zeer óóck ghyze vliedt) een' kling,¹⁰⁶⁹
- 1070 Zó ick in vailigheidt myn' zaken eenmaal bring.
 Dat ghy voor u meer als voor my bevreest zyt, reken
 Ick even als verraadt: en hier in 't harte teken¹⁰⁷²
 Dees' my gespeelden treck. Hoe nu toe? dóchter van¹⁰⁷³
 Aëtes, vróuw in drógh, in stóut bestaan een man,¹⁰⁷⁴
- 1075 Ick heb besloten hoop op u alleen te stellen:
 By wien geleken suf zyn alle Goôn der hellen.¹⁰⁷⁶
 Kom handthaaft uwen raadt. Zeg my wat Baeto bróuw,¹⁰⁷⁷
 Die ons genoegzaam hier in 't hóf gevangen hóudt,¹⁰⁷⁸
 En hoe ick zyner wordt, en zynes zoons ontsleghe?¹⁰⁷⁹
- 1080 Kunt ghy in dezen nóódt my helpen aan de zeghe,
 Ick zal (en by uw hóóft dies lóftenisse doe)¹⁰⁸¹
 Een staatsi naar, met pracht vol grouwels, rusten toe,¹⁰⁸²
 Ter eeren u, o braaf sieraadt der helsche rycken,¹⁰⁸³
 Met deze naghels zelf ontwaijen al de lycken¹⁰⁸⁴
- 1085 Van Baeto, Rycheldin, en Hes; en scheuren 't taaije vel
 't Hart onder rib van daan; en strópen 't taaije vel
 Der spieren blaauw; en boren d' óghen uyt hunn' winckels,¹⁰⁸⁷
 En schillen 't vleesch van 't been; en bóuwen van de schinckels¹⁰⁸⁸

1066 *en óftze*: wat zou dat.

1067 *dag (dagge)*: dolk; *door spiets*: door de spietsen.

1068 *'k heb u van doen nóch*: ik heb u nog nodig; *het bekópen*: er voor boeten.

1069 *een' kling*: een zwaard.

1072 *even als*: gelijk met; *teken (ik)*: grif ik.

1073 *Dees' my gespeelden treck*: deze mij gebakken poets; *hoe nu toe*: wat nu?*

1074 *Aëtes*: koning van Colchis, vader van Medea; *drógh*: bedrog (als specialiteit van de vrouw, vgl. vs. 1222); *stóut bestaan*: vermetelete onderneming.

1076 *wien*: wie, in deze tijd ook vrouwel. met *n*; *suf*: slap, machteloos; *alle Goôn der hellen*: alle andere demonen.

1077 *handthaaft*: zet voort.

1078 *genoughzaam*: zo goed als.

1079 *ontsleghe(n)*: Vlaamse vorm van *ontslagen* met een gen. *zyner* (van hem) en *zynes zoons*.

1081 *dies*: daartoe; *lóftenisse*: gelofte.

1082 *een staatsi naar*: een sombere stoet (van offers); *pracht vol grouwels*: schitterende gruwelen; *toerusten*: gereed maken.

1083 *u*: dativus; *braaf*: voortreffelijk.

1084 *ontwaijen*: ontweiden: van de ingewanden ontdoen.

1087 *blaauw*: bestorven; *winckels*: hoeken, kassen.

1088 *schinckels*: beenderen, vgl. *schonck*: pijpbeen in vs. 1090.

- Voor u een tróts altaar; behangen 't met de pronck?
 1090 Des afvals; smelten t'zaam het mergh uyt elcke schonck;
 En branden 't met gedróoghde stróttē hunner keelen,
 In lampen van hunn' afgeruckte beckeneelen.¹⁰⁹²
 Dan zal ick uwen lóf den kóllen aanbesteên¹⁰⁹³
 Te toeten over nacht in 't hólle menschebeen,¹⁰⁹⁴
 1095 En zellef, ongeschoeit, ontgort, en ongevlochten,¹⁰⁹⁵
 U dienen voor paapin, en, met oneve boghten,¹⁰⁹⁶
 Omvoeren aarzeling de rei; en uw gemoedt¹⁰⁹⁷
 Verfróijen met den óffer van 't geronnen bloedt.¹⁰⁹⁸
 O gróótste tóveres, ick heb geraackt uw' óren.¹⁰⁹⁹
 1100 Ick ken den gróten draack. Ick zie, nae dezen tóren¹¹⁰⁰
 Uw' afgezonden bood' ick nemen zie zyn vlught:
 Zyn' wiecken gieren, hy vergiftight al de lucht.¹¹⁰²
 De kruiden, daar zyn' schaduw over sweeft, beswymen.¹¹⁰³
 Kom naeder felle dier, getemt door maghtigh rymen.¹¹⁰⁴
 1105 Kom rust op dees' kanteel 't gevlackte lichaam bondt;¹¹⁰⁵
 En levert my den brief, dien ghy voert in den mondt.
 Dat deze letter dy verklaar',¹¹⁰⁷
 Het geene veel te spytigh waar¹¹⁰⁸
 Om te belyden mondeling.
 1110 De konst vermagh niet alle ding.¹¹¹⁰
 Dat yemandt Baetoes leven heb¹¹¹¹
 Oft zynes zoons, ons weighert 't web¹¹¹²

1092 *beckeneelen*: schedels.

1093 *aanbesteên*: opdragen.

1094 *over nacht*: 's nachts.

1095 *ontgort en ongevlochten*: met loshangend gewaad en losse haren, volgens primitieve opvattingen verhinderden knopen het doorstromen van de 'macht', Rom. vrouwen offerden 'passis capillis'.

1096 *paapin*: priesteres; *oneve*: grillige, ongelijkmatige.

1097 *aarzeling*: ruggelings, deze eredienst zou dus een parodie zijn van die van de hemelse goden.

1098 *verfróijen*: opvrolijken, verheugen, reeds Mnl.

1099 *geraackt uw' óren*: gehoor gekregen bij u.

1100 *ken*: herken; *nae*: naar.

1102 *al*: heel.

1103 *beswymen*: verleppe.

1104 *door maghtigh rymen*: door het uitspreken van macht hebbende toverspreuken.

1105 *rust*: laat rusten; *'t gevlackte lichaam bondt*: het bontgevlakte lichaam.

1107 *dy*: u, dit verouderde pronomen is hier gebruikt als plechtig klinkend.

1108 *spytigh*: treurig, jammerlijk.

1110 *alle ding*: alles.

1111 *heb*: mag nemen.

1112 *web*: weefsel.

- Geweven van óorzaaken t' zaam,
 Het welck heeft nóódlót tót zyn' naam;
 1115 En 's heelaars¹ vooghd die 't zelve weeft.¹¹¹⁵
 Uw vijandt al de starren heeft
 Eendraghtigh op zyn' voorstandt uyt.¹¹¹⁷
 Alleene, teghens alle muit,¹¹¹⁸
 En blyft van uwer zyde staan¹¹¹⁹
 1120 De wisselstaatvermoghe maan.¹¹²⁰
 Dees' (nu zy niet te vinden weet
 Aan al den hemel een komeet¹¹²²
 Die 't heeft op 's vórsten hóóft gemunt)
 Genóótzaackt óóck hem 't leven gunt.¹¹²⁴
 1125 Maar, wat zy magh, zich pynen gaat¹¹²⁵
 Om om te keeren zynen staat.¹¹²⁶
 Zulx hy besluit, met moede slap,¹¹²⁷
 Te trecken wegh in ballingschap:
 En ghy (óft hy al schóón ontlyft¹¹²⁹
 1130 Niet worden kan) verwinster blyft.
 Nu fórs. Het zy zó. Danck hebt bode voor uw' tyding.¹¹³¹
 Ick zal, van hier om hóógh, aanschouwen met verblyding,
 Hoe dat myn' vijandt vlucht met all' de zyn'. Aanvaardt
 Ghy weêr de reis te rug, en t' uwer vróuwewaart.¹¹³⁴

Zeghemond, Rei van nonnen, Penta

ZEGHEMOND

- 1135 O gróte Goden, ghy ziet alles uyt den hóghen,
 En neemt op alles acht.

- 1 Het hs. heeft hier de juiste lezing *heelals*.
 1115 *vooghd*: heerser.
 1117 *op zijn' voorstandt uyt*: zijn er op uit hem te beschermen.
 1118 *muit*: verzet zich.
 1119 *van uwer zyde*: (dat.) aan uw zijde.
 1120 *wisselstaatvermoghe*: in staat verschillende vormen aan te nemen.
 1122 *al*: heel.
 1124 *genóótzaackt*: door de nood gedwongen.
 1125 *wat zy magh*: zoveel zij kan; *zich pynen*: zich inspannen.
 1126 *staat*: toestand, lot.
 1127 *zulx*: consecutief; *met moede slap*: ontmoedigd.
 1129 *óft al schóón*: ofschoon; *ontlyft*: gedood.
 1131 *nu fórs*: ook wel *non fors* (Amsterdamse volkstaal), synoniem met: het zij zo.
 1134 *t' uwer vróuwewaart*: naar uw gebiedster.

REI VAN NONNEN

En kunt ghy dit gedóghen?

En wanckt uw blixem niet? Is 't u geleghen 't quaadt¹¹³⁷

Alleen te straffen in geringe liên van staat?

Ziet door de vingren dan uw' wraack, om te verschónen

1140 De gróten die 't geluck verheven heeft op trónen?¹¹⁴⁰

Oft leidt zy op haar' luim, om, met een' wissen slagh,¹¹⁴¹

Te treffen eens voor al, dat werreck strecken magh,¹¹⁴²

En van den val 't gedruis alomme te doen horen?

ZEGHEMOND

Iupyn vergrimt met raadt. Traagh is des hemels tóren.¹¹⁴⁴

REI VAN NONNEN

1145 O grouwel!

ZEGHEMOND

O ellend! o onverwachte druck!

REI VAN NONNEN

O valsheid fel! o gódtvergeten schellemstuck!¹¹⁴⁶

ZEGHEMOND

O deerenis! o róuw! o schae voor de gemeente!¹¹⁴⁷

REI VAN NONNEN

O onvermurwbaar hart, en harder als 't gesteente,

1137 *wanckt*: waggelt, wordt onzeker; *is 't u geleghen*: is het bij u zo gesteld.

1140 *'t geluck*: de fortuin.

1141 *leidt op haar' luim*: ligt op de loer.

1142 *dat werreck strecken magh*: dat als een voorbeeld kan strekken, hetgeen iets degelijks, iets treffelijks kan wezen, waar iets goeds van kan uitgaan.

1144 *vergrimt met raadt*: wordt boos na overleg, op redelijke gronden.

1146 *gódtvergeten*: goddeloos (ook bij Vondel), met andere kleur dan nu.

1147 *róuw*: smart; *de gemeente*: het volk.

Dat nócht op aanbeeldt, nócht op sware mokers past!¹¹⁴⁹

ZEGHEMOND

1150 O jammer! o verlies! o ramp die ons verrast!

REI VAN NONNEN

O wreedtheit wreêr als wreedt, móórdadelyck bedreven!¹¹⁵¹

ZEGHEMOND

Gaat burgers, gaat u aan de beste zyde geven.¹¹⁵²

Voeght u by uwen vórst. De Goden in verdriet¹¹⁵³

En zullen eeuwelyck die vroomheid laten niet.¹¹⁵⁴

REI VAN NONNEN

1155 O ysselyck bestaan! o list! o góddelóósheidt!¹¹⁵⁵

ZEGHEMOND

Lydt liever met de deughtd, dan dat ghy smeeckt de bóósheidt,¹¹⁵⁶

Die altaars, ófferhand, eedtsweeringe, gebedt,

Kerckzedes, 't geestelyck, en 't werrelyck besmet.¹¹⁵⁸

Hoewel gróót onrecht dryft den vórst toe dit lyden,¹¹⁵⁹

1160 Indien dat hy nóchtans bestonde te bestryden¹¹⁶⁰

Zyn' vader en zyn' heer, ick zoude niemandt raên,¹¹⁶¹

Om yemandt, teghens zyn landoverst' op te staan,¹¹⁶²

Nócht met de voet te treên 't ontsigh der aardsche Goden.¹¹⁶³

Dat 's t' onrecht recht gezócht. Nu wort 'er maar gevloten.¹¹⁶⁴

1165 't Welck zonder onrecht kan geschieden van het ryck.

Wie magh, dan vólge my die met den vórst wyck,¹¹⁶⁶

Om in een ander landt te zoecken 's hemels zeghen.

1149 *past op*: geeft om.

1151 *móórdadelyck bedreven*: uit moordlust bedreven.

1152 *geven*: begeben.

1153 *verdriet*: treurige omstandigheden.

1154 *vroomheid*: rechtschapenheid.

1155 *bestaan*: onderneming.

1156 *smeeckt*: vleiend tegemoet komt.

1158 *kerckzedes*: godsdienstige plechtigheden.

1159 *dryft toe*: veroorzaakt.

1160 *bestonde*: zou ondernemen.

1161 *raên*: aandringen op.

1162 *om yemandt*: ter wille van iemand.

1163 *'t ontsigh der aardsche Goden*: de eerbied voor de wettige overheid.

1164 *t' onrecht*: op onrechtmatige wijze.

1166 *vórst*: analogisch gevormde dativus, vss. 1173, 1203; *wyck*: opt.

PENTA

Wyck henen, daar dy smaadt en alle ramp bejeghen.¹¹⁶⁸

Penta, Burgherhart, Zeghemond, Rei van nonnen, Baeto**BURGHERHART**

Eerwaarde moeder, vind ick u nu hier ter steê?

ZEGHEMOND

1170 Myn heer, wy zyn gezint den vórst te vólghen meê;
Ick, en al deze schaar van onbesmette nonnen.¹¹⁷¹

BURGHERHART

Ter goeder uure met den Gódsdienst wordt begonnen,¹¹⁷²
En welck een tróóst zal dit den vórst zyn, dat ghy
Zyn' zaack rechtvaardicht, mits u voeghend aan zyn' zy¹¹⁷⁴
1175 In teghenspoedt?

ZEGHEMOND

Dewyl dat hailigh nócht onhailigh,
Mits d' uytlandtsche' heerschappy, is hier te lande vailigh,¹¹⁷⁶
Zó zoeken wy een' plaats, daar ons werd' toegeleidt¹¹⁷⁷
Den Gódsdienst gae te slaan in zyne zuiverheid:¹¹⁷⁸
Zulx ons vertróuwen is met Baeto te bekomen.¹¹⁷⁹

BURGHERHART

1180 Ziet daar den vórst. Het schynt hy van u heeft vernomen,
En zich u maken gaat eerbiedigh te gemoet.¹¹⁸¹

BAETO

Eerwaarde moeder, weest met aller eer gegroet.¹¹⁸²

1168 *dy*: verouderd, plechtig klinkend pronomen, vs. 1107; *bejeghen*: overkome.

1171 *onbesmette*: kuise.

1172 *ter goeder uure*: op het juiste ogenblik.

1174 *mits u voeghend*: door u te voegen, kan ook beperkend-condit. zijn.

1176 *mits*: door, ten gevolge van.

1177 *werd' toegeleidt*: moge worden vergund.

1178 *gae te slaan*: in acht te nemen.

1179 *sulx*: dit.

1181 *zich maken*: zich begeven.

1182 *aller*: dativus na *met*.

ZEGHEMOND

Gódt gunne dat myn vórst magh alle weêrspoedt doorstaan.
Wy zullen vólghen hem.

BAETO

Niet vólghen dan, maar voorgaan.

- 1185 De Gódskund, 's hemels gaaf, beid nut voor best' en bóóst,¹¹⁸⁵
In voorspoedt 's menschen tóóm, in onspoedt 's menschen tróóst,
Bekomen wy door u. Dat d' heilzame Gódvruchtigheid,
De geene die op wet niet passen, hóudt in tuchtigheid,¹¹⁸⁸
Erkentmen van uw ampt. Dies ick, met gróte reên,¹¹⁸⁹
1190 U hógher eere geef.

ZEGHEMOND

Voor onzen vórst te treên

- En leggen wy ons zelf niet toe. Van de gereghen¹¹⁹¹
Is de voorschepen 't hóóft: de veldtheer van de knechten¹¹⁹²
Des kryghs: de tóppaapin gelyck des hemels tólck¹¹⁹³
Van 't geestelycke gildt: de vórst van 't heele vólck.
1195 Daaromme wie dat maght tót Gódsdienst heeft verkregghen,¹¹⁹⁵
Zy zeker, en gedenck' hoe dat hy die, van wegghen
Der hógher ovricheidt, te voren¹ heeft aanvaardt:
Gelyck uyt dien naam, wet en wapen zyn bewaart.¹¹⁹⁸
De myter, 't reghtboeck, 't sweerdt en dienen niet gescheiden.
1200 De derde pyler vest: en d' andre met hun beiden,¹²⁰⁰
Wanneer hun d' een begeeft, en weten geenen raadt¹²⁰¹
Om staande 't swaar gebóuw te hóuden van den staat.

1185 *Gódskund*: kennisse Gods; *beid...en*: zowel...als; *nut*: nuttig, heilzaam; *bóóst*: slechtsten.

1188 *niet passen op*: zich niet bekommeren om; *tuchtigheid*: tucht, bedwang.

1189 *erkentmen van*: daarvoor is men erkentelijk aan; *met gróte reên*: zeer terecht.

1191 *leggen ons toe*: maken aanspraak op; *gereghen*: rechterlijke ambtenaren.

1192 *voorschepen*: voorzitter van de schepenbank.

1193 *tóppaapin*: opperpriesteres.

1195 *tót Gódsdienst*: om leiding te geven in godsdienstige aangelegenheden.

1 Het hs. heeft hier de juiste lezing *voeren*.

1198 *wet en wapen zyn bewaart*: rechtspraak en krijgsmacht in stand gehouden worden.

1200 *vest*: brengt vastheid.

1201 *geenen raadt*: geen enkele raad.

Zulx best den vórste past het hóóghgezagh in allen;¹²⁰³
 Dat hy hen t' zamen bind, en yeder hoed' voor vallen:
 1205 Gelyck, van óudtheid af, den Catten heeft behaaght.

BURGERHART

Verandering in een' staat zeer zelden welbeslaaght.¹²⁰⁶

ZEGHEMOND

Myn vórst gelieve d' eerst te zyn.

BAETO

U lien, de naaste.¹²⁰⁷
 't Lyck gae voor aan. Dan vólgh' de schaar: het kryghsvólck 't laatste.

PENTA

En ruimt ghy nóch niet? hoe dan heeftmen 't in den zin?¹²⁰⁹

Penta, Baeto, Zeghemond, Rei van nonnen, Rei van joffren

PENTA

1210 Daar komt het lichaam van myn' dóde vijandin.
 Daar komt myn vijandt, met den balling van twe jaren.

ZEGHEMOND

O Goôn, op deze tóght, wilt vólck en vórst bewaren.¹²¹²

REI VAN NONNEN

O Goden, zeghent ghy dees' toeleg, bidden wy;¹²¹³
 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

1203 *zulx*: zodat.

1206 *welbeslaaght*: valt goed uit.

1207 *de naaste*: de onmiddellijk volgende.

1209 *ruimt*: gaat heen.

1212 *bewaren*: behouden.

1213 *toeleg*: onderneming; de imperatief door 'bidden wy' verzacht tot precatief.

PENTA

- 1215 My blyft het veldt. Ick heb myn' wil, en niet te schromen:¹²¹⁵
 Zo licht als ghy vertreckt en zult ghy weêr niet komen.
 Nu sluit myn' króón op 't hóóft.¹²¹⁷

BAETO

- O hóf! o hóghe slót!
 O overóuwdren erf! o woninge van Gódt¹²¹⁸
 Verkoren, om 't gebiedt der Catten op te vesten!¹²¹⁹
 1220 Was 't dan, was 't dan uw lót, in vreemdt geweldt ten lesten,¹²²⁰
 Niet stórremenderhandt, door wydtgebroken lógh,¹²²¹
 Maar, door de treken slim van 't vrouwelyck bedrógh,¹²²²
 Te vallen staandes muurs? dat jammere de Goden.¹²²³
 Die bid, die bid ick, dat van hunliên werd' geboden
 1225 Eenmaal, te zyner tydt, tót uw' verlóssing, handt.¹²²⁵
 Dit 's 't laatst dat ick u zie: en ruim myn vaderlandt.
 Staat hóghe tórens. Lang moet u de hemel sparen.¹²²⁷

ZEGHEMOND

O Goôn, op deze tóght, wilt vólck en vórst bewaren.

REI VAN NONNEN

- O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 1230 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

PENTA

Treckt heen om alle leedt en kommer te betrappen.¹²³¹

BAETO

Onnózel zoontjen, spoei de kinderlycke stappen.¹²³²

1215 *schromen*: vrezen.

1217 *nu sluit myn' króón op 't hóóft*: nu blijft mijn gezag onaangetast.

1218 *overóuwdren erf*: voorvaderlijk grondgebied; *van*: door.

1219 *gebiedt*: gezag.

1220 *geweldt*: macht, heerschappij.

1221 *logh*: bres (gat).

1222 *treken*: streken.

1223 *staandes muurs*: absolute naamval: hoewel de muur nog stond; *dat jammere de Goden*: dat moge de Goden leed doen.

1225 *handt*: de behulpzame hand.

1227 *staat*: houdt stand; *moet*: moge.

1231 *betrappen*: op uw hals te halen.

1232 *onnózel*: onschuldig; *spoei*: verhaast.

Wat ziet ghy deerlyck om naar uw gróótvaders ryck?¹²³³
 Bróós goedt is heerschen. Vólght myn' handt en moeders lyck.

PENTA

- 1235 Door gaanz'. Ick heb genoegh; en weet van dit verwinnen¹²³⁵
 Nócht krygh, nócht kryghsgódt danck; maar 't spits van eighe zinnen,¹²³⁶
 En d' overgróte konst van u, Medea gróót.
 Vliedt henen ghy. Ellend vervólgh' u tót der dóódt.

Rei van joffróuwen, Rei van nonnen

REI VAN JOFFRÓUWEN

- O zoete maaghschap, o treckende bloedt!¹²³⁹
 1240 Die, teghens 't neighen van uw gemoedt,¹²⁴⁰
 Hier blyft in den strick!
 O buurt, daar ick
 Ben opgevoedt.

REI VAN NONNEN

- O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 1245 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- Ons' vreughd wy pleghen te brengen by een.¹²⁴⁶
 Nu is 't vergaren ons afgesneên.¹²⁴⁷
 Het nóódlot ons scheidt
 Van u, en leidt,
 1250 Wie weet waar heen?

REI VAN NONNEN

- O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

1233 *deerlyck*: droevig.
 1235 *Door gaanz'*: heen gaan ze; *ick heb genoegh*: ik ben voldaan.
 1236 *'t spits van eighe zinnen*: eigen scherpzinnigheid.
 1239 *treckende bloedt*: bloedverwanten aan wie wij gehecht zijn.
 1240 *'t neighen*: de neiging.
 1246 *pleghen*: plachten; *te brengen by een*: te delen.
 1247 *'t vergaren*: samenkomen.

REI VAN JOFFRÓUWEN

De blyde feesten, nae tyde van 't jaar,
 Daar met verlangen wy wenschten naar,
 1255 Ach! komenze weér,
 Verwacht niet meer
 Dit zelschap daar.¹²⁵⁷

REI VAN NONNEN

O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

REI VAN JOFFRÓUWEN

1260 O burgh! o zalen! o konincklyck hóf!
 Die, met festoenen van ooft en lóf,¹²⁶¹
 Wy sierden met vlyt,
 Als 't was de tydt.
 Nu is het óf.¹²⁶⁴

REI VAN NONNEN

1265 O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

REI VAN JOFFRÓUWEN

O zoete beecken! waar nevens in swang¹²⁶⁷
 Te gaan eendragtigh plagh onze zang.
 Hóógheffende 't doen¹²⁶⁹
 1270 Der helden koen
 Van over lang.¹²⁷¹

REI VAN NONNEN

O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

1257 *zelschap*: zonder *ge*, evenals in 't Fries.

1261 *lóf*: loof, bladeren.

1264 *óf*: voorbij, uit.

1267 *in swang te gaan*: zich te verheffen.

1269 *'t doen*: de daden.

1271 *over lang*: lang geleden.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- Wy zullen echter, met lieffelyck liedt,¹²⁷⁴
 1275 Uw momplend ruisschen verdóven niet:¹²⁷⁵
 Nócht, met ons gerucht,¹²⁷⁶
 Slaan op de vlucht¹²⁷⁷
 't Wildt uyt uw riedt.

REI VAN NONNEN

- O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 1280 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- Men plagh, o bosschen, o vrolycke blaên,
 In uwe schaduw ter rei te gaan,
 Elck met zyn gespeel.¹²⁸³
 Dat is nu heel
 1285 Met ons gedaan.

REI VAN NONNEN

- O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- Staat lang, o tomben, waar inne gevelt¹²⁸⁸
 Zyn onze koningen hóóghgemeldt.¹²⁸⁹
 1290 Die hebben geweert,
 Met schildt en sweerd,
 't Uytheemsch geweldt.

REI VAN NONNEN

- O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 Zó dat dit droef begin ten goeden eindt gedy.

1274 *echter*: voortaan.
 1275 *momplend*: murmelend.
 1276 *gerucht*: geroep.
 1277 *slaan*: doen slaan.
 1283 *gespeel*: speelgenoot.
 1288 *gevelt*: neergelegd.
 1289 *hóóghgemeldt*: roemruchtig.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- 1295 O óuwde' altaren der hailighen gróót,
 Om u te laten dryft ons de nóódt.¹²⁹⁶
 De hemel bevry
 Onz' burglary
 Voor wederstóót.¹²⁹⁹

REI VAN NONNEN

- 1300 O Goden, zeghent ghy den toeleg, bidden wy;
 Zó dat het droef begin ten goeden eindt gedy.
 En hoedt ons eeuwelyck voor twist en tiranny.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- Wien zit de wreedtheid in 't gebeent¹³⁰³
 Zó diep nu, dat hy niet en weent,
 1305 En, met verslegghen hart, betreurt
 De droefheid die ons valt te beurt?
 Die dees' versufte schaar ziet gaan,¹³⁰⁷
 Met zórgh, met róuw, met angst belaên,¹³⁰⁸
 Schoorvoetend uyt haar vaderlandt:
 1310 Wel heeft hy 't hart van diamant,
 Ziet hy 't met onbewoghen óógh.
 Hóudt yemandt wang van tranen dróógh,
 Geen mensch, maar eenigh woedigh dier
 Moet hem gewonnen hebben. Hier¹³¹⁴
 1315 Voeteert de vróuw van kinde gróót.¹³¹⁵
 Dees' draaght de zuigling in haar' schóót,
 En tziddert, duchtende' even zeer
 Voor man, voor kindt, voor lyf, voor eer,¹³¹⁸
 Waar dat zy hóórt den minsten schreeuw.
 1320 Hier gaat de naegelate weeuw,¹³²⁰

1296 *laten*: achterlaten; *dryft*: dwingt.

1299 *wederstóót*: tegenslag.

1303 *gebeent*: zonder *e* in de zeventiende-eeuwse taal, vgl. vs. 1351, 1372, 1462.

1307 *versufte*: verslagen.

1308 *róuw*: smart.

1314 *gewonnen*: geteeld.

1315 *voeteert*: gaat; *gróót*; zwanger.

1318 *lyf*: leven.

1320 *naegelate*: achtergebleven.

- Zó kinderryck als zonder kindt:
 En elck zyn' staat bekommerst vindt.¹³²²
 Hier gaat de rype maaghdt verlooft,¹³²³
 Die minnewalmt den boezem stooft.¹³²⁴
 1325 En treedt voor haren bruidgom uyt,
 In plaats van ingehaalde bruidt.¹³²⁶
 Hier gaat de deirne vol van vrees,¹³²⁷
 Ter werelt onverzócht: de wees¹³²⁸
 Onmondigh, voor zyn' vooghden heen.
 1330 Hier streckt de stock het derde been¹³³⁰
 Den óuden man, die niet als slaaf
 Gezint te varen is te graaf.¹³³²
 Zó groen is 't hart in dorre borst,¹³³³
 Dat onverzaadt nae vryheidt dorst.¹³³⁴
 1335 Hier scheiden d' óuwders van hun kindt,
 't Welck eedt in 's konings dienst verbindt.
 De broeder van de zuster spreidt.¹³³⁷
 De vriendt van óuwde kennis scheidt.
 De burger huis en hóf verlaat:
 1340 De heer zyn ampt: de vórst zyn' staat,¹³⁴⁰
 En sleept zyn' zoon tweejarigh met.¹³⁴¹
 Onschuldigh balling! dien de wet,
 Al had hy schuldt, verschónen zóuw.
 Nu blyckt het, dat wy t' onreght róuw
 1345 Bedreven om de helden gróót,
 Die aan een' lóffelycke dóódt¹³⁴⁶
 Geraackt zyn door huns vijandts weer.¹³⁴⁷
 Geluckigh driemaal, die een' speer¹³⁴⁸

- 1322 *bekommerst*: het zorgelijkst.
 1323 *rype*: huwbare.
 1324 *minnewalmt*: liefdegloed.
 1326 *ingehaalde*: ten huwelijk binnengeleide.
 1327 *deirne*: het meisje, nog niet pejoratief.
 1328 *onverzócht*: nog niet aan verleiding blootgesteld, onschuldig.
 1330 *streckt*: dient als.
 1332 *te graaf*: ten grave.
 1333 *groen*: fris, jeugdig; *dorre*: verdorde, afgeleefd.
 1334 *onverzaadt*: nooit verzadigd.
 1337 *spreidt*: intransitief: scheidt.
 1340 *de vórst*: de prins, nl. Baeto.
 1341 *met*: mee.
 1346 *lóffelycke*: roemvolle.
 1347 *weer*: tegenweer, of wapen.
 1348 Vgl. Vergilius, *Aeneis* I, 94: o terque quaterque beati.

- Met ysre punt, óft hóuten staf,
 1350 Door 't vier gescharpt, in 't vailigh graf
 Geborghen heeft voor all' ellendt.
 U lieden is het onbekent,
 Hoe bitter dat de keure zy¹³⁵³
 Van ballingschap óft slaverny.
 1355 Wy trecken in een ommering¹³⁵⁵
 Van droefheid en bekommering;
 Angstvalligh zelf, angstjaghende' aan¹³⁵⁷
 't Vólck daar wy zullen nederslaan.¹³⁵⁸

1353 *keure*: keuze.

1355 *in een ommering*: in een kring, waaruit men zich niet verlossen kan.

1 Het hs. heeft hier *anxt jaeghende' aen*.

1357 *angstvalligh*: beangst.

1358 *nederslaan*: ons nederzetten, vestigen.

Vyfde Bedryf

Baeto, Burgherhart, Zeghemond, Rei van nonnen, Rei van joffróuwen

BAETO

- O mannen kloeck, in wien men vryheidts liefd bespoort,, gewis,¹³⁵⁹
 1360 Meëbroeders van geluck, meëborgers van geboortenis,¹³⁶⁰
 Ziet hier de grenzen 's landts, en de vermoeitheid van
 Den hóóp belemmert, die niet langer vóórts en kan.¹³⁶²
 't Is tydt dat zy, en al die hebben t' hans gestreden,¹³⁶³
 Verversschen, met een póós van rust, hunn' lóve leden.¹³⁶⁴
 1365 Gódt geef dat vredigh van hun over werd' gebraght,¹³⁶⁵
 In 't vaderlandt, een kleen deel van de laatste nacht.
 Die nae den strydt is bygekomen, waack' in wapen,¹³⁶⁷
 En lóón' voor 't vechten zó de geen' die zullen slapen.
 De wearelóze schaar zich in het midden vly.¹³⁶⁹

BURGHERHART

- 1370 't Bezetten van de wacht, myn vórst, neem ick op my.
 Al wat ghy goedt vindt, daar zal niemandt teghens momplen.¹³⁷¹

BAETO

Gódt hoede myn' gemeent voor 's vijandts overromplen.¹³⁷²

REI VAN JOFFRÓUWEN

Gódt zy met onzen vórst, en zeghen' zyn bestaan.¹³⁷³

- 1359 *gewis*: onweersprekelijk.
 1360 *meëbroeders van geluck*: lotgenoten; *van geboortenis*: krachtens geboorte.
 1362 *den hóóp belemmert*: de afgematte menigte; *vóórts*: verder.
 1363 *t'hans*: kort geleden, nl. voor ons vertrek.
 1364 *verversschen*: verkwikken; *lóve*: moede (Noordholl.).
 1365 *vredigh*: ongestoord; *over gebraght*: doorgebracht.
 1367 *waack' in wapen*: houde gewapend wacht.
 1369 *de wearelóze schaar*: nl. de vrouwen en de kinderen.
 1371 *momplen*: morren.
 1372 *gemeent*: volk.
 1373 *bestaan*: onderneming.

REI VAN NONNEN

De hemel vórst en vólck bewaar voor alle quaên.¹³⁷⁴

BAETO

- 1375 Ghy jongskén, dien 't geluck onvruntlyck komt begroeten,¹³⁷⁵
 Vroemórghens uwes tydts, zult harden leeren moeten,¹³⁷⁶
 En rusten in myn' schildt.¹³⁷⁷

ZEGHEMOND

Gódt wóuds. 't Voorspoock is goedt.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- Hy achterhaal, in deughd en onverwonnen moedt,¹³⁷⁸
 Den vromen Hercules. Wiens kindsheidt nieuwgeboren,¹³⁷⁹
 1380 Zich, in gelycke wiegh, tót slapen liet bekoren.
 Wiens wackre manheidt zó veel aanslaghs nae volbraght.¹³⁸¹

BAETO

O moeilyck etmaal! ick gevoel aan 't eindt gewraght¹³⁸²
 Myn lichaam en myn' geest.

REI VAN JOFFRÓUWEN

- Niet vreemdt is 't. Offren, jaghen,
 Beróóft te worden van zyn lief, vergrammen, klaghen,
 1385 Te duchten voor verlies van all's, ten stryde treên,¹³⁸⁵
 Besluiten tót een' reis als dees', die toe te reên,¹³⁸⁶

1374 *quaên*: rampen.

1375 *'t geluck*: de fortuin.

1376 *vroemórghens uwes tydts*: genit. als bep. v. tijd staan dikwijls afgescheiden: in de vroege morgen van uw leven; *harden*: ontberingen verdragen.

1377 *rusten in*: lett. op te vatten, vgl. *'in gelycke wiegh'* nl. die van Hercules in vs. 1380; *Gódt wóuds*: God geve het, moge God het zo beschikken, *wouden*: besturen (Hgd. walten); *voorspoock*: voorteken nl. dat hij rust in het schild.

1378 *achterhaal*: evenare.

1379 *vromen*: dappere; *nieuwgeboren*: pasgeboren.

1381 *wiens wackre manheidt*: die op volwassen leeftijd; *aanslagh*: daad, onderneming; *nae*: naderhand.

1382 *aan 't eindt gewraght*: uitgeput, aan 't einde van krachten.

1385 *all's*: alles.

1386 *toe te reên*: voor te bereiden.

En komen dus een einde weeghs te voet getoghen;
Was, onverwinbaar heldt, alleen in uw vermoghen,
Om uyt te staan in zó eens korten tydts besteck.¹³⁸⁹

BAETO

- 1390 't Zal goedt zyn dat ick my gewapent neder streck'.
Rust ghy my 't hóóft, o baar, bekleedt met bruine doecken,¹³⁹¹
Die hebt geladen, daar ick rust aan plagh te zoeken.¹³⁹²

REI VAN JOFFRÓUWEN

- De wóuden zyn in slaap, daar rept nócht vee nócht wildt,¹³⁹³
De starren stróijen vaack. Het legher raackt in stilt.¹³⁹⁴
1395 De vórst, heel afgemat, schynt van den slaap beschoten.¹³⁹⁵
Hy pluckt geen' puure rust met óghen half gesloten.¹³⁹³⁻⁹⁶¹³⁹⁶
Rust gezelinnen óock een' korte wyl. Ick acht¹³⁹⁷
Het wel ontrent een uur is over middernacht.

Rycheldin, Baeto, Zeghemond, Rei van nonnen, Burgherhart, Rei van joffren, Rei van sóldaten

RYCHELDIN

- O eegae waardt, wat lust u 't hart
1400 Zó zeere tót den róuw te terghen?¹³⁹⁹⁻¹⁴⁰⁰¹⁴⁰⁰
En wilt, met duldelóze smart,
't Gemoedt zó veel niet langer verghen.¹⁴⁰²
Uw' borst van alle der quellingen stoet
Opruimen doet.¹⁴⁰⁴

1389 *uyt te staan*: te doorstaan.

1391 *rust*: doe rusten; *bruine*: donkere, zwarte.

1392 *geladen*: waarop zij rust.

1393 *rept*: roert zich.*

1394 *vaack*: slaap; *legher*: legerplaats.

1395 *beschoten*: bevangen.

1393-96 Vgl. Vergilius, *Aeneis* IV, 522-27.

1396 *pluckt geen' puure rust*: geniet geen ongestoorde rust.

1397 *acht*: reken.

1399-1400 Vgl. Vergilius, *Aeneis* II, 776-77a: quid tantum insano iuvat indulgere dolori, o dulcis coniunx.*

1400 *terghen*: prikkelen; *róuw*: smart.

1402 *verghen*: eisen van.

1404 *opruimen doet*: ontruim, doet omschrijft de imperatief, dus: ban uit uw hart de gehele drom van kwellingen.

Benevelt niet met weenen naar¹⁴⁰⁵ Den glans manhaftigh van uw' óghen. Vergeefs bewaart ghy deze baar,¹⁴⁰⁷ Men moet my zoeken in den hóghen. Myn geest, ontslaghen van 't sterffelyck pack,¹⁴⁰⁹ Leeft in gemack.¹⁴¹⁰ My zal de dóchter van den Vin,¹⁴¹¹ Voor haar staasdóchter meer niet hóuwen,¹⁴¹² Het voorhóóft van de tirannin En zal ick echter niet aanschóuwen.¹⁴¹¹⁻¹⁴¹⁴ Nócht list, nócht leughen, nócht laghen myn' eer Bekladden meer. Haar staat haar' straffe vast. Ghy zult Dit, met een ander ryck, vergeten.¹⁴¹⁸ Het vólck zal, ziende' u buiten schuldt, Eens 't ryck der Catten, Hessen heten; Ter eeuwigher eere van 't edele bloedt,¹⁴²¹ Dat ghy opvoedt. Voor u, de Goden onbelaên Een leêghgelate pleck bewaren, Die Maas, en Ryn, en Oçeaan Omheinen met hunn' fiere baren.¹⁴²⁶ Aldaar een' achtbare króne verwacht Voor uw geslaght.¹⁴²³⁻²⁸ Daar zult ghy stichten vólck bequaam,¹⁴²⁹ Om alle eeuwen door te duuren. Baetauwers eerst zal zyn hunn' naam:

- 1405 *naar*: droevig.
 1407 *bewaart*: bewaakt.
 1409 *'t sterffelyck pack*: lichaam.
 1410 *in gemack*: onbezorgd, van zorg ontlast.
 1411 *de dóchter van den Vin*: Penta.
 1412 *staasdóchter*: hofdame, hier: dienstbare.
 1411-14 Vgl. Vergilius, *Aeneis* II, 785-86. non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas/aspiciam, aut Graia servitum matribus ibo.
 1414 *echter niet*: voortaan niet meer.
 1418 *met*: door het bezit van.
 1421 *'t edele bloedt*: hun zoontje Hes.
 1426 *omheinen*: omsluiten.
 1423-28 Vgl. Vergilius, *Aeneis* II, 781-84a: zorgen, of bij *pleck*: ter vrije beschikking.
 Vgl. Vergilius, *Aeneis* II, 781-84a: et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva/inter opima virum leni fluit agmine Thybris;/illic res laetae regnumque et regia coniunx/parta tibi.
 1429 *bequaam*: geschikt, nl. tot datgene wat in het volgende vers is omschreven.

Hóllandens nae, met hunn' gebuuren:¹⁴³² Het welck in vreed, en in óórlogh, in al Uytmunten zal. Vaarwel. Van onzen zone jonck En wilt uw harte nemmer scheiden.¹⁴³⁵⁻³⁶ U, en uw vólck, de hemel pronck'¹⁴³⁷ Met lóf van zulcke vromigheiden,¹⁴³⁸ Dat faam wydtluchtigh uw' glori uytbrom¹⁴³⁹ Al 't aardryck om. En mart zó lang niet hier ter plaats,¹⁴⁴¹ Tót datmen u belemmert vinne.¹⁴⁴² Op schennis, en veel droevigh quaadts¹⁴⁴³ Is 't hart uyt van uw' vijandinne. Treckt vóórt, en over de grenzen u geeft,¹⁴⁴⁵ Die Catten heeft.¹⁴⁴⁶

Baeto, Hes, Burgherhart, Zeghemond, Rei van nonnen, Rei van joffren, Rei van sóldaten

BAETO

O zuiverlycke ziel, ghy die zyt opgevloghen¹⁴⁴⁷
 Ter heilzaam helle pleck: en, smet en smart ontto ghen,¹⁴⁴⁸
 Met trótscher schóónheid dan een sterffelycke bruidt,
 1450 In 't mid der starren steeckt ten hóghen hemel uyt:¹⁴⁵⁰
 Voor wiens vergoodt aanschyn de glorirycke lichten,

- 1432 *nae*: later.
 1435-36 Vgl. Vergilius, *Aeneis* II, 789: iamque vale, et nati serva communis amorem.
 1437 *pronck'*: moge opluisteren.
 1438 *vromigheiden*: dappere daden.
 1439 *wydtluchtigh*: zich ver verbreidend; *uytbrom*: uitgalme.
 1441 *mart*: draal.
 1442 *belemmert*: krachteloos; *vinne*: geassimileerd uit *vinde*.
 1443 *schennis*: afbreuk.
 1445 *u geeft*: u begeeft.
 1446 *Catten*: het land van de Catten (vgl. Polen, Zweden enz.).
 1447 *zuiverlycke*: reine; *opgevloghen*: opgestegen.*
 1448 *ter heilzaam helle pleck*: naar het zalige, hemelse licht. Volgens de Stoïsche voorstelling stegen de zielen van hen die een onberispelijk leven hadden geleid, op tot boven de luchtlaag die de aarde omringt (de aer), waar zij verbleven in de aether, te midden van de sterren, vgl. Lucanus, *Pharsalia* IX, 1-14 en *Somnium Scipionis* in Cic. *De Rep.* VI, 9.
 1450 *'t mid*: het midden.

- En sprencklen tintelgoudts aan 't blaauwe welfsel swichten.¹⁴⁵²
 Wiens eereyck gelaat dat menschen harten kon¹⁴⁵³
 Verslaan op aardtryck hier, daar suffen doet de zon:¹⁴⁵⁴
 1455 O edle Rycheldin, hoewel wy zyn verscheiden¹⁴⁵⁵
 Zó menigh eeuwich myl, en dat 'er tusschen beiden,¹⁴⁵⁶
 Een eindlóós midden leidt van zó veel leêghe lochts,¹⁴⁵⁷
 Van zó veel helder viers, van zó veel mistigh vochts;
 Hoewel, in 't zelschap van de lichaamlóze beelden,¹⁴⁵⁹
 1460 Uw reine geest deurgalmt wordt met de ware weelden¹⁴⁶⁰
 Van 't onverkeerlyck hóf, ghy neemt de moeiten aan,¹⁴⁶¹
 Van, uyt den hóghen, hier in deze diept te slaan
 't Verquickend spel uw's óóghs: en laat meêwarigh dalen¹⁴⁶³
 Op dees' verdoemenis die luckzalighe stralen.¹⁴⁶⁴
 1465 Zulx dat het flonckren van zó tróóstelyck een licht,¹⁴⁶⁵
 In myn verzoncken hart een' hóghen hemel sticht.¹⁴⁶⁶
 Wilt, óren, dit geluidt bemuuren; en doet stremmen¹⁴⁶⁷
 Zó styf ais diamant de góddelycke stemmen,¹⁴⁶⁸
 En nagheltze' in myn' borst: op dat ick, met haar kracht,
 1470 In spoedt en teghenspoedt, gewapent hóuw' 't gedacht.¹⁴⁷⁰
 Ick vólgh, Godinne, daar ghy henen raadt te trecken.
 Men steke de trompet om 't legher op te wecken.¹⁴⁷²

- 1452 *sprencklen tintelgoudts*: de sterren die als spikkels goud flonkeren; *swichten...*(voor): onderdoen...voor.
 1453 *eereyck gelaat*: edel voorkomen.
 1454 *verslaan*: winnen *doen suffen*: verbijsteren, vgl. vss. 639, 1307.
 1455 *verscheiden*: van elkaar verwijderd.
 1456 *Zó menigh eeuwich myl*: Zo menige grote afstand, waarvan elk een lange tijd zou vergen om af te leggen, of: zo menige in de eeuwige ruimte uitstreckende grote afstand; *dat*: vervangt hier *hoewel*.
 1457 *leêghe*: ijle; het heldere vier is de aether die het wereldruim vult, het mistig vocht de luchtlaag met waterdamp om de aarde.
 1459 *lichaamlóze beelden*: (hemelse) geest-. gestalten.
 1460 *deurgalmt*: vervuld (met de bijgedachte aan de harmonie der sferen).
 1461 *onverkeerlyck*: onvergankelijk.
 1463 *'t verquickend spel*: de weldoende glinstering; *meêwarigh*: meedogend.
 1464 *dees' verdoemenis*: dit rampzalig oord; *luckzalighe*: geluk aanbrengende.
 1465 *zulx*: zó.
 1466 *verzoncken*: nl. in ellende verzonken, antithetisch tegenover *hóghen hemel*.
 1467 *bemuuren*: opsluiten, vastleggen; *stremmen*: stollen.
 1468 *styf*: hard.
 1470 *spoedt*: voorspoed; *'t gedacht*: de geest, de herinnering.
 1472 *'t legher*: kamp.

**Baeto, Hes, Burgherhart, Zeghemond, Rei van nonnen, Rei van joffren,
Rei van sóldaten**

BAETO

- O tróuw gezelschap, hier te marren is niet goedt.¹⁴⁷³
Den vaderlande geef' nu elck de laatste groet,
1475 En zich aan geen' zyd' van dees' grenzen. Eeuwigh duuren¹⁴⁷⁵
De hemel doe uw' roem by vreemden en gebuuren,
Landóuwe lief. Dit is 't lest dat ick u betreê;
En laat u, op dat u niet laat d' inlandsche vreê.¹⁴⁷⁸
Ghy jongskén vólghtm', en wenscht dat nemmer gae verloren
1480 De króón die ghy verliest; al wasse' u aangeboren
Van aver t' aver. Zeg; Gódt hoed' myn gróótvaêrs ryck.¹⁴⁸¹

HES

Gódt hoed' myn gróótvaêrs ryck.

BURGHERHART

Wy wenschen 't al gelyck.

ZEGHEMOND

De hemel, vaderlandt, spreid' over u zyn' zeghen.

REI VAN NONNEN

De hemel hóud zyn' jonst altydt tót u geneghen.¹⁴⁸⁴

REI VAN JOFFREN

- 1485 O plaats van ons' geboort, die hoed' u voor gequel.¹⁴⁸⁵

REI VAN SÓLDATEN

O vaderlandt, wy gaan. Het gae u eeuwigh wel.

1473 *marren*: dralen.

1475 *en (geef') zich*: begeve zich.

1478 *laat*: verlaat; *niet laat*: niet verlate.

1481 *van aver t' aver*: van ouder tot ouder. (in *aver* schuilt een Oudgerm. woord dat nakomeling betekende).

1484 *jonst*: gunst, genegenheid.

1485 *gequel*: leed.

BURGERHART

- Gróótmoedigh vórst, wy zyn nu van de plaats begeven¹⁴⁸⁷
 Die met den eersten aêm opblies ons' aller leven;¹⁴⁸⁸
 Die met haar' vruchten eerst ons heeft al t'zaam gevoedt;
 1490 Uyt wiens gewas ons is gewassen vleesch en bloedt.
 Wy hebben nu geruimt, myn vórst, en zyn hier buiten¹⁴⁹¹
 De grenzen van het ryck, en palen die besluiten¹⁴⁹²
 De konincklycke maght, daar onzer kleen en gróót¹⁴⁹³
 Aan onderworpen werd zelf van zyns moeders schóót.¹⁴⁹⁴
 1495 En vinden ons ter pleck, daar niemandt te gebieden
 Heeft over ons. Dies staat u vry ons vrije lieden
 T' ontfangen in vooghdy: en ons te kiezen, wien¹⁴⁹⁷
 Wy toevertrouwen dat óórbaarlyckst zal gebiën.¹⁴⁹⁸
 Het openstaande ryck wilt over ons aanvaarden.¹⁴⁹⁹

REI VAN SÓLDATEN

- 1500 't Is onze wil.

ZEGHEMOND

Verstreckt den vólcke' een Gódt op aarden.¹⁵⁰⁰

BAETO

Ick heb de maght niet om te weigren 't geen ghy wilt.

BURGERHART

Laat ons ontfangen dan den vórst op dezen schildt.
 Hef op.

BAETO

Ick sweer, nae wys en wetten, d' heerschappije¹⁵⁰³
 By raadt van d' edelst' en de best' der burgerije¹⁵⁰⁴

1487 *gróótmoedigh*: edel; *begeven*: heengegaan.

1488 *opblies ons' aller leven*: onze levensvonk aanwakkerde, of de eerste ademtucht deed scheppen.

1491 *hebben geruimt*: zijn heengegaan.

1492 *besluiten*: omvatten.

1493 *onzer*: van ons, behoort bij *kleen en gróót*, dus: elk van ons.

1494 *zelf*: zelfs.

1497 *in vooghdy*: als onderdanen; *en ons*: te verbinden met *staat vry*.

1498 *óórbaarlyckst*: op de meest heilzame wijze, tot ons aller voordeel.

1499 *ryck*: koninklijke macht.

1500 *verstreckt*: wees.

1503 *nae wys*: naar de costumen.

1504 *by raadt van*: horende de raad.

- 1505 Te voeren over u, myn' lieden; dien naar my,
 Met wien ghy 't hóudt, voortaan uw naam Baethauwers zy.¹⁵⁰⁶
 Godt hoed' my voor 't aanstaand', en boete my 't vervloghen,, leidt,¹⁵⁰⁷
 Zó waar als dit is.

BURGHERHART

Hier is der Baethauwers moghenheid.¹⁵⁰⁸

REI VAN SÓLDATEN

Lang leef' de koning.

REI VAN JOFFREN

Lang gezondt.

REI VAN NONNEN

Altydt in eer.

- 1510 En 't mangel zyner stam aan spruiten nemmermeer.¹⁵¹⁰

BAETO

In vrede kloeck als byên, in óórlógh kloeck als leeuwen¹⁵¹¹
 Doorleef' myn vólck, met hunn' naekomelingen, d' eeuwen,
 En nemmermeer en nyp' hen een te straf beleidt.¹⁵¹³

ZEGHEMOND

En nemmermeer en slóóp hen d' ongebondenheit.¹⁵¹⁴

REI VAN JUFFRÓUWEN

- 1515 Vórsten hóógh, die wilt bekleden
 Met glori eerlyck uw' hailighe thrónen;¹⁵¹⁶

1506 *met wien ghy 't hóudt*: wiens partij gij gekozen hebt.

1507 *'t aanstaand'* (te verbinden met *'leidt'*): leed; *boete*: vergoede; *'t vervloghen*: het verleden.

1508 *zó waar als dit is*: eedformule van Baeto; *moghenheid*: macht, rijk.

1510 *'t mangel*: het ontbreke.

1511 *kloeck als byên*: ijverig als bijen; *kloeck als leeuwen*: dapper als leeuwen.

1513 *straf beleidt*: streng bewind.

1514 *slóóp*: voere naar de ondergang, ontzenuwe.

1516 *eerlyck*: eervolle.

Weten moet ghy, dat reden¹⁵¹⁷
 Zinnelyck heeft, met uw' glansrycke krónen¹⁵¹⁸
 Naegekuist des zons sieraden;¹⁵¹⁹
 1520 Om u haar' zeden¹⁵²⁰
 Nae te doen yvren, en tónen¹⁵²¹
 Uw' genaden
 Aan goên en quaden.

Eindt.

1517 *reden*: het menselijk vernuft.

1518 *zinnelyck*: zinnebeeldig.

1519 *naegekuist*: nagebootst (*kuisen*: schoonmaken, dus: zuiver weergeven).

1520 *zedes*: natuur.

1521 *nae yvren*: nastreven.

Bibliografie

Voor deze bibliografie heb ik een ruim gebruik gemaakt van de *Bibliografie der Werken van P.C. Hooft*, door Dr. P. Leendertz Jr, 's-Gravenhage 1931. Ik heb de meeste titels - in ieder geval die van de werken welke in Nederlandse bibliotheken aanwezig zijn - gecollationeerd. Enkele fouten heb ik verbeterd en de lijst aangevuld.

Na ieder nummer heb ik de bibliotheken genoemd waar exemplaren van die uitgave te vinden zijn. Het behoeft geen betoog, dat deze lijsten niet volledig zijn.

Op de bibliografie volgt een lijst, met een verwijzing van de hier opgenomen nummers naar Leendertz.

1. P.C. Hóófts / Baeto, / Oft / Oórsprong der Hóllanderen. / Treurspel. / [*Vignet: wapen van Amsterdam*] / t'Amsterdam, / Gedruckt by Willem Iansz. Blaeuw, op 't Water, / in de gulde Zonnewyzer. / 1626.// 4°, 30 bll. A-G⁴, H².
Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Genootschap Diversa sed una te Dordrecht, Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, Stedelijke bibliotheek Haarlem (3 exemplaren), Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, Muiderslot, Universiteitsbibliotheek Gent, Bibliothèque Nationale Parijs, British Museum Londen.
- 1a. In een aantal exemplaren is over de laatste vier regels van de titel een strookje geplakt met:
t'Amsterdam, / Voor Abraham de Wees, Boeck-verkooper, op den Vygendam, / in 't Nieuwe Testament. Anno 1663. //
- 1b. Zie *Het Boek*, 15, 259 nr. 20.
2. Gedichten / van den Heere / Pieter C. Hooft, / Drost te Muyden, / Baljuw van Goeylandt, &c. / Verzaemelt en uytgegeven / door / Iacob vander Burgh, / Raedt des Heeren van Brederode. / [*Vignet: een hemelsfeer tussen Saturnus en Hercules, met onderschrift: Indefessus agendo*] / t'Amsterdam, / By Iohan Blaeu, / 1636, 4°, (8) en 464 bldz.
Hierin de Baeto: bldz. 121-170.
Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Universiteitsbibliotheek Groningen, Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, Universiteitsbibliotheek Nijmegen,

- Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, Muiderslot, Universiteitsbibliotheek Utrecht, Stedelijke Bibliotheek Antwerpen, Universiteitsbibliotheek Gent, Koninklijke Bibliotheek Brussel, Bibliothèque Nationale Parijs, British Museum Londen, Bodleian Library Oxford.
3. P.C. Hoofts / Baeto, / Oft / Oorsprong der Hollanderen. / Treurspel. / [*Vignet: een bijenkorf, omrankt met bloemen en waarboven bijen vliegen, op een schildpad, met onderschrift 'Door Yver in liefde Bloeiende'. Onderaan hangt het wapen van Amsterdam.*] t'Amsterdam, Gedrukt by Paulus Matthijsz. / Voor Dirck Cornelisz. Houdt-haeck, Boekverkooper op de Nieuwe-/zijdts Kolck, Anno 1642, // 4°, 26 bl. A-F⁴, G² (op het laatste blad staat onjuist G³, op de pers gecorrigeerd in ex. Rotterdam en Parijs).
Stedelijke bibliotheek Haarlem, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, Stedelijke bibliotheek Rotterdam, Universiteitsbibliotheek Gent, Bibliothèque Nationale Parijs, British Museum Londen.
4. Gedichten / van den Heere / Pieter C. Hooft, / Ridder van St. Michiel, / Drost te Muiden, Baljuw van Goeilant, &c. / Verzamelt en uitgegeven / door / Iacob vander Burgh, / Agent van hare Hooghmogentheden te Luik. / [*Vignet: wapen van Amsterdam.*] / t'Aemsteldam, Gedrukt by Iacob Lescaille. / Voor Ioost Hartgers, Boekverkooper in de / Gasthuissteeg, in de Boekwinkel, in 't jaar / 1644. // 8°, (8), 56, 56 en 320 bldz.
De laatste 320 bldz. beginnen met de Baeto (bldz. 1-48) onder de titel: P.C. Hoofts / Baeto, / oft / Oorsprong der Hollanderen. / Treurspel. / Met de dood van zijn gemaalin / Rycheldin. / [*Vignet: wapen van Amsterdam.*] t'Aemsteldam, Gedrukt by Iacob Lescaille. / Voor Ioost Hartgers, Boekverkooper in de / Gasthuissteeg, in de Boekwinkel, in 't jaar / 1644.
Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Leiden, Muiderslot, Bibliothèque Nationale Parijs (2 exx.).
- 4a. Als deel van N°. 4 werd de Baeto met Paris oordeel ook afzonderlijk uitgegeven. Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Leiden, Muiderslot.
De Bibliothèque Nationale te Parijs en de Universiteitsbibliotheek te Keulen bezitten een exemplaar hiervan, waar ook de gedichten bijgebleven zijn.
- 4b. Zie *Het Boek* 15, 259 nr. 21.

5. Dichtkunstige / Werken, / Van wijlen den Heer / Pieter C. Hooft, / Ridder van St. Michiel, / Drost te Muyden, Baljuw van Goeilandt, &c. / Eerst verzaamelt en uytgegeven / Door / Jacob vander Burgh; / En nu, in deezen druk, met verscheyde stuk- / ken verrijkt, en naaukeurig overzien. / [*Vignet: wapen van Amsterdam.*] / T'Amsterdam, / Uyt de Boekwinkkel van Ian van Duisberg, / op de hoek van de Stil-steeg, achter 't Stadthuys; / In 't Jaar 1657. // 8°, (8) en 440 bldz.

Hierin de Baeto (bldz. 11-157) onder de titel:

P.C. Hoofts / Baeto, / Oft / Oorsprong der Hollanderen. / Treurspel. / Met de dood van zijn Gemaalin / Rycheldin. / [*Vignet: wapen van Amsterdam.*] / T'Amsterdam, / Uyt de Boekwinkkel van Ian van Duisberg, op de hoek van de Stil-steeg, achter 't Stadthuys; / 1657. //

Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Stedelijke bibliotheek Haarlem, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Leiden, Universiteitsbibliotheek Utrecht, Universiteitsbibliotheek Gent, British Museum Londen.

6. Dichtkunstige / Werken, / Van wijlen den Heer / Pieter C. Hooft, / Ridder van St. Michiel, Drost te Muyden, Baljuw / van Goeilandt, &c. / Eerst verzaamelt en uytgegeven / Door / Jacob van der Burgh; / En nu met verscheyde stukken verrijkt, nooyt / voor deezen zoo gedrukt. / [*Vignet*] t'Amsterdam, / Voor Arent van den Heuvel, Boekverkooper in / de Kolksteeg. Anno 1668. // 8°, (6) en 420 bldz.

Hierin de Baeto: bldz. 103-147.

Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Leiden, Muiderslot, Koninklijke Bibliotheek Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent, Bibliothèque Nationale Parijs.

7. P.C. Hoofts / Werken. / T'Amsterdam, / By Jacob Lescaijle, Boekverkoper op den Middeldam 1671. // f^o, (36), 187, (5), 35, (5), 170, (2), 184 en 308 bldz. De laatste 308 bldz. beginnen met: P.C. Hoofts / Toonneel- / speelen. / Granida. / Geeraert van Velzen. / Baeto. / Paris oordeel. //

Op bldz. 81-113 de Baeto.

Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Universiteitsbibliotheek Groningen, Stedelijke bibliotheek Haarlem, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Leiden, Muiderslot, Stedelijke Bibliotheek Antwerpen, Koninklijke Bibliotheek Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent.

- 7a. P.C. Hoofts / Werken. / Tweede Deel, / Ten deele nooit te vooren gedrukt: / Behelzende / Zyne Historien van Henrik de Grootte, en van den Huize / Medicis; zyne Brieven; Vertaalingen; Leeringen en op- / merkingen van Staat: mitsgaders zyn Gedichten, / en der zelve Vervolgh. / [*Vignet: Ceres, zittende op boeken en met een fakkel in de hand, en Flora, op een anker steunende en zaaïende, onder een palmboom, waarvoor een vos staat; onder het geheel op een band de beginletters van de namen der uitgevers: I.V.S.; A.W.; H.D.B.*] / Zyn te bekomen T'Amsterdam, / By Johan van Someren, Abraham Wolfganck, / Henrik en Dirk Boom, Boekverkoopers 1677. //

Volgens Leendertz hebben de uitgevers van de derde druk van de Historiën (1677) het restant van de uitgave van 1671 opgekocht en met een voorgevoegde titel als tweede deel der Werken in de handel gebracht. Tegelijkertijd werd nu ook voor de nog niet verkochte exemplaren der Historiën op dezelfde wijze een vel voorgevoegd.

Bibliothèque Nationale Parijs, Stedelijke bibliotheek Rotterdam, Mr J. Hooft Graafland.

8. P.C. Hoofts / Mengel- / werken, / Ten deele nooit te vooren gedrukt. Nu op veele plaatsen verbeterd en vermeerderd. / [*Gravure: een bergachtig landschap met den Helicon vanwaar Pegasus wegvliegt; een herder, spelend op een doedelzak, met schapen; op de voorgrond een paar spelende minnegoodjes; om het geheel slingert een band met de voorletters der uitgevers: D.v.D., H.W., P.S. en W.v.W. en het opschrift 'Nutt ende Vermaekelyk.'*] J. Mulder delineavit. G.v.d. Gouwen sculp.] / Tot Amsterdam, / By Henrik Weststein, / en Pieter Scepérus. / *Daarnaast: Tot Leiden, / By Daniel van den Dalen. / Tot Utrecht, / By Willem van de Water. / 1704 // f^o, (44) en 760 bldz.*

Hierin de Baeto: bldz. 523-553.

Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Universiteitsbibliotheek Groningen, Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, Universiteitsbibliotheek Leiden, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Leiden, Muiderslot, Stedelijke bibliotheek Rotterdam, Universiteitsbibliotheek Utrecht, Stedelijke Bibliotheek Antwerpen, Universiteitsbibliotheek Gent.

- 8a. Deze uitgave werd met de Tacitus van 1704 en de Historiën van 1703 tot één uitgave verenigd. Het exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek heeft als titel: *Alle de / Werken / van den Heer / P.C. Hooft. / In vier deelen. ///* De delen I en II bevatten de Historiën, deel III Tacitus en deel IV de Mengel-werken.

- Universiteitsbibliotheek Amsterdam (4 ex.), Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Leiden (2 ex.).
9. P.C. Hoofts / Gedichten, / Met ophelderende aantekeningen / van / Mr. W. Bilderdijk. /Eerste deel. / Te Leyden, Bij / L. Herdingh en Zoon, / 1823. // 12°, XVI en 350 + 2 bldz.
Hierin de Baeto: bldz. 129-188.
  10. Baeto. / Treurspel, / Door / P.C. Hooft. / Te Haarlem, bij / De Erven F. Bohn, / 1847. // 8°, 56 bldz.
Herdruk, zonder inleiding of aantekening, van Bilderdijks uitgave.
  11. Gedichten / Van den Heere / Pieter C. Hooft, / Drost te Muyden, Baljuw van Goeylandt, etc. / Verzaemelt en uytgegeven / Door / Iacob vander Burgh, / Raedt des Heeren van Brederode. / Eerste Deel. / Schiedam, / H.A.M. Roelants. / 1853. // 8°, (2) en 90 bldz.
Op bldz. III staat de tweede titel: Tooneelspelen / Van den Heere / Pieter C. Hooft, / Drost te Muyden, Baljuw van Goeylandt, etc. / Granida. / Geeraert van Velsen. / Baeto. / Paris Oordeel. / Schiedam, / H.A.M. Roelants. / 1853 //.
Het tweede deel heeft de eerste titel. Eerste Deel is daar vervangen door Tweede Deel. Hierin komt de Baeto voor: bldz. 3-41. Deze beide delen zijn Nos 18 en 19 van het Klassiek Letterkundig Panthéon. Volgens Leendertz is J. van Vloten de uitgever. De tekst is die van de Gedichten van 1636.
  12. Gedichten / van / P.Cz. Hooft. / Eerste volledige uitgave / gedeeltelijk naar des dichters eigen handschrift, / Met aantekeningen van / P. Leendertz Wz. / Eerste Deel / Amsterdam, / P.N. van Kampen. / 1871. // 8°, XC en 404 bldz.
Het tweede deel heeft dezelfde titel, alleen Eerste Deel is vervangen door Tweede Deel en het jaar van verschijnen is 1875. Het heeft (4) en 428 bldz.
Hierin de Baeto: bldz. 338-394.
  13. Gedichten / van / P.Cz. Hooft. / Opnieuw uitgegeven en met / aantekeningen voorzien / door / A.W. Stellwagen, / Leeraar aan 't Gymnasium te 's-Gravenhage. / Tweede deel. / Afbeeldingen van Minne en Tooneelspelen. / Schiedam, / H.A.M. Roelants, / 1886. // 8, 76 bldz.
Hierin komt de Baeto voor: bldz. 15-63.
Dit is N°. 19 van het Klassiek Letterkundig Panthéon, geheel opnieuw be-

werkt. De tekst is overgenomen van Leendertz.

Toen het Panthéon in 1891 van eigenaar verwisselde, zijn de nog overschietende exemplaren van een nieuwe omslag voorzien met de naam van de uitgever:

Zutphen, / W.J. Thieme & Cie. //

14. Gedichten / van / P.C. Hooft / Volledige uitgave / Door / Dr. F.A. Stoett / Tweede geheel herziene, opnieuw bewerkte / en vermeederde druk van de uitgave / van P. Leendertz Wz. / Eerste Deel / Amsterdam / P.N. van Kampen & Zoon / 1899 // 8°, LXXX en 420 bldz.

Deel II, met gelijke titel - alleen is Eerste Deel vervangen door Tweede Deel - verscheen in 1900, (8) en 494 bldz.

Hierin komt de Baeto - bldz. 361-418 - voor onder de titel: Baeto, / Oft / Oorsprong der Hollanderen. / Treurspel. //

15. P.C. Hooft's Baeto, / Oft / Oorsprong der Hollanderen. / Treurspel. / Uitgegeven en van toelichtingen / en verklarende aantekeningen voorzien / Door / J. Koopmans. / Te Groningen bij J.B. Wolters' U.M., 1910. // 8°, XXIV en 92 bldz.

Dit is deel 10 van de Bibliotheek van Nederlandsche Letterkunde.

16. P.C. Hooft's Baeto, / Oft / Oorsprong der Hollanderen / Treurspel. / Uitgegeven en van toelichtingen en verklarende aantekeningen voorzien / Door / J. Koopmans. / Tweede Druk / Bij J.B. Wolters' U.M. Groningen, Den Haag 1919. // 8°, XXIV en 96 bldz.

Bibliotheek van Nederlandsche Letterkunde, N°. X.

17. P.C. Hooft's / Baeto / Oft / Oorsprong der Hollanderen. / Toegelicht door / Dr. F.A. Stoett. / N.V. W.J. Thieme & Cie-Zutphen // z.j., 8°, 92 en 4 bldz.

Dit is N°. 19 van het Klassiek Letterkundig Panthéon. De eerste druk verscheen in 1925 en een ongewijzigde herdruk in 1951.

Verwijzing naar de bibliografie van Leendertz.

Het eerste N° is dat van deze bibliografie, het tweede dat van Leendertz.

1 = 108 - 1a = 108a - 2 = 3 -

3 = 109 - 4 = 4 - 4a = 110 - 5 = 5

- 6 = 6 - 7 = 1 - 7a = 1a - 8 = 2 -

8a = 2a - 9 = 7 - 10 = 111 -

11 = 8 - 12 = 9 - 13 = 10b - 14 =

11 - 15 = 112 - 16 = 113.

Aantekeningen

45

In het 25ste hoofdstuk van *Il Principe* (De Vorst) bespreekt Machiavelli de macht van de fortuna, en de mogelijkheid er zich tegen te wapenen. Velen hebben gedacht en velen denken nog dat God en de fortuna deze wereld beheersen, zodat mensenwijsheid de loop der dingen niet kan tegenhouden, noch die kan regelen. Men moet zich daarom onderwerpen aan het lot en zich erdoor laten leiden. Toch meent Machiavelli dat de mens wel degelijk iets kan doen, anders zou onze vrije wil tot niets zijn teruggebracht. Hij ziet sommigen handelen met omzichtigheid, anderen met onstuimigheid. Beide manieren kunnen succes hebben. Het hangt ervan af of ze in overeenstemming met de tijd zijn.

Dat sommige vorsten toch vallen, komt omdat ze niet tijdig de bakens hebben verzet. Als ze dat wel gedaan hadden, zou de fortuna nooit veranderen. Hoe Machiavelli tenslotte de beste wijze van handelen ziet, blijkt uit het slot van het hoofdstuk: 'Ik meen overigens dat het beter is heftig dan bedachtzaam te zijn, want de fortuna is als een vrouw, om haar onderworpen te houden is het noodzakelijk haar met ruwheid te behandelen. En men ziet dat zij zich gemakkelijker laat bedwingen door hen die op de laatste manier te werk gaan dan door hen die zonder vuur handelen. Daarom is zij steeds evenals een vrouw vriendin van de jonge mensen, omdat die minder gereserveerd, meer tot daden geneigd zijn en haar met stoutmoedigheid bevelen'. Het is duidelijk dat Penta's handelen hiermee overeenstemt, zij stelt zich onstuimig op tegenover de fortuna. Geen mensenhulp, maar alle list van de hel zal zij in werking stellen om *het geval*, de fortuna, te beheersen en naar haar hand te zetten. Ook het volgende vers

Oft dwingen 't nóódlót óóck, indien er nóódlót is,

past in haar handelings-patroon van niets-ontziend Machiavellisme. God bestuurt het noodlot, dit is nauw verbonden met Zijn voorzienigheid. Maar Penta heeft Hem verlaten. Met Zijn tegenspeler, de satan, heeft zij een pact gesloten. Zij acht zich in staat Hem te tarten en de providentia te dwarsbomen: het noodlot zal zij dwingen, tenminste als er een noodlot bestaat! Maar de toeschouwer weet dat al haar pogen gedoemd is te mislukken.

60

Eén van de geneugten die men op de heksen-sabbat smaakte was de dans. Die gebeurde in tegenstelling tot de normale reidans met de gezichten naar buiten. Dat dit zo werd voorgesteld, zal wel in verband staan met het feit, dat allerlei rituelen bij tovenarij het tegengestelde waren van wat in het gewone leven gold. Iean Bodin maakt in zijn *De la Demonomanie des Sorciers*, Paris, 1581, een veronderstelling die m.i. niet het doel treft... *apres les reverences, qu'on fist vne danse en rond les faces tournees hors le rondeau, en sorte que les personnes ne se voyoyent pas en*

face, comme és danses ordinaires: à fin peut estre que les vns neussent loisir de remarquer si aisement, et recognoistre les autres pour accuser, s'ilz estoient pris par iustice (f° 82 v°).

70

In de context van de beschrijving van tovenarij en van de heksen-sabbat moet Jupijn wel geïdentificeerd worden met de opper-duivel, met de satan. De moeilijkheid zit in het bijv. nw. *verboôn*. Het Mnl. Wb. VIII, kol. 1486 kent *verbieden* in de betekenis van beletten, verhinderen. Er wordt een plaats gegeven die misschien ter zake is. Si (de kwade engelen) sijn in wille altoos wale die werelt altemale te

bedervene metten lieden, en dade dat hem verbieden die goede yngle (Lsp. I, 7, 69). De boze engelen zijn er steeds op uit de wereld en de mensen in het verderf te storten, maar dit wordt hun belet door de goede engelen als dienstknechten Gods. Dit geldt in het bijzonder voor de satan, die Gods plaats zou willen innemen. Hij wordt hierin echter belet, teruggewezen. Ondanks haar hubris is Penta zich bewust van de plaats die haar meester inneemt.

79

Uit de context blijkt dat hier sprake is van de onderwereld. Deze zou door *negen vloên* d.i. door negen rivieren, of stromen, of wateren omgeven zijn. Deze opvatting is in het geheel van voorstellingen niet afdoende te determineren. Hooft noemt nog de Cocytus (vs. 229) en de Styx (vs. 231). Dit zijn twee rivieren die dikwijls voorkomen als stromende in de Tartarus. Met de antieke literatuur als bron vermeldt Roscher in het *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*. In Verein mit vielen Fachgelehrten Herausgegeben von W.H. Roscher. Bnd. VI. Leipzig/Berlin, 1924-1937. i.v. Unterwelt in het geheel acht rivieren: Acheron, Alibas, Amelis, Eridanus, Cocytus, Lethe, Flegeton of Pyriflegeton, en Styx.

Men zou tot het aantal negen kunnen komen, als men het Acherusische Meer, waarin de Acheron uitmondt, erbij telt. Het is in ieder geval een feitelijk gegeven dat er negen wateren zijn. Maar nergens is er sprake van dat er *negen de onderwereld omsluitende vloên* zijn. Het is dus blijkbaar geen antieke veronderstelling. Ook is er bij de auteurs geen strakke eenheid in wat men zich denkt. Zo komt de Acheron niet voor in de *Ilias* - daar is de Styx de rivier - in de *Odyssee* wel, de Cocytus en de Pyriflegeton stromen er in uit. In Hesiodus' *Theogonie* (= ontstaan der goden) stroomt de Styx onder de aarde, door het donker van de nacht, als het tiende deel van het Okeanus-water, afgezonderd van de negen andere delen, die de Okeanus vormen. Hier zou een aanknopingspunt voor de *negen vloên* kunnen liggen. Het is heel goed mogelijk dat Hooft met de *negen vloên* de stromen van Okeanus heeft bedoeld, die de aarde en ook de onderwereld met negen kringen omsloten hield. Immers, de voorstelling werd geen geweld aangedaan, daar het voor Hooft een uitgemaakte zaak was dat de aarde rond was, en dat in de diepte daarvan zich de hel = onderwereld bevond. Een contaminatie van antieke en eigentijdse opvattingen die ongetwijfeld aanvaardbaar is. Daar komt nog iets bij; ook de renaissancistische mythografen stond geen ander materiaal ter beschikking dan dat der moderne onderzoekers, vaak was het zelfs minder volledig. In Boccaccio's *La Geneologia degli Dei de Gentili*. In Venetia, Appresso Fabio, & Agostino Zoppini, Fratelli, 1581 vinden wij geen spoor van negen rivieren in de Tartarus. Hij noemt de Styx en de Acheron. Het is de vraag of Hooft de negen bovengenoemde wateren heeft gekend, daar ze uit zeer verschillende bronnen bijeengegaard moesten worden.

85

Het drietal boze geesten dat Penta oproept, komt uit de onderwereld.

Ze krijgen de namen van antieke godheden en beruchte figuren, die volgens de christelijke leer alle demonen waren geworden. Voor Hoofts tijd waren zij echte duivels, genii van het kwade, met wie Penta te rade gaat. De machtigste van hen is Hecate, vereenzelvigd met Proserpina, de Latijnse versie van Persefone, gemalin van de god van de onderwereld Pluto, de Griekse Hades. Met Pluto heerst zij over het rijk der schimmen. Misschien is zij oorspronkelijk een weggodin geweest, die plotseling in vreselijke gestalte aan reizigers verschijnt en vooral aan driesprongen wordt vereerd. Zij wordt vaak afgebeeld met drie koppen, misschien dat dit samenhangt met haar vereenzelviging met Artemis (jachtgodin) en Selene (maangodin). In de *Geeraerd van Velsen* laat Hooft Timon de driekoppige Hecate aanroepen.

Ook de geesten op de kerkhoven drijft zij naar haar wil. Zij wordt met haar gemaal Pluto voorgesteld als meedogenloos, hard en streng. Haar attributen - scepter en kroon - zijn vaalgrijs als de dood. Zij, de heerseres, is geneigd alles op te lossen met gewelddadigheid, maar zij legt zich neer bij het voorstel dat Medea doet en dat door Circe wordt aangeprezen. Als demonen en in de antieke mythologische voorstellingen zijn deze twee aan haar ondergeschikt. Zij zijn de grootste tovenaressen in de oudheid en als zodanig in het heir der kwade geesten opgenomen. Medea's naam is voor altijd verbonden met die van Jason. Deze was opgevoed door de centaur Cheiron. Toen hij in zijn land Iolkus terugkeerde, had zijn oom Pelias zich van de troon meester gemaakt. Deze wilde die wel aan hem afstaan, als hij uit het land Colchis het gulden vlies haalde. Jason liet de Argo bouwen, verzamelde de beroemdste helden van zijn tijd en bereikte veilig het rijk van koning Aëtes, Colchis. Dank zij Medea, die liefde voor Jason opvatte, wist hij het gulden vlies te bemachtigen. Maar in Iolkus teruggekomen, werd hij geconfronteerd met de weigering van Pelias om zijn belofte in te lossen. Medea nam wraak. Zij wist de dochters van de ouder wordende vorst ertoe te brengen hem te doden, in stukken te snijden en te koken op haar voorspelling dat zij hun vader verjongd uit de ketel zouden zien stijgen. De verjonging bleef uit en Jason en Medea met hun kinderen moesten voor de dreigementen van Pelias' zoon Akastus vluchten. Ze vonden een toeverlaat in Corinthe. Daar echter werd Jason verliefd op de dochter van koning Creon, Creusa, zo tenminste luidt haar naam in Seneca's *Medea*, volgens een andere traditie heet zij Glauke. Creon wenst het vertrek van Medea uit zijn land. Ook door Jason in de steek gelaten zint zij op wraak. Aan Creusa stuurt zij een hoofdsieraad en bruiloftskleed, waardoor deze verteerd wordt door een inwendig vuur, als zij er zich mee tooit. Als Creon haar te hulp komt, ondergaat hij hetzelfde lot. Om Jason te treffen doodt zij zijn, tevens haar eigen, kinderen, en verdwijnt door de lucht. Zij is vaak het onderwerp voor een tragedie geweest. De treurspelen van Euripides, van Seneca en van Racine zijn wel de beroemdste. Bij Euripides is zij geheel de bedrogen en verlaten vrouw die in waanzinnige haat wraak neemt. Haar tovenarijen zijn volkomen op de achtergrond geraakt. Dat is niet het geval bij Seneca, die juist de nadruk op haar toverkrachten legt. Hooft heeft hiervan voor de tekening van Penta en voor haar machinaties gebruik gemaakt. Circe is in de Griekse mythologie de dochter van Helios en Perse, en zuster van Aëtes. Zij leefde op het eiland Aiaia en bracht de tijd door met weven en zingen. Zij had een grote kennis van de werking van kruiden en sappen. Zij ontleende hieraan de mogelijkheid om mensen die op haar kust landden, in dieren te veranderen. Volgens de *Odysee* X, 135 e. vlgg. werden Odysseus' makkers in zwijnen getransformeerd, maar er bestond ook een traditie - op vazen afgebeeld sedert de zesde eeuw v. Chr. - waarin zij in allerlei diergestalten - os, ezel, zwijn, ram - omgetoverd werden. In de zestiende eeuw kende men ook deze traditie en Hooft verwijst er in vs. 128 naar.

Tovenaars en tovenaressen - reële en vermeende - maakten in de renaissance overvloedig gebruik van drankjes en vergiften, evenals Circe. Zij sprak tot de verbeelding van Hoofts tijdgenoten.

De Penta-scène in het eerste bedrijf van de *Baeto* moeten wij opvatten als de raadpleging van een tovenares met demonen in een klassieke travestie.

142-154

Heel deze passage toont de verdorvenheid van Penta. Veinzerij toch was één van de eigenschappen die de moraal-code van de renaissance zonder voorbehoud afwees. Oprechtheid, integriteit werden hoog aangeslagen. Montaigne zegt

hypocrisie in het bijzonder te haten en ‘van alle ondeugden vind ik er geen enkele die zozeer van lafheid en laagheid van gemoed getuigt. Het spreekt van een blode en slaafse aard zich te vermommen en te verbergen onder een masker en zich niet te tonen zoals men is... Een edelmoedig hart moet zijn gedachten niet terughouden. Het wil zich laten zien tot in het binnenste. Alles is er goed, of tenminste alles is er humaan. Aristoteles is van mening dat het tot de grootmoedigheid behoort openlijk te haten en lief te hebben, te oordelen en te spreken met alle vrijheid. Apollonius zei dat het aan slaven stond te liegen en aan vrijen de waarheid te spreken. Dit laatste is het eerste en grondleggende deel van de deugd. En wat de vorst betreft, hij moet menselijkheid, waarheid, rechtschapenheid, gematigheid, en vóór alles gerechtigheid uitstralen: zeldzame karaktertrekken, onbekend en verbannen’, zo concludeert Montaigne. Met instemming haalt hij een dictum van Cicero aan uit diens rede *Pro Ligario* ‘*Nihil est tam populare quam bonitas*: Niets is zo algemeen geliefd als de goedheid’. (*Essais*, II, XVII, *De la Praesumption*. Ed Garnier, pag. 366-367). Goedheid functioneert hier in een andere sfeer dan het woord gemeenlijk bij ons doet. Vondel laat in de *Gysbrecht van Aemstel* Badeloch zeggen: Mijn goede vrome man... (vs. 856). Elders wordt van hem gezegd dat hij *eenvoudig* is. Goed en eenvoudig zijn hier begrippen die allereerst te maken hebben met gerechtigheid, met oprechtheid, met eerlijkheid, ze staan lijnrecht tevenover arglistigheid en veinzerij. In Hoofts *Geeraerd van Velsen* zijn Eendracht, Trouw en Onnooselheyt tegenspelers van Twist, Geweldt en Bedroch. Penta's handelen nu ligt geheel binnen de sfeer van geveinsdheid, van bedrog, van geweld. Dat waren juist de eigenschappen die het Machiavellisme de vorst voorschreef om succesvol te zijn. ‘Moet de vorst zijn woord houden? Neen, zo luidt het antwoord, indien dat schadelijk voor hem zou zijn, hoeft hij dat niet te doen. Hij moet de vos gelijk zijn, maar hij moet zijn sluwheid vermommen en de kunst bezitten te simuleren en te veinzen. Men kan op twee manieren strijden, of met de wetten, of met geweld. De eerste wijze is eigen aan de mensen, de tweede aan de dieren. De vorst moet beide weten aan te wenden, hij moet en als dier en als mens handelen. Hij moet tegelijkertijd vos en leeuw zijn, want als hij slechts leeuw is, zal hij de gespannen strikken niet opmerken. Als hij alleen vos is, kan hij zich niet tegen de wolven verdedigen. Om de vallen te ontgaan moet de vorst vos zijn en om de wolven schrik aan te jagen moet hij leeuw zijn’. Welnu, het zal duidelijk zijn dat Penta's handelen geheel op deze gedachtengang geënt is (Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, cap. XVIII, *In che modo e' principi abbino a mantenere la fede*, d.i. Op welke wijze de vorsten hun woord moeten houden).

189

Prometheus (= die vooruit denkt) en Epimetheus (= die achterna denkt) waren zonen van de Titaan Japethus. Prometheus stal het vuur uit de hemel en bracht het aan de mensen. Zeus was hierover hevig vertoorn, maar ontnam het hun niet. Omdat hij vreesde dat ze overmoedig zouden worden, liet hij door Hefaistus (Vulcanus) een jonge vrouw vormen, die de goden met allerlei verleidelijke gaven uitrustte, Pandora, de albegiftigde. Epimetheus nam haar bij zich, hoewel Prometheus hem gewaarschuwd had voor geschenken van Zeus. Pandora had een bus bij zich en nieuwsgierig als zij

was, opende zij die. Alle onheilen die erin zaten: ziekte, zorgen, oorlog, moeiten verspreidden zich over de aarde. Prometheus werd gestraft. Hij werd aan de rotsen in de Kaukasus vastgeklonken. Elke dag kwam een gier zijn lever uitpikken, die steeds weer aangroeide. Tenslotte bevrijdde Hercules hem met toestemming van Zeus door de gier te doden. Prometheus gold als de schepper van de menselijke cultuur: hij leerde de woningbouw, de omgang met

huisdieren, de heelkunst en het verklaren van tekenen. Hooft laat Medea zeggen dat zij het vuur, verborgen in het bruidskleed van Creüsa, van Prometheus heeft gekregen. Dit trekje is een ontlening aan Seneca's *Medea*. Heel anders dan Euripides, die zijn Medea in enkele zinnen laat verklaren hoe zij Creüsa wil doden, laat Seneca haar in een lange toverscène (vs. 740-844) de gehele onderwereld en tal van geesten en machten aanroepen om Hecate te bewegen het voor Creüsa bestemde kleed te doordringen met het vuur dat zij eens van Prometheus heeft ontvangen:

Gij, doordring nu het kleed van Creüsa,
Opdat de kruipende vlam, zodra zij dat
Zal hebben aangetrokken, tot in het
Binnenste van het merg brandt.
Het vuur in het gele goud opgesloten
Is onzichtbaar verborgen, dat wie boet
Voor de diefstal uit de hemel met steeds
Aangroeiende lever, Prometheus, mij heeft
Gegeven en mij heeft geleerd met een kunst-
Greep de krachten ervan te verbergen. (vs. 817-824a)

Prometheus is het onderwerp van een tragedie van Aeschylus: *Prometheus geketend* (deel van een trilogie, de andere delen zijn verloren gegaan). Goethe schreef een *Prometheus* en Shelley een *Prometheus unbound*.

220

Kronos, de jongste der Titanen, verminkte op instigatie van zijn moeder Gaia zijn vader Ouranos op vreselijke wijze en ontnam hem de heerschappij. Uit het neerdruppelende bloed kwamen o.a. de Erinyen, Latijnse Furiën, razer(n)ijen, wraakgodinnen voort. Zij verbleven in de onderwereld, maar kwamen vaak naar boven om ernstige misdrijven die tegen de meest elementaire beginselen van het recht indruisten, te straffen. Hun namen waren Megaera, Tisifone en Alecto. Zij waren gevreesd en gehaat, eufemistisch werden zij Eumenides (de welwillenden) genoemd. Aeschylus schreef een tragedie die *Eumenides* heette. Deze was het derde deel van een trilogie, de *Oresteia*. De eerste twee stukken waren *Agamemnon* en *Choëforoe*. Een beroemde sagenkring om de Tantaliden vond hierin zijn oplossing. Orestes, zoon van Agamemnon en Clytaemnestra, doodde zijn moeder wegens haar overspel met Aegisthus, deze had bovendien zijn vader van het leven beroofd.

Orestes werd door de razerijen vervolgd, daar hij een onnatuurlijk vergrijp had begaan. Tenslotte wordt hij door Apollo, op voorspraak van Athene, gezuiverd. Behalve Aeschylus hebben ook Sofocles en Euripides deze stof in treurspelen verwerkt: Sofocles in *Electra*, Euripides in *Ifigeneia in Aulis*, *Ifigeneia in Tauris* en *Orestes*. Bij de laatste worden de wraakgodinnen geheel in psychologische zin geïnterpreteerd. Seneca's *Agamemnon* en *Thyestes* vinden hun oorsprong eveneens in de lotgevallen der Tantaliden. Later schrijft Racine een *Iphigénie*, een tragedie die in Aulis speelt, en Goethe een *Iphigenie auf Tauris*.

Volgens Boccaccio (*La Geneologia degli Dei de Gentili*. In Venetia, Appresso Fabio, & Agostino Zoppini, Fratelli. 1581) zouden de Furiën dochters zijn van

Acheron en de Nacht; Vergilius (*Aeneis* VII, 331) spreekt over één der Furiën als *virgo sata Nocte*, d.i. maagd geboren uit de Nacht. Alecto is de eerste dochter,

Tisiphone de tweede, en Megaera de derde. Alecto wordt ongetwijfeld als de grootste der wraakgodinnen gezien. Hoofts voorstelling berust wel op Vergilius, *Aeneis*, VII, 323 e. vlgg. Juno wil Aeneas en de zijnen vernietigen en zendt daarvoor Alecto af om Trojanen en Rutuliërs tegen elkaar op te zetten.

Nadat zij dit gezegd had, bereikte zij de aarde, angstaanjagend,
 Roept de rouw teweegbrengende Alecto weg van de verblijfplaats der gruwelijke godinnen
 Op uit de helse duisternissen, wie droeve oorlogen
 Toorn en valstrikken, en euvele misdaden geliefd zijn.
 Vader Pluto zelfs haat haar, en de zusters in de onderwereld.
 Gruwen van het monster, in zoveel gestalten verandert zij zich,
 Zo wreed is haar gelaat, met zoveel slangen zet zij, afzichtelijk, haar haren overeind. (vs.
 323-329)

Het feit dat zelfs Tisifone en Megaera haar verafschuwen wijst er wel op, dat Alecto de grootste der razernijen is. Wanneer de Rutuliër Turnus - zij kwam bij hem in de gedaante van een oude waarzegster - haar bespot, toont zij zich in haar ware aard. Hoofts *De blicken openspalckt* loopt evenwijdig met *tantaque se facies aperit*, door Vondel vertaald als: en zulck een paer blicken spalckte ze op... Als wij Hoofts vrije wijze van vertalen - hij toont die b.v. in zijn gedeeltelijke overzetting van Juvenalis' *Tiende satire* - in aanmerking nemen, dan kon vs. 221 *Wanneer zy wraack, en móórdt, en woede wreedtheid brult*, wel eens niet ver aflaggen van Vergilius *Aeneis* VII, vs. 326 *iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi*.

227

Deianira was de dochter van koning Oineus van Aetolië. Hercules wenste haar tot vrouw, maar moest eerst een stroomgod Acheloüs die zich in allerlei gestalten aan de verschrikte Deianira vertoonde, overwinnen. Lange tijd bleef Hercules aan het hof van zijn schoonvader, maar tenslotte trok hij weg met zijn jonge vrouw. Zij kwamen aan een brede, sterk gezwollen rivier, waar de centaur Nessus de reizigers op zijn rug overzette. Dat zou hij ook Deianira doen, maar toen Hercules zag dat Nessus haar trachtte te ontvoeren, schoot hij hem neer met één van zijn vergiftige pijlen. Nessus gaf stervende iets van zijn bloed, waarin het vergif was opgenomen, aan Deianira als een tovermiddel tegen eventuele ontrouw van Hercules. Deze besloot eindelijk met Eurytos, die in Oechalië op Euboea regeerde en die hem bedrogen had, af te rekenen. Hij verwoestte het land en versloeg Eurytos. Iole, diens dochter, nam hij mee. Hij zond haar vooruit naar Trachis. Toen Deianira zag hoe mooi Iole was, werd zij bang dat zij de eerste plaats in Hercules' hart zou verliezen. Zij bestreek een mantel aan de binnenkant met het bloed van Nessus en zond het kledingstuk aan Hercules. Deze sloeg het om zijn schouders, maar het vergif drong ontstuitbaar zijn ledematen binnen en hij leed hevige pijnen. Hij liet zich overbrengen naar Trachis. Deianira had zich daar van het leven beroofd, zodra zij hoorde wat zij veroorzaakt had. Toen Hercules hoorde van het bloed van Nessus, wist hij dat zijn einde was gekomen. Een orakel had hem voorspeld, dat een dode hem van het leven zou beroven. Hij verzocht hem naar het Oeta-gebergte te voeren, waar hij een brandstapel oprichtte; de voorbijgangers vroeg hij die aan te steken. Ten slotte bewees Philoctetes, koning

van die streek hem deze vriendendienst. Als beloning ontving hij Hercules' boog en pijlen.

Seneca behandelde deze stof in zijn *Hercules Oetaeus*. Hercules wordt ons hierin getekend als de stoïsche wijze, als de deugdzame held die het onrecht straft, en de aarde bevrijdt van monsters en tirannen.

245

Feest is ontleend aan het oud-Frans: *feste*, modern-Frans *fête*, een vrouwelijk woord. Wellicht is het neutrum toe te schrijven aan het Latijnse *festum*. Zie: W.N.T. III, 2 & 3, kol. 4400 en N. van Wijk, *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage, 1929 pag. 162 en het *Supplement* hierop door C.B. van Haeringen, (1936) i.v. beest, pag. 14. Hooft gebruikt *feest* hier als een vrouwelijk woord en schrijft *die feest* (= dat feest).

255

De inhoud van deze Rei van Joffren is een zeer afgewogen geheel. De Rei is alleen op de hoogte van wat er officieel bekend is en dat is dat het *verbondt/Der nieuwe vrundschap* (vs. 210b-211a) zal bekrachtigd worden en dat 's avonds tot bezegeling van de goede verstandhouding een banket zal worden gehouden (vs. 242-244). Natuurlijk is zij niet aanwezig bij Penta's machinaties (vs. 47). Vandaar dat de Rei kan beginnen met de schildering van een zonniger toekomst en er ook mee kan eindigen. Daartussen geeft zij een terugblik op de toestand ervoor met de gevaren die daarin lagen opgesloten met als hoofdthema's de kortstondigheid van het leven van de mens, zijn onbegrensde en onevenwichtige begeerte de tegenstander te treffen, de invloed van de fortuin, en zijn kwetsbaarheid. De Rei kon zonder enig bij-oogmerk constateren wat er gebeurd zou zijn als de vrede niet gesloten was. Voor de toeschouwer echter die wel Penta's te rade gaan met de helse demonen heeft aanschouwd, krijgen deze overwegingen er een extra-demensie bij. Hij brengt ze ook en vooral in verband met wat er in de toekomst zal gebeuren. Voor hem speelt zich alles af op twee niveaus, op het niveau van de Rei en op dat waartoe zijn kennis hem in staat stelt. Hierin, in deze dubbele betrokkenheid, ligt het raffinement van deze Rei. Tevens is dat aanwezig in Hoofts meesterlijke verwerking van de thema's, of als men wil, van het thema, dat van 's mensen nietigheid in verhoudig tot zijn begeerten. Moraal-filosofische stof met een zeer lange traditie, maar in strekking reëel voor Hoofts tijd en voor alle tijden, materiaal van berustend-pessimistische aard. Allerst het korte leven.

In Boek I van Cicero's *Tusculanae Disputationes* wordt de vraag behandeld, of de dood een kwaad is. Neen, meent Cicero, de ziel is onsterfelijk en de dood betekent een vertrek, een bevrijding. Het ogenblik van de dood is onvermijdelijk, en komt snel, hetzij je het wilt tegenhouden, hetzij je het wilt verhaasten, *volat enim aetas*, want het leven vliegt voorbij (I, XXXI, 76). Het is ook de teneur van vele werken van Seneca. Het gaat er niet om of men vroeger of later sterft, maar of men goed of

slecht sterft. Goed sterven wil zeggen ontkomen aan het gevaar van slecht te leven (Brieven LXX, I, 6). Zijn verhoog *De brevitae vitae* (over de korthed van het leven) ligt geheel in deze lijn. Gelijksoortige opvattingen verkondigt Marcus Aurelius, keizer van 161-180 in zijn *Gedachten voor mijzelf*, een verzameling aforismen, korte en lange, over twaalf boeken verdeeld. In boek II, XVII lezen wij: 'de tijd van het menselijk leven: een stip; 's mensen substantie: vloeiend; zijn gewaarwordingen: onbepaald; het gehele samenstel van zijn lichaam gemakkelijk uiteenvallend; zijn ziel: een maalstroom; zijn lot: moeilijk te voorspellen; zijn faam: iets vaags. Kortom, zijn lichaam is als stromend water, zijn ziel een droom, een rook'. Marcus Aurelius' pessimistische visie lost zich op in een filosofische levenshouding die strenge regels voor zichzelf te stellen eist. Hierin ligt de zin van het menselijk bestaan

en zijn enige toevluchtsoord. Voor Augustinus is het leven een *cursus ad mortem* (*De Civ. Dei*, XIII, X, een tocht naar de dood, een tocht waarin het niemand is toegestaan, of een korte pauze te nemen, of de geringste vermindering van vaart. Allen worden wij gelijkmatig voortgedreven, met geen verschil in tempo. Petrarca schrijft in zijn *Triumphus Temporis*- hijzelf geeft de titel in het Latijn - een strofe die in vertaling luidt:

Wat is het leven van een sterveling meer dan een dag?
Somber en kort en koud en vol verdrietelijkheden,
Dat schoon kan schijnen, maar niets waard is.

De tijd breekt alle dingen af, alle grootheid gaat voorbij, aan alle praal komt een einde. Wat een dwaasheid, peinst Hooft, dit puntje, dit ogenblik, dit niets te vullen met het geweld van wapenen en de drift tot vernietiging.

De macht van de fortuna vormt de overgang naar het tweede aspect van de mens, zijn zwakheid, de tweelingzuster van de kortstondigheid van zijn bestaan. De fortuna staat in niemands dienst, eerloos loopt zij over, zoals Hooft het uitdrukt. Over de fortuna is in de renaissance veel geschreven. Ik citeer hier in vertaling een passus uit één van de *Essais* (I, XLVII, Ed. M. Rat (Garnier), I, bldz. 318), die gelijksoortige gedachten verraadt '...Aldus zijn wij gewend terecht te zeggen dat de gebeurtenissen en hun afloop voor het grootste deel van de fortuna afhangen, in het bijzonder in de oorlog. De fortuna wil zich niet schikken naar en onderwerpen aan onze rede en wijsheid, zoals deze verzen zeggen:

Slecht overwogen plannen worden beloofd, de wijsheid is een bedriegster,
Noch onderzoekt de fortuna de motieven en volgt die het verdient.
Maar zij beweegt zich van deze naar gene zonder enig onderscheid.
(Manil. IV, 95).

De mens is een zwak schepsel, aardse schoonheid behoedt hem niet'. Montaigne is er in zijn *Apologie de Raimond Sebond* op uit zijn prerogatieven te betwisten en te kleineren: Wat de kracht betreft: 'is er een schepsel op aarde, dat aan zoveel schadelijke invloeden bloot staat als de mens? Er is helemaal niet een walvis, een olifant, of een krokodil, noch enig ander soortgelijk dier, nodig om hem dat te doen beseffen. Eén van hen is in staat een groot aantal mensen tegelijk te vernietigen. De luizen zijn toereikend geweest om aan de dictatuur van Sylla een einde te maken; het hart van een groot en triumferend keizer is het ontbijt van een wormpje' (*Essais*, II, XII, Ed. M. Rat (Garnier), bldz. 144). In zijn *Essai Que le goust des biens et des maux depend en bonne partie de l'opinion que nous en avons* bespreekt Montaigne o.a. het doodsbesef. 'Wie weet niet dat die dood die sommigen vreselijk, ja, het allervreselijkst noemen, voor anderen de enige haven is om de pijnigingen van dit leven te ontgaan? Het hoogste goed dat de natuur schenkt? De enige bescherming van onze vrijheid? Het algemene snel werkende middel tegen onze kwalen? En terwijl sommigen de dood bevend en beangst afwachten, verdragen anderen hem gemakkelijker dan het leven.

Ach dood, dat gij de lafaards niet aan het leven mocht onttrekken,
Maar dat moed alleen u zou kunnen geven. (Lucanus, *Pharsalia* IV, 580)

Laten wij echter die glorieuze heldhaftigheden voor wat ze zijn. Theodorus antwoordde Lysimachus, die hem dreigde te doden: ‘Je zult iets groots verrichten door te stijgen tot de kracht van een Spaanse vlieg’ (*Essais*, I, ^{xiv}, Ed. M. Rat (Garnier), bldz. 48), Ik ben geneigd bij vs. 348-350 aan directe ontlening te denken, evenals bij vs. 356-357. Voor de laatste kunnen wij terecht in het *Essai* Des menteurs. Montaigne klaagt over zijn slecht geheugen. Dat hij veel vergeet komt door een natuurlijk gemis, er schuilt geen boosaardigheid achter. Er zijn echter ook voordelen. In de eerste plaats wordt zijn ambitieusheid - voor welke ondeugd hij gevoelt aanleg te hebben - binnen de perken gehouden. Dan, hij babbelt niet, zoals zovelen doen, die een goed verhaal verstikken in bijzonderheden die niet ter zake zijn. ‘Ten tweede - zo gaat hij verder - ik herinner mij minder de beledigingen mij aangedaan, zoals iemand in de oudheid zei. (Waarschijnlijk Cicero in de rede *Pro Ligario* 12.35). Ligarius was als quaestor tegen Caesar geweest. “Maar, zegt Cicero, ik herinner er mij weinig van, ik hoop, dat ook gij, die niets pleegt te vergeten dan beledigingen...” Ik zou een souffleur nodig hebben, evenals Darius, om niet de belediging die hij van de Atheners had ontvangen te vergeten, een page elke keer als hij aan tafel ging zich driemaal in het oor liet herhalen: “Sire, herinner u de Atheners!” ...’ (*Essais*, I, IX, Ed. M. Rat (Garnier), bldz. 32).

383 e. vlgg.

Hoofst geeft hier feitelijk de renaissance-definitie van schoonheid. Leon Battista Alberti (1404-1472), de uomo universale, de meest veelzijdige mens van de renaissance, hèt ideaal van deze periode, omschreef op grond van Vitruvius' inzichten schoonheid als de harmonie en overeenstemming van alle delen zodanig dat niets kon worden toegevoegd of weggenomen zonder schade aan het geheel toe te brengen (zie hiervoor Rudolf Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*. London, 1967. pag. 7 en 33). Hij relateerde deze opvatting aan de harmonische bouw van het menselijk lichaam, waarin het hoofd, het been, of welk deel ge maar wilt corresponderen met de overige leden (Wittkower, pag. 7). Ook hierin was Vitruvius zijn leermeester die het menselijk lichaam geplaatst had in de cirkel en het vierkant (de meest volmaakte vormen in de natuur) en hieruit zijn architectonische verhoudingen had geabstraheerd. De gedachte dat de mens de maat aller dingen was, ging een grote toekomst tegemoet. Galenus (130-203), na Hippocrates de grootste medicus in de oudheid, stelt in zijn fysiologische en anatomische werken dat de organen zo goed zijn geconstrueerd en zo uitnemend zijn gebonden aan hun functies, dat het onmogelijk is enige verbetering daarin te veronderstellen. Hij zoekt, het Aristotelische principe dat de natuur niets tevergeefs maakt volgend, de vorm en structuur van alle organen te verdedigen in relatie met de functie waarvoor zij volgens zijn mening bestemd zijn. Het gaat Galenus niet om de anatomie en de fysiologie als zodanig, maar hij maakt de gegevens dienstbaar aan zijn doctrine de bemoeiingen van God met de mens te demonstreren. Zijn leer was deterministisch in die zin dat alles was vastgesteld door een wijze, voorzienige Schepper, een weerspiegeling van Zijn eigen volmaaktheid. Deze kon nagespoord worden in het menselijk lichaam, en Galenus meent dat de kennis van de functies der organen duidelijker de godheid

openbaart dan enig heilig mysterie. Het is begrijpelijk dat deze visie bij het christendom aansloeg, de mens immers was naar Zijn beeld en gelijkenis geschapen (Gen. 1:26). Naast de openbaring werd het boek der natuur het substantiële bewijs voor Gods bestaan en voor Zijn grootheid. Het gegeven van de voortreffelijke fabricatio hominis ontbrak dan ook niet in Lactantius *De Opificio Dei* (Over het werk Gods) en zelfs in de volledige titel werd daarop ingespeeld, want

die luidt *De Opificio Dei seu formatione hominis*. Hij zegt het zo: Indien iets verwisseld wordt, moet niets meer belemmerend voor het nut en niets lelijkers om te zien geacht worden. Lactantius' werken werden in de zestiende eeuw èn als opera omnia, èn afzonderlijk herhaaldelijk uitgegeven (de verzamelde werken tussen 1465 en 1594 veertig maal. Zie Lionella Sozzi, *La 'Dignitas Hominis' dans la littérature française de la Renaissance in Humanism in France at the end of the Middle Ages and in the early Renaissance*. Ed. A.H.T. Levi, Manchester/New York, 1970, pag. 194). Castiglione laat in zijn *Il Cortegiano* (De Hoveling) Pietro Bembo de lof zingen van de fabricatio mundi et hominis van het oogpunt van de schoonheid uit. Uiterlijke schoonheid is het teken van innerlijke goedheid, goed en schoon zijn nauw verbonden. 'Als gij alle dingen beschouwt, zult ge steeds vinden, dat die welke goed en nuttig zijn, ook de bekoorlijkheid van de schoonheid bezitten. Bekijk de staat van die grote machinerie van het heelal, die voor het heil en het behoud van ieder ding door God is geschapen. De ronde hemel, versierd met zoveel goddelijke lichten, en in het middelpunt de aarde omgeven door de elementen, die door zijn eigen gewicht wordt gedragen: de zon die rondgaande alles verlicht, in de winter het laagste teken nadert en vervolgens geleidelijk opstijgt naar het andere deel; de maan die haar licht ontleent, alnaar zij hem nadert of zich van hem verwijdert; en de andere vijf planeten, die op verschillende wijze diezelfde baan beschrijven. Deze dingen hebben in zich zoveel kracht door het verband van een orde die zo dwingend gegrondvest is, dat zij, wanneer er een puntje van werd veranderd, niet konden samenhangen en de wereld zou te gronde gaan. Zij toch hebben zoveel schoonheden en bekoorlijkheid, dat de menselijke geest zich niet iets schoners kan voorstellen. Denk nu aan de gestalte van de mens, die men een kleine wereld kan noemen, waarin men ieder deel van het lichaam ziet geschapen noodzakelijkerwijs door kunst, niet door het toeval, en dan de gehele gedaante is op zijn allerschoonst, zodat men moeilijk zou kunnen uitmaken, wat alle lichaamsdelen, zoals de ogen, de neus, de mond, de oren, de armen, de borst en zo de andere delen meer geven, óf nut óf bekoorlijkheid aan het gelaat en aan de rest van het lichaam'.) *Il libro del Cortegiano* (Ed. M. Scherillo, Milano, 1928, IV, § 58, 420-421.) Montaigne wijst de atheïsten en critici die op grond van de rede de hel en de toekomstige straffen verwerpen, af. Wanneer zij voor de dood staan, vallen zij terug tot het geloof, vaak vermengd met het meest extreme bijgeloof. Hij erkent slechts één fundament voor de religieuze levenshouding: de autoriteit van God en Zijn genade. Maar ons hart en onze ziel, gestuurd op deze wijze, wenden ten dienste van hun doeleinden onze andere mogelijkheden, al naar zij daartoe kunnen bijdragen, aan. En zo introduceert ook Montaigne het heelal als een grote machine die wel enkele kenmerken van haar Schepper heeft ingedrukt gekregen. Kenmerken die voor de mens zintuiglijk waarneembaar zijn en de grootheid Gods openbaren: 'Want deze wereld is een zeer heilige tempel, waarin de mens is binnengeleid om er beelden te beschouwen, niet gevormd door sterfelijke hand, maar die welke de goddelijke geest waarneembaar heeft gemaakt: de zon, de sterren, de wateren, en de aarde om ze ons verstaanbaar voor te stellen. Paulus heeft het zó gezegd: Want Zijne onzienlijke dingen worden, van de schepping der wereld aan, uit de schepselen verstaan en doorzien, beide Zijne eeuwige kracht en Goddelijkheid'. (Rom. 1:20. *Essais*, II, XII, Ed. M. Rat (Garnier), pag. 125-126).

Michels (L.C. Michels, *Filologische Opstellen II, Stoffen uit de 16de en 17de eeuw*. Zwolle, 1958) heeft de bron aangewezen voor vers 406 in zijn artikel *Bij drie plaatsen uit Baeto* en daarvan deel 3: *Ajuin en look als godheden*. De vraag die Michels zich stelde

was: waarvandaan heeft Hooft deze constatering? Zijn antwoord luidde: zo goed als zeker ontleende de drost de plaats aan de 15de satire van Juvenalis, eventueel aan Plinius. De laatste had in zijn *Naturalis Historia* XIX, 101 geschreven: ‘De Egyptenaar heeft bij het zweren look en ajuin (ui) onder zijn goden’. Juvenalis - hij had een grote hekel aan de volken uit het nabije oosten, vooral aan de Egyptenaren - begint zijn 15de satire met een beschouwing over de goden van de laatsten. ‘Sommigen van hen aanbidden de krokodil, anderen de ibis verzadigd met slangen. Het gouden beeld van de heilige meerkat schittert daar waar de magische accoorden bij de buste van Memnon weerklinken, en waar het oude Thebe met zijn honderd poorten begraven ligt. Daar vereren gehele steden de katten, hier de vis uit de rivier, ginds de hond, niemand bekommert zich om Diana. Het is godslastering in look en ajuin de tanden schennend te zetten...’ Mijn vraag: wat deed men met dit gegeven? In welke context plaatste men het? In welke context plaatste Hooft het? De klassieke auteurs spotten met de verering van de Egyptenaar. Juvenalis noemt hem *demens*, waanzinnig (vs. 1). Cicero in zijn *Tusculanae Disputationes* V, 78 spreekt over *imbutae mentes pravus erroribus*, geesten doordrenkt met perverse dwalingen. De door Michels geciteerde C. de Cock van Kerckwyck in zijn *Pest-Basiliscus* ('s-Hertogenbosch, 1668) ziet er - geheel in overeenstemming met het christelijke interpretatie-systeem - het werk van de duivel in (pag. 162). Hooft kijkt er heel anders tegen aan. Hij juicht het niet toe, hij keurt het niet af, hij is niet begrijpend, zijn houding is een wetenschappelijke, zou men kunnen zeggen. Hij gebruikt de passus als een bewijs hoe diep het geloof aan godheden in de menselijke ziel gedrukt is. Zijn redenering loopt zó: uit de *fabricatio hominis* blijkt dat er een macht is die waakt over de mens. Dat is de godheid! Het menselijk verstand kan dit niet ontkennen, zijn hart - d.i. zijn emotionaliteit - getuigt er krachtig van, tenzij hij die stem het zwijgen zou willen opleggen en boosaardiger zou willen zijn dan hij kan, d.w.z. dan God hem geschapen heeft. Daarom zal het geloof aan een godheid nooit verdwijnen, want nog eer zullen *ajuin en lóók* als zodanig worden vereerd dan dat de goddelijke macht dood verklaard wordt. Dezelfde gedachte in hetzelfde verband spreekt ook Calvijn uit in zijn *Institutie* (cap. III, fol. 2 v°, vertaling door Car. Agricola, pred. te Rijnsburch, Leiden, 1602). Voor hem is *ajuin en lóóck als goden* blijkbaar zo absurd dat hij er geen toespeeling op maakt, beeldendienst was voor hem het criterium. Ziehier de plaats: ‘Daerom dewijl hy liever heeft hout ende steenen te dienen, dan geacht te worden gheenen God te hebben, soo ist vast dat dese indruckinge vande Godheyt seer crachtich is, de welke soo qualick can uyt des menschen herte uytgheschrappt worden, dattet lichter zy de ghesintheyt ende beweginghe der natuere te breken’... Calvijn en Hooft gebruiken dus het gegeven in gelijke zin.

413 e.vlgg.

De tegenstelling tussen innerlijk beleven van de religie en *pracht van staatlyckheden*, de luister van ceremoniën, heeft het christendom steeds vergezeld. Vele bewegingen in de middeleeuwse kerk, zoals de bedelorden, de heterodoxe secten als Albigenzen, Waldenzen, Lollards, Taborieten dankten er mede hun bestaan aan. Protest tegen een kerk als bevoorrechte corporatie, met haar weelde, hiërarchie, repressieve

autoriteit en de zonden van verwereldlijking (Heresy in the Middle Ages. Gordon Leff in *Dictionary of the History of Ideas*. Vol. II, pag. 418. New York, 1973). De hervorming verwierp de rooms-katholieke eredienst en keerde terug naar de bronnen van het geloof van eenvoud, naar de verkondiging van het Woord, zo althans meende men. Erasmus, al distancieerde hij zich van Luther, kante zich tegen het clericalisme, en was van oordeel dat Christus niet anders van

ons eist dan een zuiver en eenvoudig leven (*Opus Epist.* Ed. Allen, III, pag. 364). Mutianus Rufus - humanist, kanunnik van de Maria-kerk in Gotha, uit de kring van Reuchlin, maar geen medestander van de hervormers, overtuigd als hij was dat het ongeletterde volk niet in staat was over theologische subtiliteiten te oordelen - drukt wel zo ongeveer uit wat Hooft de priesteres Zeghemond laat zeggen. ‘Nieuwe kledingstukken, nieuwe ceremoniën worden ingevoerd, alsof God vereerd wordt door kleding en gewaden. In de koran leest men, “Wie tot de eeuwige God bidt en deugdzaam leeft, hij mag een jood, christen of saraceen zijn, hij ontvangt de genade van God en blijft behouden”. Daarom door een leven in rechtvaardigheid en niet door nieuwe gewaden wordt God gediend, want de enige waarachtige verering van God bestaat in het nalaten van kwaad. Hij is godsdienstig, hij leeft rechtschapen, hij is vroom, die een zuiver hart heeft. Al het andere is rook’ (L. W. Spitz, *The conflict of ideals in Mutianus Rufus. Journal of the Warburg and Courtauld Institute.* Vol. XVI, pag. 121-143).

443-444

Het bewijzen van weldaden en het straffen was een zaak die de vorst regardeerde. Machiavelli behandelt deze materie in hoofdstuk XIX van zijn *Il Principe* (De Vorst). Hoe men moet vermijden veracht en gehaat te zijn. Hij betoogt: ‘de vorst moet zich onthouden van alles wat hem gehaat of geminacht zou kunnen maken. Gehaat wordt hij door hebzuchtig te zijn en een aanslag te plegen op het bezit van zijn onderdanen en op de eer van hun vrouwen. Geminacht wordt hij door wispelturig, lichtzinnig, verwijfd, lafhartig en besluiteloos te schijnen. Zijn daden moeten bewondering wekken, ze moeten van moed getuigen, van wijsheid en standvastigheid. Zijn beslissingen in zaken die zijn onderdanen betreffen, moeten onherroepelijk zijn, en er mag geen ruimte zijn voor transigeren’. Zó zal een vorst geliefd zijn bij zijn onderdanen en hij heeft weinig te vrezen van samenzweringen. Machiavelli prijst de politieke organisatie van Frankrijk, waar het parlement, zonder enige consequentie voor het aanzien van de koning in staat is de groten in te tomen en het volk te beschermen. Deze regeling kan niet beter en wijzer zijn, en er bestaat geen belangrijker oorzaak voor de veiligheid van de koning en regering. Hieraan knoopt hij dan zijn opmerking: ‘...’t Geen allen Princen leerd, de uitdeling aller gunsten en genade aan zig te behouden, en aan de Magistraaten het bestel der straffe over te laten, mitsgader van alle andere zaken, die den Nyd onderworpen zyn’ *De Prins* van N. Machiavel... Alles in 't Nederduyts door Daniel Ghys. In 's-Gravenhage... 1705). In zijn *Essai Des Coches* gaat Montaigne uitvoerig in op het besteden van geld door vorsten. Zijn conclusie is: als de vrijgevigheid van een vorst geen maat kent, dan heb ik nog liever dat hij gierig is. Erop volgt: ‘De koninklijke macht lijkt het meest te bestaan in de uitoefening van het recht, en van alle facetten van het recht heeft dat facet het meest te maken met de koningen, dat met de mildheid gepaard gaat, want zij hebben het in het bijzonder voor hun taak gereserveerd, terwijl zij elke overige vorm van recht gaarne laten uitoefenen door de tussenkomst van anderen’ (*Essais*, III, VI, Ed. Maurice Rat, Classiques Garnier, pag. 131). Charron neemt de gedachte op en werkt die uit ‘...De vorst moet voor zichzelf houden het uitdelen van

beloningen en weldaden, zoals status, eerbewijzen, ambten, prebenden, voorrechten, jaargelden, vrijstellingen, immuniteiten, restituties, pardon en gunsten, en aan zijn functionarissen overlaten het vonnissen, opleggen van boeten, confiscaties, inbeslagnemingen, terechtstellingen en andere straffen' (*De la Sagesse*, III, Ed. Amsterdam, 1782 pag. 59). De woorden van Zeghemond liggen binnen de grenzen van deze voorschriften, maar er is een verschil. Bij Machiavelli,

Montaigne en Charron is er alleen sprake van functionarissen in het algemeen die belast worden met het realiseren van de minder respect en afhankelijkheid verschaffende uitingen van het gezag. Hooft laat Zeghemond verkondigen dat de onderpriesters deze taak toebedeeld hebben gekregen. De drost archaïseerde hier bewust en Tacitus bood hem het gegeven. In zijn korte monografie over de Germanen, de *Germania*, par. VII, geeft de Romeinse historicus enkele notities over de staatsvorm bij de door hem besproken volken. De koningen worden uit de adel gekozen, hun macht is niet onbeperkt. De aanvoerders geven leiding meer door hun voorbeeld dan door hun positie. Aan de uitoefening van de justitie wordt een goddelijke dimensie toegekend. Impliciet is de gedachte aanwezig dat daardoor de wereldlijke overheid hiervoor niet direct verantwoordelijk is, uitgesproken wordt dat niet. Zeghemond doet dat wel. Bovendien legt zij er de nadruk op, dat op deze wijze iedere bedreiging van de kant van de priesterschap voor het koningschap wordt voorkomen (vs. 445-446). De passus bij Tacitus: ‘Wyders, nocht straffen, nocht boeyen, nocht slaan ook, is iemandt anders dan den Priestren toegelaaten: niet als tot peene, nochte door bevel des Hooftmans, maar als oft de Godt zulx geboodt...’ Aan de gevaren voor het staatsbestel die men aan een priesterschap van mannen toekende, is ook Zeghemonds positie te danken. Zij spreekt dat zelf duidelijk uit (vs. 431-440). Blijkbaar interpreteerde Hooft hier eveneens. Tacitus toch contateerde alleen maar dat vrouwen in groot aanzien stonden bij de Germanen. ‘Jaa zy meinen ook, dat 'er yet heilighs en voorzienighs in is: en versmaaden haaren raadt, oft slaan haare antwoorden in den windt niet. Wy hebben onder den vergooden Vespasianus, gezien Velleda, lange, by veelen, gehouden voor een' godtlykheit. Maar ook ouwlinx hebben zij Aurinia, en veel' andere meer geviert, niet uit vlaayery, en als oft zy ze maakten tot Godinnen’ (*Germania*, par. VIII). De vertalingen zijn van Hooft.

451-452a

Volgens Euhemerus van Messene (340-260) waren de goden oorspronkelijk mensen en wel uitstekende mensen. Voor hem had reeds Prodicus van Chios (geb. 470 v. Chr.) verkondigd dat ‘de dingen die nuttig zijn voor het leven van mensen voor goden waren gehouden’ (overgeleverd door Cicero, *De Natura Deorum*, I, XLII, 118). Sextus Empiricus (*Adversus Mathematicos*, 18) deelt mee dat Prodicus gezegd had, dat de ouden de zon, de maan, rivieren en bronnen goden noemden wegens hun nut, zoals de Egyptenaren de Nijl. Daarom zag men het brood als Demeter, de wijn als Dionysus, het water als Poseidon, het vuur als Hephaestus. Cicero zegt, *De Natura Deorum*, I, XV, 38, dat Persaeus, een leerling van de stoïsche filosoof Zeno, de theorie had verkondigd, dat de uitvinders van nuttige dingen vergoddelijkt waren. De kern van Euhemerus' theorie was zijn these dat mensen, vooral koningen, als goden werden vereerd, òf omdat zij dapper waren, òf omdat zij aan de mensen wetten en zeden hadden gegeven en hun de korenbereiding hadden geleerd. Zo waren de goden dus van hun bovenzinnelijke oorsprong en bestaan beroofd. De christelijke apologeten knoopten aan bij deze kritiek. Natuurlijk verwierpen zij het gehele heidense godendom. Niet alleen dat de goden als mensen werden voorgesteld, neen, zij waren slechte mensen geweest, bedrivers van ontucht, bloedschenders, echtbrekers,

moordenaars. Venus was een lichte vrouw geweest. Hun weldaden waren geen weldaden, hun uitvindingen geen uitvindingen. Vaak werden ze na hun dood als goden aanbeden, hun graven waren tempels. Zo oordeelden de grote kerkvaders, Tertullianus, Lactantius, en evenzo de minder bekende en minder begaafde patres. Voor Augustinus waren de goden

demonen, en het heidense bijgeloof was door de maligni spiritus, de boze geesten, de mensen ingeprent om ze te misleiden en in het verderf te storten. Deze zienswijze had, gezien de enorme invloed van deze kerkvader, een grote toekomst, en werd de algemeen aanvaarde opvatting. De antieke goden zijn demonen, het was een standaard-mening van de theologen gedurende de renaissance. Hooft heeft de theorie ook in een sonnet verwoord.

In d'ouwde' eenvoudige tijdt voor duisend jaer verleden
 'T standttijdeloos geslacht, dat vander Aerden leeft,
 Met loffelijcken naem van goôn, vergolden heeft
 De geene die haer nut, of vreuchd, of vriendschap deden:
 Oock, die ontfangen macht bescheiden gaet besteden
 Aen onderdaenich volck, en d'harten t'samen weeft,
 Soo dat het min in noot, en min in voorspoedt sneeft,
 Verdient den hooghen naem van Aerdschen god met reden.

Het tweede kwatrijn is al duidelijk op de toer naar een liefdessonnet. Het is geschreven voor Christina van Erp, 2 Januario Maendach 1610. Hooft volgt dus niet de christelijke apologetiek in haar veroordeling van de heidense goden als tegennatuurlijke boze machten. Als christen moet hij natuurlijk doordrongen zijn van de futiliteit van een heidense godenwereld, maar hij geeft er een gunstige wending aan door de Germanen een godheid te laten vereren - de *Gódin des vuurs* (vs. 485) - als symbool van iets dat tot nut strekte van de mens, bovendien werd in de renaissance het vuur als het meest etherische en subtiele element vaak met de geest in verband gebracht. Men zou een zekere parallellie met de God der christenen kunnen trekken in zoverre Deze de mens had geschapen naar zijn beeld en gelijkenis, waaruit wel volgt dat Hij diens lot bewaakte. Weliswaar bleek die mens zijn Schepper onwaardig, maar ook daarin werd voorzien door een mogelijkheid tot verzoening door de komst van de Gods zoon, de Christus. De goedheid was één van de belangrijkste attributen van de christelijke God, en Zeghemond begint haar monoloog met erop te wijzen dat *yet Goeds* (vs. 381) acht slaat op *'t sterffelyck geslacht* (vs. 382). Zo wordt deze Germaanse eredienst toch opgenomen in een hogere vorm van godsdienst. De bonitas (= goedheid) van God is daarvoor het bindende element. Wat Hooft in zijn *Baeto* beoogt, de idealisering van de Baethauwers, de voorouders van de Hollanders, wordt dus mede gediend door hun godsverering voor te stellen als een soort prototype van het christendom, als een voorafschaduw van een hogere, innerlijke religieuze beleving.

593-596

Montaigne vertaalde hier vrij nauwkeurig een passus uit Tacitus' *Annales* (Jaarboeken) XII, 47. Deze verhaalt hier over de intrigues van Radamistus, zoon van de koning der Hiberi (in het huidige Georgië), Farasmanes, tegenover zijn oom Mithridates, koning der Armeniërs. Radamistus valt Armenië binnen en brengt Mithridates in het nauw. Ik geef nu Tacitus' relaas in de vertaling van Hooft.

Door welke nood Mithridates dagh en plaats om verbond te maaken heeft aangenoomen, en treed ten slote uit. Ende Rhadamistus in 't eerst zich in zyn' armen uitstortende, veinsde een' onderdanigheid; noemd' hem *zwager en vaader*. Hy voeght 'er eenen eedt by, *dat hy hem noch met yzer noch met vergift eenig geweld zal doen*, met eenen trekt hem in een naabylegend bosch, zeggende,

aldaar het gebooden' offer bereidt te zyn, op dat de Goden getuigen waaren van 't bevestigen der vreedde. De Kooningen hebben voor een' wijze, zoo dikwils zij in verbondt treden, de rechterhanden t'zaamentevlechten, en de duimen aan elkanderen te binden, en met een' knoop te beknellen. Thans als het bloedt tot in d'uiteerste leeden gevloeit is, lokken zy 't uit met een' lichten slag, en lekken 't onderlingh. Dat verbondt wordt heimelyk gehouden, als met onderlingh bloedt geheilicht (Arcanum habetur: wordt voor een' groot geheim gehouden. Aantekening van Brandt). Maar alstoen de geen die deeze banden bybraght, veinzende te vallen, vat Mithridates by de knien en velt den zelven ter aarde, met eenen loopen daar meer anderen toe, en slaat men hem in keetenen... (C. Cornelius Tacitus, Jaarboeken enz... vertaalt door den Heer Pieter Corneliszoon Hooft... T'Amsterdam By Hendrik Boom, en de Weduwe van Dirk Boom Boekverkoopers, 1684).

451 e.vlgg.

In Tacitus' *Germania*, par. IX lezen wij in Hoofts vertaling: 'Wyders, nocte de Gooden met wanten te beperken, nocte die te doen gelyken naa eenige gedaante van menschelyke troonye, achten zy betaamelyk voor de grootheit der heemelingen: wyen bossen en waaiden, en heeten, met de naamen der Gooden, dat geheim, 't welk zy alleenlyk aanschouwen met eerbiedenis'.

628

Het vers *haud est nocens quicumque non sponte est nocens* komt voor in de dialoog tussen de nutrix (voedster, min) en Deianira (zie aantekening bij vs. 227). De laatste begrijpt uit het verhaal van Hyllus dat zij de oorzaak is van de dood van Hercules. Zij besluit tot suicide. De min tracht haar te weerhouden.

Waartoe sleurt gij uw huis in uw val mee?
Men is niet schuldig, wanneer men het zonder het te willen is. (vs. 884b-886)

Maar Deianira is niet te overtuigen.

Wie een ongelukkige ontraadt te sterven is wreed: soms
Is de dood een straf, maar dikwijls een geschenk;
Voor meer dan één is het een gunst. (vs. 929-931)

Ook Hyllus, haar zoon, slaagt er niet haar van het afschuwelijke besluit terug te brengen.

Alleen de dood zal de veilige haven zijn voor mijn ellenden. (vs. 1021)

Hooft integreert de gedachte van dit vers in de *Baeto* op een navrante wijze. De vrede - een schijnvrede zoals de toeschouwers weten - is bezegeld. De oude Catmeer die geen vermoeden heeft van de intrigues van zijn echtgenote, Rycheldin die ook in naam van Baeto spreekt (vs. 592), en evenmin de boze opzet van Penta bevroedt, getuigen beide van hun voldoening nu een akkoord is bereikt. Maar het is alsof Rycheldin een voorgevoel heeft van naderend onheil: mocht er onverwachts iets gebeuren dat tegen ons zou spreken, bedenk

dan dat er geen boosaardige opzet achter steekt. Daarop komt het antwoord van Catmeer:

Die, zonder opzet, quetst, die quetst licht zonder steuren.

Het klinkt geruststellend, maar het is onwezenlijk in de mond van de oude, zwakke koning, die zo weinig opgewassen is tegen de machinaties van zijn echtgenote.

630

Hier wordt wel verwezen naar een oud rechtsgebruik, zoals blijkt uit Hugo de Groots *Inleiding tot de Hollandsche Rechts-Geleertheyd* (Ed. Fockema Andreae en Van Apeldoorn. Gouda, 1939⁴). De Groot handelt over ‘misdad tegen de vrijheid’. Daar lezen wij in §3: ‘t Recht tot de boete werd verlooren door een jaer zwijghen, als oock door ghevolgde teickenen van vrundschap, waer onder van ouds by de Duitschen wel het krachtigste is gehouden te drincken uit eenen beker’.

657

In deze Rei van Jonckvrouwen staat de vrede centraal. Alleen om vrede te verkrijgen of te handhaven, is wapengeweld toegestaan. Hiermee in verband wordt een omstreden kwestie aan de orde gesteld. In hoeverre moet een vorst aan de wet gehoorzamen, wanneer mag hij zich afwijkingen ervan veroorloven. Op de vrede letten is belangrijker dan de nauwgezette handhaving van het recht. Indien het nodig is mag de vorst, terwille van de vrede, in strijd handelen met de wet. Ook Charron in zijn *De la Sagesse* staat op dit standpunt. Hij stelt zich op tegen het Machiavellisme: vervloekt de doctrine van hen die onderwijzen dat alles aan de soevereine vorst is geoorloofd. Maar de vooruitziende en wijze heerser moet zowel in overeenstemming met de wetten bevelen, als ook die naar de omstandigheden buigen, als dat noodzakelijk is. Hij moet zijn wil opleggen aan de wetten, wanneer deze niet tot stand kunnen brengen, waartoe zij strekken. In verwarde en moeilijke situaties moet de vorst niet doen wat schoon klinkt, maar wat efficiënt is. De noodzaak, de steun en de verontschuldiging voor menselijke zwakheid, ontkracht elke wet, hij die onder dwang handelt, is niet slecht. Voor Hooft zijn de wetten hoogwaardig, d.i. verheven, heilig, maar de primaire taak van de vorst is het waken voor vrede. Immers, als die schade lijdt, wordt niet meer naar de wijste wetten geluisterd.

674b-676

Het vers bij Horatius, *Epistularum* Liber I, II, 14 luidt:

Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi

De gedachte die dit vers uitdraagt, sprak Hooft blijkbaar aan. Zeker driemaal gebruikt hij een vertaling in zijn werken. Het eerst in het tafelspel *De gewonde Venus* vs. 120:

Der vorsten narrerij d'arme gemeente ontgelt. (vs. 120)

Dan in de *Geeraerd van Velsen* vs. 335-336:

O Godt wat d'Overheydt verbeurt
d'Onnoosele' al te dier bekoopen!

Ten slotte in de *Baeto* 674b-676:

Wat ontgelt 'er dan
 Helaas! al menigh man
 Dien 't scheel niet aan en gaat, den schuld van weenigh Heeren!

In alle drie gevallen is er sprake van oorlog, of van dreigende twist en wapengeweld.

735b-736

Jupiter werd o.a. afgebeeld met een drievoudig gepunte bliksem. De opperste der goden slingerde die ter bestraffing van misdadigers die de goddelijke wetten hadden overtreden. J. Seznec geeft in zijn *The Survival of the Pagan Gods*, Bollingen Series XXXVIII, New York, 1953, pag. 237 een afbeelding, ontleend aan Cartari, *Imagini degli Dei*. Ed. 1571.

869-874

De opkomst van Ot als bode is stereotiep. Het voorbeeld is wel Seneca's *Phaedra* vs. 989-992. Faedra heeft tegenover Theseus Hippolytus vals beschuldigd haar eer geweld te hebben willen aandoen. Theseus vraagt Neptunus een hem gedane belofte na te komen en Hippolytus te straffen. Dan treedt het koor op met een pessimistische visie op het menselijk leven. Alles is averechts: slechtheid wordt beloond, de deugd oogst slechts moeiten. Het koor ziet de bode komen.

Maar waarom spoedt de bode zich met gehaaste pas hierheen,
 En laat de tranen over de wangen van zijn droevige gelaat vloeien?

Bode

O, bitter en hard lot! o, wrede dienstbaarheid!
 Waarom roept gij mij bode te zijn van zo'n vreselijk onheil?

Hoofts imitatie is duidelijk. Ook Robert Garnier gebruikt dit procédé. Niet alleen in zijn *Hippolyte*, een treurspel waarin hij Seneca stap voor stap volgt, maar ook in de *Porcie* en de *Cornélie*. Het prototype van dit alles is zeker Euripides' bode in de *Hippolytos*, maar diens optreden is minder aangescherpt in het larmoyante. Op Ots afwerende - overigens gehuichelde - klachten, antwoordt Catmeer:

Spreek uyt. Twyfflende vrees vrees alle quaden t'zamen.

Seneca's *Agamemnon*, vs. 419-420 heeft hiervoor model gestaan. Eurybates, de heraut van Agamemnon, kondigt Clytemnestra de glorierijke terugkeer van haar man aan. Een gedeelte van de Griekse vloot echter is in een storm verloren gegaan. Eurybates laat dit voorzichtig doorschemeren. Clytemnestra reageert met:

Spreek, wie zijn tegenslagen ontwijkt te vernemen,
 Verergert zijn vrees. Rampen die men niet ten volle kent,
 Kwellen het meest.

Hooft imiteert, maar uit de vrije hand, zoals hij graag deed. De woorden in de mond van Catmeer klinken vertrouwenwekkend. Zij lijken van grote zekerheid te getuigen, en een groot moreel gezag uit te stralen, maar de toeschouwer weet hoezeer hij de speelbal is van zijn pervers handelende echtgenote. Ook Montaigne

was deze sententie opgevallen. Zij heeft zo rechtstreeks te maken met het menselijk tekort, dat in onzekerheid is ingebed. Hij speelt in op zijn eigen psychisch handelen. Hartstochten hebben zijn slaap niet vertroebeld, bij het afwegen van voor en tegen echter raakt hij licht van zijn stuk. De tegenslagen heeft hij liefst alle puur, die hem niet meer onrust bezorgen door ijdele verwachtingen en die hem bij de eerste slag regelrecht in het lijden storten.

dubia plus torquent mala.

De onzekere rampen kwellen het meest (*Essais*, II, XVII, Ed. M. Rat (Garnier), bldz. 363).

879-884

Gods gerechtigheid en het kwaad in deze wereld, hoe zijn die te verzoenen. De mens ervaart dat het de goeden vaak slecht gaat en de zondaars voorspoed genieten. Het is één van de kwesties die Lipsius behandelt in zijn dialoog *De Constantia* (1584), in hetzelfde jaar door J. Mourentorf vertaald als *Twee Boecken vande Stantvasticheyt* (De citaten zijn ontleend aan de editie H. van Crombruggen van deze vertaling, Amsterdam/Antwerpen, 1948. Lipsius is hierin de jeugdige, onbezonnen vrager, Langius de oudere, de wijzere die de antwoorden formuleert. De laatste zegt: Gods rechtvaardigheid kan niet aangevochten worden. ‘Ist dat Godt de menschelijcke dinghen aensiet, soo draecht hy daer oock sorghe voor: sorght hy daer voor, soo regeert hy die oock; regeert hy die, soo regeert hyse met oordeel ende onderscheyt; ist soo, hoe can hy die dan onrechtelijcken regeren?’ (II, XIII, pag. 91-92). Gods wraak werkt langzaam. Allen die de goddelijke wetten hebben overschreden worden gestraft. ‘...alsoo alle quade ende boose menschen de boete schuldich sijn, die selve nochtans van deene terstont is eysschende, ende dander uutstelt om die daer nae met woeker te doen betalen’ (II, XIII, pag. 92). Sommigen - Caligula wordt genoemd - kunnen lang hun gang gaan in het kwade, maar eens worden zij getroffen, ‘daerom ... hout dat voor waer, dat de quade ende boose wel wat uutstels cryghen, maer niet ontslaghen en worden...’ (II, XIII, pag. 94). Lily B. Campbell haalt in haar *Shakespeare's Tragic Heroes Slaves of Passion*, London, 1961 (University Paperbacks), een passus aan uit Th. Beard, *The Theatre of Gods Judgements* enz. 1957, die vertaald luidt: ‘Want ofschoon het soms mag schijnen dat God slaapt, en zich niet bekommert om het onrecht en de onderdrukking van Zijn dienaren, toch blijft Hij niet in gebreke een wakend oog over hen te laten gaan, en op het juiste ogenblik zich te wreken op hun vijanden’ (*Shakespeare's Tragic Heroes*, bldz. 12). Zie ook F. Veenstra, *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft*, Diss. Groningen, Assen, 1946, pag. 192-193.

959-962

Hooft geeft de sententie van Lucanus vrij, maar zeer fraai weer. Lucanus' *Pharsalia* - zo genoemd naar Pharsalus in Thessalië, waar Caesar in 48 de legers van Pompeius versloeg - in de hss. *Bellum civile* (burgeroorlog) geheten, behandelt de strijd tussen Caesar en Pompeius. De laatste is de held, hij vertegenwoordigt de republikeinse idealen van de auteur. Lucanus heeft de gave in een enkele zin een levenswaarheid vast te leggen, of een karakteristiek van iemand of iets te geven. Beroemd is het dictum, waarin hij van Caesar zegt: nil actum credens, cum quid superesset agendum d.i. die oordeelde niets gedaan te hebben, wanneer er nog iets te doen overbleef (II, 657). Hooft neemt uit Boek I zijn sententie, vs. 510. Caesar heeft zijn legioenen uit het westen in Italië samengetrokken. In Rome, waar allerlei geruchten de ronde doen, breekt paniek uit. De bevolking verlaat zonder om te

kijken de stad. Dan volgt het vers: O faciles dare summa deos eademque tueri/difficiles! Meer letterlijk vertaald dan Hooft het doet, luidt het vers: O goden, wat zijt gij gewillig het hoogste te geven, maar onwillig dat in stand te houden!

1073b-1134

Een passus als deze komt op de moderne westerse mens ietwat irreëel over. Hij gelooft niet meer in tovenarij, in ieder geval niet in deze vorm, en vraagt zich misschien verbaasd af, of die ooit bestaan heeft. Het is daarom wenselijk twee aspecten aan een kort onderzoek te onderwerpen. Wij beperken ons tot de Europese tak van het fenomeen in de renaissance, en laten de nog bloeiende magische praktijken buiten ons werelddeel terzijde.

- a. Wat was de realiteit die achter de aangehaalde verzen staat.
- b. In hoeverre is er sprake van een literaire traditie.

In Hoofts tijd had men niet afgedaan met tovenarij. Wij zouden het zo kunnen stellen dat het verschijnsel toen volop in discussie was. Dat was dan nog alleen het geval onder de intelligentsia. Het 'gewone' volk geloofde in het algemeen zonder voorbehoud aan de mogelijkheid van tovenarij en aan het bestaan van tovenaars en heksen. Dat de intelligentsia niet eensgezind was in het afwijzen lag aan de nauwe verweving van het fenomeen met het christelijke interpretatiesysteem. Het christelijke geloof, geconcretiseerd in de Kerk, de rooms-katholieke en protestantse, gesteund door een machtig dogmatisch stelsel, gaf een verklaring van de situatie van de mens hier op aarde, een verklaring die zowel zijn materiële als geestelijke zijn omvatte, temidden van alle verschijnselen die hij ontmoette. Een kwellende vraag voor deze mens was die naar het kwaad, waarmee hij voortdurend werd geconfronteerd. De christelijke leer had een antwoord, zij vereenzelvigde het met de zonde die slechts door de goddelijke genade verzoend kon worden. Die zondige aard van de mens was terug te voeren op de verkeerde keus die eens Adam in het paradijs had gemaakt. Eva was daarbij verleid door de slang, die gelijk gesteld werd met de satan, de duivel. Deze was de tegenspeler van God - overigens onmachtig buiten Hem om te opereren - er op uit de schepping te verstoren en de mens naar Gods beeld en gelijkenis geschapen, van zijn goddelijke genade-gaven te beroven. Welnu, de tovenaar werd gezien als een trawant van de satan en zijn heir, de boze engelen, de demonen. Alles wat de tovenarij pretendeerde te kunnen doen, was realiter het werk van een demon. De tovenaar stelde zich dus op tegenover zijn Schepper. Daarin lag zijn misdaad. Hij behoorde tot de vijfde kolonne, tot de vijand binnen de muren. Hij plaatste zich buiten de gemeenschap, waarvan hij de fundamenten met hulp van de boze trachtte te ondergraven. Daarom werd hij vervolgd, veroordeeld en verbrand in tal van landen. Hij werd tot de meest perverse en onwaarschijnlijke dingen in staat geacht, omdat men het helse leger belustheid daarnaar toeschreef. De samenhang met het interpretatiesysteem, met de leer der kerk, was oorzaak ervan dat tovenarij zulk een taai leven had. Pas toen Balthasar Bekker aan het eind van de zeventiende eeuw - zijn *De betoverde Weereld* verscheen van 1691-1693 - het verschijnsel in het hart

aantastte door de duivel zijn rol in dezen te ontzeggen, kon de Europese mens zich geleidelijk aan los maken van zijn vrees voor tovenaars en heksen.

Er zijn wel enkele traditionele lijnen te trekken. De bezweringen aan het begin van de toverscènes waren stereotiep, niet wat betreft de inhoud, maar wat de opzet aangaat. Seneca laat Medea in zijn treurspel van die naam een uitgelezen serie formules uitspreken (vs. 740-843a), waardoor zij uiteindelijk de hulp van Hecate verkrijgt. Erichtho in het zesde boek van Lucanus' *Pharsalia* behoort tot hen die de necromantie beoefenen d.w.z. dat zij door een dode de toekomst laat voorspellen.

Een gedeelte van haar ritueel wordt verteld, niet ongewoon in een epos, een gedeelte geschiedt in de directe rede. Alle machten van de onderwereld en de duisternis worden door haar - zo deed ook Medea - gemobiliseerd. In Ovidius' *Metamorphoses* (VIIe boek) loopt door Medea's bezweringen heen een hele catalogus van haar kunnen. Het is alles begonnen om Hecate te bewegen haar behulpzaam te zijn bij de verjongingskuur die zij Jason's vader, Aeson, wil laten ondergaan. Daarvoor heeft zij Hecate's drakenwagen nodig om op moeilijk bereikbare plaatsen kruiden te plukken. Bij alle verschil is er toch een heel duidelijke overeenkomst in strekking, in entourage, in aankleding van deze scènes. Nu de passus in de *Baeto*: qua opzet is er geen verschil, maar qua inhoud is het de omgekeerde wereld. Bij Seneca, Ovidius en Lucanus waren de bezweringen positief bepaald, ze werkten iets uit, voor de tovenaressen hoefde niet de vrees te bestaan dat zij geen succes zouden hebben. Als hun formules en rituele handelingen dwingend genoeg waren, konden de aangeropen godheden zich er niet aan onttrekken te gehoorzamen en uit te voeren wat van hen gevraagd, of liever geëist werd. En er was - dit is uitermate belangrijk - geen supreme macht die hen kon contrariëren en die hun opzet tot een futiliteit kon maken. Hoe anders Penta! Zij bezweert niet in eigenlijke zin. Zij dóet niets, zij belooft alleen te zullen doen! Als Medea haar aan de overwinning helpt, dan zal zij ...! Maar de demon Medea schiet tekort, haar macht is ontoereikend. Hooft laat hier het onwaardige en waardeloze zien van de tovenarij. Maar ook hij toont dat de wraakgevoelens, gekwetste ijdelheid van een mens monstrueuze vormen kunnen aannemen, en wij weten dat hij gelijk heeft. Heel de scène wordt gedragen door één gedachte: er is God die alles regelt, die alle boosaardige plannen verhindert, die alles ten goede keert, die de vestiging van de Nederlandse staat gunstig gezind is, een staat waarin recht en vrijheid zullen heersen. 'Geen verstandt magh dit verstandt bekrygen', (vs. 399) heeft Zeghemond verkondigd. Dat geldt ook en zeker voor de boze machten van de hel. Stereotiep is het teken dat de tovenaar/tovenaressen ontvangt van de aangeropen godin/demon, i.c. Hecate en Medea. Seneca's Medea hoort haar altaar een geluid maken, de drievoeten ziet zij bewegen, hetgeen haar de gunstige gezindheid der godin voerspelt. Dadelijk daarop ziet zij de wagen van Hecate - hier vereenzelvigd met Diana - verschijnen (vs. 785-786). Ovidius' Medea meet haar slagen eveneens af aan het verschijnen van de met draken bespannen wagen. 'Niet tevergeefs is daar de wagen aangekomen getrokken door de nek van gevleugelde draken' (vs. 218-219a). Ook Penta constateert dat zij gehoor heeft gevonden. Zij ziet de draak, gezonden door Medea, naderen, een brief meevoerende waarin deze erkent dat haar toverkunst dit keer onmachtig is. Stereotiep is tenslotte nog de wijze waarop de tovenaressen zich voorbereiden op het ritueel van hun bezweringen, voor Penta ligt dat in de toekomst. Zij zegt dat zij Medea 'ongeschoeit, ontgort, en ongevlochten' (vs. 1095) als priesteres zal dienen, dus blootsvoets, met loshangend haar, met loshangend kleed. Deze passus vertoont wel heel veel gelijkennis met Ovidius' voorstelling. Vondel vertaalt: (*Metamorphoses* VII, vs. 182-183; vertaling vs. 269b-271a)

gaet vrou Medea treden
Ten huize uit baerevoets, met opgeschorte kleeden,
Blootshoofs, met hangend haer...

Vondel maakt een fout, de kleren zijn juist niet 'opgeschort', dat kan alleen als de gordel blijft, waarboven het kleed getrokken wordt. Hooft heeft het adaequate

woord 'ontgort', Ovidius' tekst heeft 'vestes ... recinctas' (vs. 182). Het lijkt mij zeer aannemelijk dat de drost deze passus voor ogen heeft gehad. Seneca laat Medea van zichzelf zeggen: 'Voor u heb ik, naar het gebruik van ons gilde (nl. dat der tovenaressen) de banden van mijn haar losgemaakt en de geheimzinnige wouden heb ik blootsvoets doorkruist' (vs. 752-753). Zij spreekt niet van het wegnemen van de gordel. Zonder de klassieke auteurs zou Hooft zijn Penta niet zó hebben kunnen laten reageren, er is overeenkomst, er is verschil. Dat laatste moet toegeschreven worden aan de volkomen andere situatie waarin de *Baeto* is geschreven. De tovenarij is nog altijd een doemwaardige zaak, maar de schrijver die haar in zijn werk hanteert, kan er niet omheen dat zij binnen de sociaal-culturele context afhankelijk was van de wil van God. Alleen bij toelatinge Gods kon de tovenaar d.w.z. de met hem verbonden demon, iets uitrichten. Welnu, wat de tovenares Penta begeerde, werd door God niet toegelaten.

1399 e.vlgg.

De parallel tussen Baeto en Vergilius' Aeneas dringt zich gemakkelijk aan ons op. Zij wordt toegespitst op de verschijning van Rycheldin en Creusa, de respectievelijke echtgenoten. Verder zijn er ook geen aanrakingspunten tussen beider lotgevallen. Aeneas - daartoe bewogen door de geest van zijn moeder die hem voorhoudt dat de goden de ondergang van Troje willen - onttrekt zich aan de strijd en begeeft zich naar zijn huis. Hij verlaat de stad met zijn vrouw Creusa, zijn zoontje Ascanius (Julus) en zijn oude vader Anchises op zijn schouders. Aangekomen bij een oude vervallen tempel van Ceres - daar had hij bevolen zou men zich verzamelen - merkt hij dat Creusa - zij volgde op een afstand om de vluchtende groep zo onopvallend mogelijk te doen zijn door een gering aantal - verdwenen is. Hij gaat terug naar de stad en zoekt haar overal. Dan verschijnt hem haar schim, die hem zijn verdere lot voorspelt. Baeto is in de strijd, hem opgedrongen door Penta, overwinnaar gebleven. Zijn vrouw Rycheldin is door de listen van de koningin gedood. Hij besluit nu het land der Catten te verlaten om niet tegen zijn vader te moeten optreden. Met het lichaam van Rycheldin en met zijn zoontje Hes begeeft hij zich op weg. Aan de grenzen van het vaderland brengt men de nacht door. Daar verschijnt hem de geest van Rycheldin, die hem zijn toekomst laat zien en hem waarschuwt weg te trekken voordat Penta iets kan ondernemen. In grote lijnen is er overeenkomst: Aeneas en Baeto verlaten het land. Beider echtgenoten zijn dood. Beiden nemen zij hun zoontje mee.

Parallel 1.

De oude Anchises weigerde aanvankelijk met zijn zoon mee te gaan. De goden hadden hem verlaten, zo zei hij, anders hadden zij de stad wel bewaard. Hij wil ter plaatse sterven. Opnieuw wil Aeneas zich dan in de strijd storten, maar Creusa houdt hem tegen en nu geschiedt er een wonder: boven het hoofd van Julius verschijnt een stralend licht, dat Anchises als een teken van Jupiter opvat en dat ook bevestigd wordt door een donderslag links van het gebeuren, en een ster die met een lange staart van vuur verschiet en in de nabijheid neerkomt. Anchises wil thans meegaan; hij is ervan overtuigd dat zijn geslacht de bescherming der goden geniet, in het

bijzonder zijn kleinzoon Julius. Iets dergelijks gebeurt met Hes, al is de aankleding natuurlijk anders. Wanneer Baeto met de zijnen aan de grens is gekomen en besluit daar te blijven rusten, legt hij Hes in zijn schild te slapen, omdat zijn lot van hem vraagt zich te harden. Zeghemond ziet direct de betekenis: Gódt wóuds. 't Voorspook is goedt. (vs. 1377b)

Anchises constateert eveneens: *vestrum hoc augurium* (II, vs. 703), d.i. van u - de

goden der vaderen - komt dit voorteken (voorspook). De Rei van Joffrouwen geeft in de *Baeto* de uitleg: Hercules werd, pasgeboren, in een schild te rusten gelegd. Later was hij het toonbeeld van deugd en moed. Zo ook zal het met Hes gaan.

Parallel 2.

Wat de manifestaties van Creusa en Rycheldin betreft, met dit feit alleen houdt de overeenkomst op. Creusa verschijnt Aeneas, wanneer deze door het brandende Troje zwerft op zoek naar haar. Rycheldin ‘verschijnt’ eigenlijk niet. Baeto hoort alleen haar stem. Hij ziet haar niet. Het blijkt uit vs. 1461a-1464.

ghy neemt de moeiten aan,
Van, uyt den hóghen, hier in deze diept te slaan
't Verquickend spel uw's óóghs: en laat meêwarigh dalen
Op dees' verdoemenis die luckzalighe stralen.

Parallel 3.

- a. Beiden hebben een boodschap. Zij beginnen met het geruststellen van hun echtgenoten. Creusa: Waarom lust het u u over te geven aan zulk een waanzinnige droefheid, o geliefde echtgenoot? (II, vs. 776-777a). Eraan vooraf gaat: Toen sprak zij mij aldus aan, en ontnam mij met deze woorden mijn zorgen (II, vs. 775). Hiermee komen overeen de verzen 1399-1404 van de *Baeto*: O eegae waardt, wat lust u 't hart...
- b. Creusa zegt: gij moogt Creusa niet van hier als metgezellin meenemen (II, vs. 778). Rycheldin: Vergeefs bewaart ghy deze baar (vs. 1407). De situatie is een volkomen andere, maar de strekking van de woorden is dezelfde.
- c. Gelijkwaardig, maar niet gelijk zijn ook de volgende plaatsen. Creusa: Ik zal de trotse woonplaatsen der Myrmidonen en Dolopen niet aanschouwen, of als slavin der Griekse moeders gaan (II, vs. 785-786). Rycheldin: My zal de dóchter van den Vin,/Voor haar staatsdóchter meer niet hóuwen,... (vs. 1411 e.vlgg.).
- d. Het essentiële der voorspellingen is uiteraard verschillend. Beiden, Aeneas zowel als Baeto, wordt een nieuw land gewezen, waar zij een staat zullen stichten waarover zij zullen heersen. Creusa: Gij zult langdurige ballingschap moeten doorstaan en een grote uitgestrektheid van de zee doorploegen. Gij zult in het land Hesperie komen, waar de Lydische Tiber langzaam stroomt door de vruchtbare akkerlanden der boeren. Daar vallen u rijkdommen, koningschap en een koninklijke bruid ten deel... (II, vs. 781-784a). Zó begint Rycheldin:

Ghy zult
Dit, met een ander ryck vergeten. (vs. 1417b-1418)

En verder:

Daar zult ghy stichten vólck bequaam,
Om alle eeuwen door te duuren.
Baetauwens... (vs. 1429-1431a).

Een opvallend verschil. In de *Baeto* wordt het volk erbij betrokken, het gaat een rol spelen. Begrijpelijk overigens, Vergilius schreef in een keizerrijk met een sterk éénhoofdige gezag. Hoofdstad in een aristocratische republiek.

- e. De laatste woorden van Creusa:

En nu vaarwel, bewaar de liefde voor ons beider kind.

Zo ook Rycheldin:

Vaarwel. Van onzen zone jonck
En wilt uw harte nemmer scheiden. (vs. 1435-1436)

1393-1398

A.A. Verdenius (*Hermeneus*, XII, 3, bldz. 51 e. vlgg.) heeft erop gewezen dat de verzen 1393-1398 allerlei wendingen hebben die overeenkomen met *Aeneis* IV, 518-524 (=522-527 Ed. T.E. Page, London 1931). Vergilius stelt daar tegenover de onrust van de ongelukkige Dido, die tot suicide heeft besloten, de vredige nacht, de mensen die slapen, bossen en wateren die onbeweeglijk zijn, het vee en de vogels die rusten. De parallellie is zeker aanwezig. Dan gaat Verdenius verder: 'Onmiddellijk na deze woorden van de rei (vs. 1393-1398) volgt een droomverschijning: Rycheldin, Baeto's door verraad omgekomen gemalin, vertoont zich aan den vorstenzoon, die...' Dit is naar mijn mening onjuist. Uit de tekst blijkt niet dat er sprake is van een manifestatie. Men zou kunnen aannemen dat de gedachte daarin impliciet aanwezig is, maar ik geloof dat die zelfs expliciet ontkend wordt. Wanneer Hector aan Aeneas verschijnt (*Aeneis* II, 268), zegt Vergilius duidelijk, dat de Trojaanse held *ante oculos*, d.i. voor zijn (Aeneas') ogen aanwezig was. Badeloch in Vondels *Gysbrecht van Aemstel* begint haar droom als volgt te vertellen:

Nicht Machtelt, dochtme, stond voor mijne ledekant,
Bedrukt, en in dien schijn... (vs. 760-761)

Dit zijn slechts twee voorbeelden uit vele, het gaat erom dat de dromer steeds iemand waarneemt, die spreekt. Welnu, dat is in Hoofts drama niet het geval. Baeto reageert heel anders, hij heeft Rycheldin niet gezien, hij zou dat zeker meegedeeld hebben. Integendeel, hij zegt dat zij *Van, uyt den hóghen*, (vs. 1462) medelijdend neerkijkt op het rampzalige aardse gebeuren...*het flonckeren van zó tróóstelyck een licht* (vs. 1465) heeft de ellende uit zijn hart verdreven en daar hoopvolle verwachting gevestigd. En dan volgt de reële droomwaarneming:

Wilt, óren, dit geluidt bemuuren; en doet stremmen
Zó styf als diamant de góddelycke stemmen;
En nagheltze' in myn' borst:... (vs. 1467-1469)

Stemmen heeft hij gehoord, stemmen, goddelijk geïnspireerd. Hooft handelt hier in overeenstemming met de omschrijving die wij in Macrobius' *Commentary on the dream of Scipio*. Translated etc. by William Harris Stahl, New York, 1952 vinden. 'Wij noemen een droom voorspellend als erin een nabestaande, of een vroom en vereerd persoon, of een priester, of een godheid duidelijk openbaart wat zal gebeuren of niet gebeuren, en welke handeling verricht moet worden of nagelaten'. Wel stereotiep is het ogenblik van de droom. Macrobius deelt mee, dat de verschijning

(phantasma of visum) komt tot iemand tussen waken en slapen. De Rei van Joffrouwen geeft een vingerwijzing:

De vórst, heel afgemat, schynt van den slaap beschoten.
Hy pluckt geen' puure rust met óghen half gesloten, (vs. 1395-1396)

In die toestand, in de eerste sluimering ontving hij de boodschap die zijn verdere lot zou bepalen. (Voor een inleiding in de betekenis van dromen in de renaissance zie men: F. Veenstra, *Dromen zonder Freud*. Spektator, IV, 1974-1975, nr. 9/10.)

1447-1470

De onsterfelijkheid van de ziel werd in de zeventiende eeuw nauwelijks aangevochten. De idee gaat filosofisch voornamelijk terug op Plato, die haar in zijn dialoog *Phaedo* poneerde o.a. op grond van de aprioristische kennis van het ware, goede en schone die de ziel kan bezitten. Augustinus meende dat niemand de christelijke zienswijze zo nabij kwam als Plato en van toen af aan was het voortbestaan van de ziel een fundamenteel gegeven. De christelijke theologie verbond er de bijbelse begrippen als opstanding, geest en vlees aan. Soms viel het accent meer op het collectieve aspect van de eschatologische voorstellingen, maar het individuele voortleven verdween niet uit het gezicht, en behoorde tot de christelijke leer, zowel van de rooms-katholieke als van de protestantse kerk. Plato maakte wel verschil wat de kwaliteit van het bestaan na de dood betreft. Die hing samen met de zuiverheid van de ziel in het aardse leven. Zijn visie (ik citeer naar de vertaling van P.C. Boutens, *Verzamelde Werken*, Vijfde Deel, pag. 218): 'Wanneer zij (de ziel) zich rein afscheidt, zonder iets van het lichaam met zich mede te slepen, daar zij in het leven zelf met-vrijen-wil daarmede geen enkele gemeenschap had, maar het lichaam ontvluchtte en zich op-zich-zelve samengetrokken had...'

'Als zij nu in dien reinen staat is, gaat zij dan niet heen tot het haar verwante, het onzienlijke, dat is het goddelijke en onsterfelijke en wijze, waarheen gekomen zij in de gelegenheid is gelukzalig te zijn, van verbijstering en onverstand en vreezen en wilde liefden en van de overige menselijke kwaden verlost, en terwijl zij, zooals van de ingewijden gezegd wordt, naar-waarheid haren overigen tijd met de goden doorbrengt?'

Ook voor de stoïcijnen - al verschilde hun filosofie diepgaand van die der platonici - was een bestaan na de dood gewaarborgd en lag besloten in de allesomvattende, providentia van God. Seneca, één van de voornaamste woordvoerders van de Stoa zegt het in een brief aan Lucilius zó: 'dan eerst zal onze geest zich zelf kunnen gelukwensen, wanneer hij aan de duisternis, waarin hij rondwaart, ontruikt, de klare dingen niet met een zwak oog aanschouwt, maar het volle daglicht opneemt en aan den hemel, waar hij zich gelukkig voelt, teruggegeven wordt' (P.J. Enk, *Latijnsche Letterkunde*. Groningen/Den Haag, 1926, pag. 202). Aan zulk een uiting is de invloed van Plato zeker niet vreemd. In een ander litterair-filosofisch genre spreekt hij zich nog duidelijker uit. In zijn *Ad Marciam de consolatione*, een troostgeschrift gericht tot de dochter van de historicus Cremutius Cordus over de dood van haar zoon, lezen wij: 'Wie geboren wordt, moet eens dit leven verlaten, maar troost u, gij zult de sterren in ontelbaar aantal zien, en die wonderbaarlijke ster de zon, wiens baan dag en nacht doet ontstaan, en in zijn jaar-omloop de seizoenen. Gij zult hem zien gevolgd worden door de fakkels der nacht, en gij zult de dwaalsterren aanschouwen... De

aarde ligt onder u in al haar schoonheid, maar ook met al haar oorlogen en rampen.’
Maar aan Seneca vooraf was gegaan Cicero met zijn *Somnium Scipionis*, De droom
van Scipio, waarin de auteur aan Scipio Africanus de Jongere de

geest van zijn adoptief-grootvader Scipio Africanus, de overwinnaar van Hannibal in 202, laat verschijnen. Deze 'toonde mij Carthago van een hooggelegen plaats, die bezaaid was met sterren, en helder verlicht' (Enk, t.a.p. pag. 66). Als hij zijn vader Aemilius Paulus ziet, barst hij in tranen uit en wil blijven waar deze is. Maar dat is hem niet toegestaan, want voordat God hem bevrijd heeft uit de banden met zijn lichaam, heeft hij geen toegang. Hij moet de hem toegedachte taak op aarde volbrengen, voor alles gerechtigheid liefhebben en de staat dienen. Dat zal hem de weg naar de hemel openen, waar hij verenigd wordt met hen die hun leven op aarde hebben geëindigd en de plaats bewonen die hij aanschouwt - een cirkel oplichtend met de verblindendste glinstering tussen de sterren - die de Grieken de Melkweg noemen. 'Daarvandaan scheen mij alles schitterend en wonderlijk. Er waren toch sterren die wij van hieruit (n.l. van de aarde) nooit zien en alle waren van een grootte die wij nooit vermoed hebben. Die het kleinst was, het verst verwijderd van de hemel, en het dichtst bij de aarde, scheen met geleend licht (n.l. de maan)...' (Zie hiervoor H. Wagenvoort, *Varia Vita*. Groningen/Den Haag/Batavia, 1934, pag. 168-169).

Voor zijn apotheose van de ziel van Pompejus, waarmee Lucanus het negende boek van de *Pharsalia* begint, had deze slechts te putten uit de werken van Cicero en van zijn oom Seneca. Ik citeer hier uit de vertaling van Heyndrick Storm van Lucanus' werk. In de marge staat *Vergodinge van Pompei gheest*.

Dogh soo en bleef de siel niet in *d'Aegyptsche* aarde,
 Soo uytnemenden gheest was van te groten waarde
 Dan in soo kleinen graf te konen sijn gestopt,
 Maer sprongh ten viere uyt ten hemel hoogh ghetopt,
 Door het ghewulfde blaeu, tot an Iupins woonstede
 Latende leggen daer haar half gebrande leden.
 Alwaer s'luchts bruynste (donkerste) deel sich van het licht afscheit
 Des ghesterrenden kloots, alwaer sich weer uytspreit
 Het grote wide ruym tuschen d'aerd' en de mane,
 Daer hebben haer woonste, daer hebben haer loop bane
 De salighe sielen, de sielen heroyck
 De sielen halve Goon, gecomen in dat rijck
 Door hare deughden vroom, door haer god-vruchtich leven,
 De welcke is daer van 't eeuwich besit ghegheven:

Sijn siel ghekomen nu in die hemelsche werven,
 In dat volkomen licht, daerme vervult, bekleet,
 Met verwondringhe Groot anschoude wijt en breet
 Den loop der sterren, soo die vast staan, als die dwalen,
 D'overgrote schoonheyt van die hemelsche salen,
 Hy sach hoe doncker dat ons lucht is hier beneen,
 Hy spotte met het leet sijns lichaams block vertreen:

De vertaling van Storm verscheen in 1620 T'Amsterdam. By Michiel Colyn Boeckvercoper op 't Water. Lucanus heeft het niet getroffen, Storm was geen groot dichter, zijn vertaling is niet fraai, niet poëtisch, wel curieus, en daarom citeer ik eruit.

Deze passus uit de *Pharsalia* zou ik willen onderbrengen bij de consolationes. De dichter put troost uit de vergoddelijking van Pompejus, en hij wil die troost uitdragen.

Het hoeft nog nauwelijks betoog dat ik in de verzen 1417-1470 uit Hoofts *Baeto* eveneens een consolatio zie. Alle elementen die wij in de citaten hebben ontmoet, vinden wij hier terug, ik hoef ze niet te noemen, ze zijn overduidelijk aanwezig. Bovendien, de consolatio laat zich ook wat de inhoud betreft uitstekend integreren. In de structuur van het treurspel is er voor Baeto sprake van een zelfvertrouwing, die ieder hem graag zal gunnen. Maar het gaat evenzeer om een vertroosting voor de toeschouwer, die maar geen vrede kon hebben met de wrede dood van Rycheldin. De apotheose ligt in het verlengde van de providentia van de Almachtige. Hierin is de functie van deze scène gelegen.